บทที่ ๖

คุณค่าของความเปรียบในบทละครในพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒

เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ เป็นวรรณคดีที่ไทยรับมาจากชาติอื่น แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงนำมาปรับปรุงให้มีลักษณะเป็นแบบไทย ๆ โดยบันทึกภาพของสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นแทรกไว้ในเนื้อหา ได้แก่สภาพบ้านเมือง อาชีพ การดำเนินชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคม ความรู้สึกนึกคิด ความนิยมในสมัยนั้น ภาษาที่ใช้ ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมสาขาต่าง ๆ ทำให้เรามองเห็นความเจริญ ความเสื่อม และความเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นแนวทางให้ศึกษาความเป็นมาของบรรพบุรุษ ทั้งนี้เพราะวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนมักปรากฏเสมอในวรรณคดี แสดงถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดซึ่งไม่อาจแยกจากกันได้ ในเนื้อหาของความเปรียบ จึงปรากฏคุณค่า ซึ่งอาจจำแนกได้เป็น ๓ ทางคือ

๖.๑ ความรู้ด้านสำนวนภาษาและวรรณคดี

๖.๑.๑ ความรู้เกี่ยวกับสำนวนภาษา

เนื้อหาส่วนหนึ่งของความเปรียบในบทละครในเรื่อง "อิเหนาและรามเกียรติ์ ส่วนใหญ่เป็นสำนวนเปรียบที่มาจากสำนวนโบราณทั้งสิ้น เช่น

๖.๑.๑.๑ "แข็งเหมือนเหล็กเพชร"

เป็นสำนวนเปรียบความเรืองอำนาจของตัวละคร

ดังปรากฏในตอนที่หนุมานอวดอ้างฤทธิ์ของตนแก่ท้าวสัทธาสูร

"หัวร่อร่าว่าเหวยอสุรินทร์ อย่าดูหมิ่นลิงเล็กเหมือนเหล็กเพชร"[๑]

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๔๔๖.

"เหล็กเพชร" คือ เหล็กที่มีความแข็งกล้ายิ่งกว่าเหล็กชนิดใด บทละคร เรื่องรามเกียรติ์จึงนำมาเปรียบกับความเก่งกล้าสามารถของตัวละคร ความเปรียบในที่นี้หนุมานอวดอ้างความเก่งกาจ เรื่องอำนาจของตนเองว่า ถึงจะเป็นเพียงลิงตัวเล็ก ๆ แต่ก็มีความแข็งแกร่งราวกับเหล็กเพชรที่ทนทานต่อศาสตราอาวุธทุกชนิด ชี้ให้เห็นว่าหนุมานมีความแกร่งกล้าสามารถไม่หวาดหวั่นต่อสิ่งใด ยิ่งไปกว่านั้น ยังเน้นให้เห็นว่าภยันตรายใด ๆ ก็ไม่อาจกล้ำกรายหรือเป็นอันตรายต่อหนุมานเลยแม้แต่น้อย

แนวคิดข้างต้นนี้ปรากฏในกวีนิพนธ์ร่วมสมัยหลายเรื่อง ได้แก่

<u>บทละครนอก เรื่อง ไชยเชษฐ์</u>

นารายณ์ปราบเบศร์พูดแก่ไชยเชษฐ์ว่า

"ถึงตัวเรา เล็กก็<u>เหล็กเพชร</u> ไม่ขามเข็ดพวกตาอย่าสงสัย"[๑]

<u>เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน</u>

พลายแก้วเกี้ยวนางพิม

"นางพิมพิลาไลยครั้นได้ฟัง ก็เพลิดเพลิงตั้งจิตพิสมัย
ด้วยสบเนตรเณรแก้วผู้แววไว <u>ดังเหล็กเพชรกริ่งในสกลกาย</u>"[๒]

๖.๑.๑.๒ "<u>ความทุกข์เหมือนภูเขาหลวงทับอก</u>"

ดังตอนที่อิเหนาปรับทุกข์กับพี่เลี้ยง เรื่องนางบุษบา อิเหนาได้พรรณนาว่ามีความรู้สึกหนักใจราวกับยกเอาภูเขาพระสุเมรุมาทับอก น้ำหนักอันมหาศาลของเขานั้นแทบจะทำให้อกแตกทำลายไม่มีชิ้นดี

"<u>หนักอกดังยกภูเขาหลวง</u> <u>มาทับทรวงให้แยกแตกฉาน</u>"[๓]

---

[๑] พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, <u>บทละครนอกรวม ๖ เรื่อง</u>, หน้า ๓๓๒.

[๒] เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า ๗๐.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๑๕, หน้า ๔๖๔.

ปกติแค่ภูเขาธรรมดา ก็หนักมากพออยู่แล้ว ยิ่งเป็นภูเขาหลวงหรือภูเขาพระสุเมรุ น้ำหนักของมันยิ่งทวีขึ้นอีกหลายเท่า เพราะมีความสูงตระหง่านใหญ่โตเหนือภูเขาทั่วไป ทำให้ผู้อ่านมองเห็นว่า ปริมาณความหนักใจที่อิเหนามีอยู่ในขณะนี้ เป็นความหนักใจที่มากเกินกว่าจิตใจของคนเราจะต้านรับไว้ได้

สำนวนเปรียบข้างต้นนี้ ปรากฏมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา และยังคงใช้ติดต่อกันเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้จาก

ผลงานของกวีสมัยอยุธยา

สมุทรโฆษคำฉันท์

ตอนนางพินทุมดีถูกเทพารักษ์รับตัวกลับไป สมุทรโฆษมีความทุกข์ระทมยิ่งนัก

"ฉนัดล่มหล้าฟ้าปั่นปวง ฉนัดภูผาหลวง
และท่าวมาทับทรวงศรี"[๑]

ผลงานของกวีสมัยรัตนโกสินทร์

สมัยรัชกาลที่ ๒

เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน

ตอนพลายแก้ว เป็นชู้กับนางพิมพิลาไลย และรำพันว่า

"อันความรักหนักแน่นแสนวิตก ระอาอกแทบเท่าภูเขาหลวง"[๒]

สมัยรัชกาลที่ ๓

ลิลิตตะเลงพ่าย

พระมหาอุปราชารำพันถึงความสุขในเวียงวัง

---

[๑] สมุทรโฆษคำฉันท์, หน้า ๘๓.

[๒] เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า ๗๙.

"หน่าย เชยหนักอกช้ำ ถ้ำทรวง
ถนัดดั่งภูผาหลวง ทุ่มแท้
หนักหาบที่พลปวง ปลงพัก ได้นา
หนัก เสน่ห์นึกแก้ เกี่ยงให้ เบาไฉน"[๑]

๖.๑.๑.๓ "ยกภูเขาออกจากอก"

ในตอนที่อิเหนาลักพานางบุษบามาไว้ยังถ้ำทอง นางพี่เลี้ยงประเสหรันได้ปลอบนางบุษบาว่า

"ซึ่งพ้นจรกามานี้ ดังยกคิรีออกจากทรวง"[๒]

สำนวนนี้มาจากสำนวนว่า "ยกภูเขาออกจากอก" หมายถึง โล่งอก หมดวิตกกังวล ไม่มีอะไรที่หนักอกหนักใจอีกต่อไป

ประเสหรันเปรียบจรกาว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้นางเกิดความทุกข์โจอย่างใหญ่หลวง เหมือนกับเป็นภูเขาที่วางทับอยู่บนอก การที่หนีพ้นจรกามาได้ จึงเปรียบได้กับการยกภูเขานั้นออกจากอก ทำให้ประเสหรันรู้สึกปลอดโปร่งโล่งใจสิ้นความวิตกกังวลเกี่ยวกับนางบุษบาโดยสิ้นเชิง เมื่อพิจารณาตัวอย่างความเปรียบในข้อนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นความเปรียบที่เหมาะสมกลมกลืนกับเหตุการณ์ภายในเรื่องเป็นอย่างดี

๖.๑.๑.๔ "ศัตรูเหมือนงูพิษ"

ดังตอนที่นางมณโฑทัดทานเตือนสติทศกัณฐ์มิให้เลี้ยงดูหนุมานทหารเอกของพระรามซึ่งเคยเป็นฝ่ายศัตรูมาก่อน

"อันจะเลี้ยงศัตรูเหมือนงูพิษ จงทรงคิดตรึกไตรตูให้ดี"[๓]

---

[๑] กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๓), หน้า ๒๗.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๑๖, หน้า ๕๑๔.

[๓] รามเกียรติ์, หน้า ๕๘๒.

เช่นเดียวกับตอนที่ทศกัณฐ์รำพัน เมื่อทราบความจริงว่าถูกหนุมานแต่งกลลวงให้หลง เชื่อว่าแตกกับฝ่ายพระราม เพื่อหาโอกาสชิงกล่องดวงใจของตนไปให้พระราม

"โอ้ว่าครานี้นะอกเอ๋ย ไม่รู้เท่าลิง เลยแต่สักหนิด
หลงเลี้ยงศัตรู เหมือนงูพิษ ไม่พอที่ชีวิตจะวายปราณ"[๑]

สำนวนเปรียบเทียบในที่นี้ชี้ให้เห็นความเจ็บแค้นโทมนัสใจอย่างรุนแรงที่เสียรู้ลิงจัดเป็นความเปรียบที่ให้ทั้งภาพพจน์ อารมณ์และความหมายแจ่มชัดเป็นอย่างยิ่ง

ความเปรียบข้างต้น นำเอานิทานจากอิสปปกรณัม เรื่อง "ชาวนากับงูเห่า" มาสรุปเป็นข้อคิด ชี้ให้เห็นว่า การทำคุณแก่สัตว์ร้ายย่อมให้โทษมากกว่าคุณ สอดคล้องกับพุทธภาษิตที่ว่า "การอยู่ร่วมกับคนพาลมีแต่ความทุกข์เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู"

"ทุกโข พาเลหิ สังวาโส อมิตเตเนว สพฺพทา"[๒]

๖.๑.๑.๕ "ช้างตกมันอยู่ด้วยกันไม่ได้"

สำนวนช้างงาบ้ามัน ปรากฏในตอนที่สุครีพทูลแนะให้พระรามแยกหนุมานและนิลพัทไปอยู่เสียคนละที่กัน จะได้ไม่มีเรื่องหมองใจกันต่อไป ลิงทั้งสองจะได้รับใช้พระรามอย่างเต็มความสามารถโดยไม่ต้องกังวลว่าความสามารถของตนจะเด่นหรือด้อยกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง

"บัดนั้น สุครีพประณตบทศรี
จึ่งกราบทูลไปพลันทันที อันสองเสนีนี้เกรียงไกร
ประมาณเหมือนช้างงาบ้ามัน จะผูกโรงเดียวกันนั้นไม่ได้"[๓]

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๖๑๕.

[๒] เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ธรรมบท, หน้า ๒๓๙.

[๓] รามเกียรติ์, หน้า ๑๒๑.

"ช้างงาบ้ามัน ๒ เชือก" ในที่นี้หมายถึง หนุมานและนิลพัทซึ่งต่างก็มีความเก่งกล้าสามารถ เท่า เทียมกัน และทำตัว เป็นคู่แข่งชิงดีชิง เด่นกันตลอด เวลา ทำให้พระรามต้องตกที่นั่ง เป็นตุลาการตัดสินความอยู่เนือง ๆ

ในเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน มีสำนวนเปรียบทำนอง เดียวกับในราม เกียรติ์ว่า "ช้าง ๒ เชือกจะอยู่ป่า เดียวกันไม่ได้" ดังตอนที่หมื่นหาญไม่พอใจที่ขุนแผนมีความ เก่งกล้าสามารถ เหนือตน เอง

"มันก็ เป็นช้างงาอันกล้าหาญ เราก็ เป็นคชสารอันสูงใหญ่
จะอยู่ป่า เดียวกันนั้นฉันใด นานไปก็จะยับอัประมาณ"[๑]

(นอกจากจะใช้สำนวนว่า ช้างกับช้างอยู่ด้วยกันไม่ได้แล้ว ยังมีสำนวนใกล้เคียงว่า ราชสีห์ ๒ ตัวอยู่ร่วมถ้ำเดียวกันไม่ได้ ซึ่งก็เป็นการ เปรียบสัตว์ที่ เรืองอำนาจทั้งคู่ว่าไม่มีใครยอมใคร)

๖.๑.๑.๖ "เห็นช้าง เท่าหมู"

รามเกียรติ์ใช้สำนวนว่า "เห็นช้าง เท่าหมู" ตอนที่ทศกัณฐ์เลี้ยงต้อนรับไมยราพและไพร่พลจน เมามาย

"บ้าง เห็นช้าง เท่าหมูกูแล้วหรือ การฝีมือมวยดีไม่มีถึง"[๒]

เป็นสำนวนที่หมายความว่า ตาลาย หน้ามืด ทำอะไรโดยไม่ยั้งคิด ไม่มีสติสัมปชัญญะแต่อย่างใด ทำให้นัยน์ตามองอะไรผิดความ เป็นจริงไปมาก คือมอง เห็นของใหญ่ เป็นของ เล็ก ทั้ง ๆ ที่ช้าง เป็นสัตว์ใหญ่ ก็กลับมอง เห็นว่า เป็นสัตว์ เล็กเท่าหมู

สำนวนนี้มักใช้กับคนที่กิน เหล้า เมามาก จนมืดหน้าตาลาย คิดว่าตน เองยิ่งใหญ่กว่าสิ่งใดทั้งหมด ไม่ว่าจะ เห็นอะไรก็ เห็นว่าไม่สำคัญทั้งนั้น

---

[๑] เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า ๓๑๘.

[๒] รามเกียรติ์, หน้า ๑๗๗.

เข้าใจว่าสำนวนนี้น่าจะมาจากนิทานโบราณที่เล่าสืบกันมา เรื่องหนึ่งซึ่งชี้ให้เห็นถึงฤทธิ์ของสุราว่าใครก็ตามที่ดื่มเข้าไปแล้วมักจะมีความกล้าไม่เกรงกลัวอะไร ถึงขนาดเห็นช้างเล็กเท่าหมูทีเดียว ดังจะพิจารณาได้จากนิทานซึ่งคัดมาจากหนังสือเรื่อง "เกร็ดภาษาหนังสือไทย" ของโสมทัต เทเวศร์

"...ในสมัยหนึ่ง มีพญาช้างเผือกเชือกหนึ่งเป็นจ่าฝูงคุมพลพลายพังบริวารประมาณห้าร้อยเศษ บรรดาช้างเหล่านี้มีความสุขตามประสาช้าง อยู่ในความคุ้มครองของพญาช้างเผือกเชือกนั้นมานานโข อยู่มาวันหนึ่งมีพญาช้างดำเชือกหนึ่ง มีฤทธิ์เดชากำลังมากนัก ชัดเชพเนจรมาจากถิ่นอื่นและมาพบโขลงช้างที่พญาช้างเผือกปกครองนี้เข้า เกิดชอบใจนางช้างเหล่านั้น ก็เกี้ยวพาราสีพญาช้างเผือกเห็นเข้าก็บันดาลโทสะหึงหวง ถึงเกิดทำทายประลองงากันขึ้น พญาช้างเผือกแพ้ก็หนีเข้าป่าไป และมีความเศร้าโศกยิ่งนักคิดอยากจะตาย จึงเอางาไปขัดไม้ไว้ไม่กินหญ้ากินน้ำ หวังจะให้ตาย..."[๑]

"...ในครั้งนั้นมีกระทาชายนายหนึ่ง มีอาชีพในทางทำไร่ฟักแฟงแตงกวา เมื่อเวลาพืชผลออกผลก็เอาไปขายในเมือง คุรั้นขายได้เงินแล้วก็ตัดไม้ไผมาสองปล้อง ทลุปล้องกลางเสียแล้วซื้อสุราใสจนเต็มทั้งสองปล้อง หวังจะเอาไปกินที่บ้าน และเพื่อจะให้เหล่าได้เต็มกระบอก แกก็ซื้อคืมเข้าไปจนเมา ขณะที่เดินตุปัดตุเปกลับบ้านนั้น ก็พบพญาช้างเผือกเข้า ชายผู้นั้นจึงร้องตวาดด้วยเสียงอันดังว่า "เฮ้ย อ้ายหมูถอย เหตุใดจึงมาขวางทางกูดังนี้ จงหลีกทางไปเสียดี ๆ ไม่เช่นนั้นจะตีด้วยกระบอกสุราให้ถึงแก่ความตาย" พญาช้างเผือกได้ยินเช่นนั้นก็สงสัยว่า เหตุใดจึงถูกเรียกว่าเป็นหมู รางกายของตนก็สูงถึง ๗ ศอก เมื่อเห็นชายคนนั้นถือดาบเงื้องาเข้ามาไม่มีความกลัวเกรงจึงถอนงาออกจากไม้ที่ขัดไว้ แล้วถามว่า "เหตุใดท่านจึงเห็นเราเป็นหมู เราเป็นช้างต่างหาก" ชายขี้เมาก็ยังไม่ยอมเชื่อ ยังคิดว่าเป็นหมูอยู่นั่นเอง พญาช้างเผือกจึงถามต่อไปว่าทำไมจึงมีฤทธิ์เดชามากมายถึงเห็นช้างเท่าหมูเช่นนี้ ชายขี้เมาก็อธิบายสรรพคุณของสุราให้ฟัง แล้วให้สุราแก่ช้างเผือกดื่มเข้าไป ช้างเผือกเมื่อดื่มสุราเข้าไปแล้วก็มีใจกอแกล้วกล้า กลับไปสู้กับพญาช้างดำจนได้ชัยชนะ..."[๒]

---

[๑] โสมทัต เทเวศร์, เกร็ดภาษาหนังสือไทย (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๒๔๔.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔ – ๒๕๐.

ในนิราศพระประธม ของสุนทรภู่ ก็อ้างถึงสำนวนนี้เช่นกันว่า

"ที่ทุ่งโถงโรงเรือนดูเหมือนเขียน เห็นช้างเจียนจะเท่าหมูด้วยอยู่สูง
เขาต้อนควายหวายผูกจมูกจูง เป็นฝูงฝูงไรไรทุกไร่นา"[๑]

๖.๑.๑.๗ "ช้างงารี"

สำนวนนี้ปรากฏในตอนที่พระรามใช้ให้พิเภกเป็นตัวแทนไปเกลี้ยกล่อมกุมภกรรณให้ยกทัพกลับ กุมภกรรณจึงต่อว่าพิเภกเป็นปริศนาเปรียบเทียบทศกัณฐ์ผู้เป็นเชษฐาว่าเหมือนกับช้างงารีที่เกะกะระรานให้คนอื่นได้รับความเดือดร้อนรำคาญใจ

"จะเปรียบเป็นปริศนาว่าให้รู้ พระพี่ภูต้องอย่างช้างงารี"[๒]

ทศกัณฐ์เปรียบเสมือนพญาช้างที่มีเมียมาก แต่ไม่พอใจในสิ่งที่ตัวมี กลับไปใช้อำนาจในทางที่ผิด คือพาเมียคนอื่นหนี

๖.๑.๑.๘ "เสือเฒ่าจำศีล"

บทพระราชนิพนธ์นำเอาสุภาษิตนี้มาอ้างถึงในตอนที่ปันหยีชนไก่กับอุณากรรณ ประสันตาคนของอิเหนาเหน็บแนมตำมะหงงคนของอุณากรรณว่า

"ทำประหนึ่งเสือเฒ่าเจ้าเล่ห์ สมคะเนจะเทพกฤาไฉน"[๓]

ก่อนหน้านี้ตำมะหงงกล่าวแก่ประสันตาว่าตนชราแล้ว ตาหูไม่ดีจะเลือกไก่ชนจากปันหยีได้อย่างไร ชนไก่ครั้งนี้คงจะต้องพ่ายแพ้แน่นอน ประสันตาจึงเกิดความหมั่นไส้ด้วยตระหนักดีว่า คนยิ่งสูงวัยมากเท่าไร ชั้นเชิงประสพการณ์และไหวพริบย่อมมากขึ้นตามอายุ จึงเหน็บแนมตำมะหงงอย่างไม่เกรงใจว่า ตำมะหงงทำที่เหมือนกับเสือเฒ่าจำศีล แต่เล่ห์เหลี่ยมแต้มคูแพรวพราวราวกับใครไม่รู้เท่า

---

[๑] สุนทรภู่, ชีวิตและงานของสุนทรภู่. หน้า ๔๘๐ – ๔๘๑.

[๒] รามเกียรติ์, หน้า ๒๑๕.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๒๑, หน้า ๖๗๘.

"เสือ เฒ่า เจ้า เล่ห์" มาจากนิทานสุภาษิต เรื่องที่ ๒ ในหิโตปเทศ และมาจากนิทานโบราณเรื่องหนึ่งซึ่งรวมอยู่ในนิทานอิหร่านราชธรรม ว่าด้วยเรื่องราวของเสือเฒ่าจำศีล ในบทละคร เรื่องอิเหนานำเอาพฤติกรรมเจ้าเล่ห์เพทุบายของเสือเฒ่ามาเปรียบเทียบกับคน ที่เสือเฒ่าต้อง "เจ้าเล่ห์" ก็เพราะความจำเป็น ไม่มีกำลังพอที่จะจับสัตว์อื่นกิน ต้องหันมากินคนแทน จึงต้องทำเสแสร้งแกล้งทำสงบเสี่ยมสำรวมตนดังถือศีลตบตาคน เพื่อหาโอกาสกินคนเป็นอาหาร

นิทานสุภาษิตว่าด้วยเรื่องเสือเฒ่าจำศีลนี้ ในหิโตปเทศและนิทานอิหร่านราชธรรมมีเค้าโครงเรื่องทำนองเดียวกัน กล่าวคือ ว่าด้วยเรื่องราวของเสือโครงชรา ฟันฟางหัก ไม่มีเรี่ยวแรงหาอาหาร วันหนึ่งลวงคนเดินทางว่าตนเป็นเสือจำศีลไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตและสาธยายหลักธรรมจนคนฟังเคลิบเคลิ้ม เสือกล่าวว่าปรารถนาจะให้กิ่งไม้ทองคำ (ในนิทานอิหร่านราชธรรม) หรือกำไลทอง (ในหิโตปเทศ) แก่ผู้มาเยือน แต่มีข้อแม้ว่าต้องไปชำระกายให้สะอาดก่อน คนเดินทางหลวมตัวลงอาบน้ำ และจมอยู่ในปลักโคลนไม่อาจถอนตัวขึ้นมาได้ เสือเฒ่าเจ้าอุบายจึงกัดกินชายผู้นั้นเป็นอาหาร[๑]

นอกจากจะพบสุภาษิต "เสือเฒ่าจำศีล" ในบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาแล้ว ยังพบในวรรณคดีเรื่องอื่นอีก แสดงให้เห็นว่า เป็นสุภาษิตที่แพร่หลายเป็นที่รู้จักดีในหมู่กวีไทย เช่น

<u>วรรณคดีเรื่องนางนพมาศ</u>

กล่าวถึงความประพฤติของนางสนมว่า

> "...บางคนงามรูปงามจริตกิริยา ไว้ท่วงท่าปั้นปึ่งเป็นผู้ใหญ่ผู้สูง ประพฤติดังเสือเถ้าจำศีล แม้ได้เห็นมัจฉมังสาหารอันควรจะบริโภคถึงใจจะนึกอยากก็ทำเหมือนไม่อยาก ชม้อยแต่หางตามาย ๆ เมิน ๆ ดังนี้ก็มี..."[๒]

---

[๑] อ่านเรื่องเต็มได้จาก <u>นิทานอิหร่านราชธรรม</u> (ประชุมปกรณัม) เล่ม ๒ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๔๘–๒๕๔. และจาก<u>หิโตปเทศ</u>ของเสรีรโกเศศ (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๐๗), หน้า ๑๘–๑๙, ๒๒และ ๒๔.

[๒] <u>นางนพมาศ</u> (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๓), หน้า ๑๔๖.

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ชูชก ของสำนักวัดสังข์กระจาย

พรานเจตบุตรบริภาษชูชกว่า

"...มึงนี่สุดแท้แต่ว่าใครเขายิ่งให้ก็จะไปฮือแห่โหมเอาให้สิ้นอ้ายเสือเฒ่าจำศีล ใครเลยจะรู้เล่ห์..."[๑]

๖.๑.๑.๔ "เป็นทองแผ่นเดียวกัน"

ใช้เป็นสำนวนพรรณนาการร่วมวงศ์ระหว่างสองตระกูล

ดังปรากฏในราชสาส์นท้าวกะหมังกุหนิง มีข้อความเปรียบเทียบการแต่งงานระหว่างนางบุษบากับวิหยาสะกำว่า

"อันกรุงไกรไอศูรย์ทั้งสอง จะเป็นทองแผ่นเดียวไปวันน่า"[๒]

กาญจนาคพันธุ์ ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับที่มาของสำนวนเปรียบข้างต้นไว้ในหนังสือ "สำนวนไทย" เล่ม ๑ ว่า

"...มูลของสำนวนเกิดจากการทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทรงไว้ในพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ว่า "ปรากฏว่าเมื่อโปรตุเกสแรกออกมาค้าขายถึงประเทศทางตะวันออก เพื่อทำหนังสือสัญญากับเจ้าที่ครองเมืองทางตะวันออกนี้ หนังสือสัญญาจะถูกลงในแผ่นทองแลทั้งสองฝ่ายเอาหัวแหวนประทับแทนตราดังนี้ ก็เข้าใจได้ว่า ประเพณีทำสัญญาระหว่างพระนครในมัชฌิมประเทศแต่โบราณมาคงจะถูกลงในแผ่นทอง จึงเป็นศัพท์ที่ใช้กันในหนังสือที่แต่งต่อมาว่า สองพระนครเป็นทองแผ่นเดียวกัน หรือใช้เป็นอุปมาว่า สองพระนครเป็นสุวรรณปุณฑ์อันเดียวกัน ทั้ง ๒ คำนี้เห็นจะเกิดจากประเพณีที่จะถูกหนังสือสัญญาระหว่างประเทศลงในแผ่นทองนั่นเอง" นี่แสดงว่า สำนวน "ทองแผ่นเดียวกัน" เกิดจากการทำหนังสือสัญญาระหว่างประเทศ..."[๓]

---

๑ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๑๖๙.

๒ อิเหนา, เล่ม ๙, หน้า ๒๗๐.

๓ กาญจนาคพันธุ์, สำนวนไทย เล่ม ๑, หน้า ๔๖๙.

สำนวนว่า "เป็นทองแผ่นเดียวกัน" ยังพบในบทละคร เรื่องอุณรุท ตอนที่ท้าวอุทมราชปรึกษากับชายาว่าอยากให้นางศรีสุดา เป็นคู่ครองของพระอุณรุท

"สอง เมืองจะได้เนื่องด้วยไมตรี เป็นสุวรรณปัถพีไพศาล"[๑]

๖.๑.๑.๑๐ "ควันความและควันไฟ"

ใช้ในความหมายว่า เมื่อทำอะไร เป็นเรื่องอื้อฉาวแล้วจะปกปิดเรื่องนั้นไม่สำเร็จ การกระทำจะเป็นความลับอยู่ตลอดไปไม่ได้ ต้องเปิดเผยขึ้นมาในวันหนึ่ง เพราะไม่มีความลับอยู่ในโลกเช่นเดียวกับควันที่ต้องกระจายลอยตัวขึ้นมาให้ใคร ๆ เห็น

เช่นตอนที่พี่เลี้ยงทั้งสองแนะให้อุณากรรณแกล้งทำสังวาสกับนางกุสุมา เพื่อป้องกันเรื่องอื้อฉาว

"ธรรมเนียมบุรุษในโลกา ย่อมปองปรารถนานารี
แต่นางมาอยู่ก็หลายวัน ไม่คิดกันควันความก็ควรที่"[๒]

สำนวนนี้ยังปรากฏในกวีนิพนธ์สมัยอยุธยา ได้แก่ลิลิตพระลอ ตอนที่ความลับเรื่องพระลอมีสัมพันธ์กับพระเพื่อนพระแพงไม่เป็นความลับอีกต่อไป

"ควันความจนรั่วรู้ ผู้หนึ่งเห็นสะกิดผู้
หนึ่งให้แลดู"[๓]

จะเห็นได้ว่าความนิยมในการใช้สำนวนดังกล่าวมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและยังคงใช้เรื่อยมาจนสมัยรัตนโกสินทร์

นอกจากนี้ยังมีสำนวน "ควันไฟ" ปรากฏในบทละคร เรื่องอิเหนา ซึ่งมีความหมายอย่างเดียวกับ "ควันความ"

---

๑ บทละคร เรื่องอุณรุท, หน้า ๑๑๓.

๒ อิเหนา, เล่ม ๑๙, หน้า ๖๒๑.

๓ ลิลิตพระลอ, หน้า ๑๔๓.

ดังตอนที่พี่เลี้ยงทั้ง ๔ ของนางจินตะหราปรับทุกข์กันเรื่องอิเหนาไก้นางจินตะหรา

"ควันไฟใครห่อนจะปิดมิด　　ครั้นคิดกันแล้วก็ขึ้นมา"[๑]

ข้อความตอนนี้สอดคล้องกับกาพย์ยานี ๑๑ ในไวพจน์ประพันธ์ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจาริยางกูร) ที่ว่า

"ควันไฟปิดไม่มิด　　ไม่ควรคิดจะกั้นกาง
เปรียบชายรักกับนาง　　ถึงจะปิดไม่มิดควัน"[๒]

ในเพลงยาวของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ กวีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายก็กล่าวไว้ว่า

"จะปิดควันกันไฟไว้ได้หรือ　　เมื่อปลายมือก็จะเพราะอยู่ในโหน่งเหน่ง
ฝนตกคางคกก็สบเพลง　　ยิ่งอ่างเล่าก็จะเก่งขึ้นต้นปลิว"[๓]

๖.๑.๑.๑๑ "ต้นไม้ตายเพราะลูก"

บทพระราชนิพนธ์แทรกความเปรียบนี้ไว้ในตอนที่ท้าวกะหมังกุหนิงตรัสแก่อนุชาว่า พระองค์ตกลงใจไปตีเมืองดาหา เพื่อชิงนางบุษบามาให้โอรส

"พี่ดังพฤกษาพนาวัน　　จะอาสัญเพราะลูกเหมือนกล่าวมา"[๔]

สำนวนนี้มาจากสุภาษิตว่า "ต้นไม้ตายเพราะลูก"

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๖, หน้า ๑๘๔.

[๒] พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจาริยางกูร), ภาษาไทย เล่ม ๑ (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๕๐๔.

[๓] ชุมนุมเพลงยาวสมัยโบราณ (พระนคร : โรงพิมพ์เกตุศิลป์, ๒๕๐๔), หน้า ๑.

[๔] อิเหนา, เล่ม ๔, หน้า ๒๖๖.

ใจความของสุภาษิตนี้ ยกเอาธรรมชาติมาเปรียบกับชีวิตมนุษย์เพื่อให้เห็นว่า ต้นไม้บางชนิดหลังจากออกผลแล้วก็ตาย หรือบางทีเป็นเพราะถูกคนเก็บลูกไปเลยต้องตายก็มี เช่นเมื่อต้องการเอาผลกล้วยมาบริโภค มักจะโค่นต้นกล้วยทิ้ง เป็นการทำลายสิ่งหนึ่งเพื่ออีกสิ่งหนึ่ง ตรงกับโคลงโลกนิติ บทที่ ๒๔๗ ที่ว่า "ผลกล้วยยอมฆ่าต้นของมันเอง" หรือ "คิดพ่างผลกทลี ฆ่ากล้วย"[๑]

สุภาษิตข้างต้นมีความหมายตรงตามถ้อยคำ คือลูกเป็นเหตุให้ต้นไม้ตาย จึงใช้เป็นสุภาษิตว่า "ต้นไม้ตายเพราะลูก" โดยนำสุภาษิตนี้มาเปรียบกับพ่อแม่ซึ่งรักลูกสุดชีวิต ถ้าลูกต้องมีอันเป็นอันตรายไปย่อมทำให้พ่อแม่เศร้าโศกถึงแก่ชีวิตได้ หรืออีกความหมายหนึ่ง คือพ่อแม่รักและยอมเสียสละแม้แต่ชีวิตเพื่อลูกของตน

สุภาษิต "ต้นไม้ตายเพราะลูก" ยังปรากฏอยู่ในวรรณคดีอีกหลายเรื่อง เช่น

<u>รายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรีของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)</u>

พระนางมัทรีร่ำพันถึงกัณหาชาลีว่า

" "...ทั้งลูกรักดั่งแก้วตาก็หายไป อกเอ๋ยจะอยู่ไปไยให้ทุนเวทนา อุปมาเสมือนหนึ่งพฤกษาดาวัลย์ยอมจะอาสัญลง เพราะลูกเป็นแท้เที่ยง..."[๒]

<u>เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๒๕</u>

พระเจ้าล้านช้างปรึกษาพระมเหสี เรื่องถวายนางสร้องทองแด่พระพันวษา นางได้ทูลว่า

"ประเวณีต้นไม้ตายเพราะลูก เราฝังปลูกเสียให้เป็นแก่นสาร
อันนางสร้อยทองเยาวมาลย์ จำจะมีสารถวายไป"[๓]

---

[๑] ประชุมโคลงโลกนิติ, หน้า ๑๗๗.

[๒] <u>รายยาวมหาเวสสันดรชาดก</u>. (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๗), หน้า ๒๗๖.

[๓] เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า ๕๐๓.

บทละคร เรื่อง เงาะป่า พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

มารดาของอิเหนา และนางลำหับ ครำครวญอาลัยรักลูกทั้งสามที่ต้องมาเสียชีวิตก่อนเวลาอันสมควร

"แม่จะเป็นเช่นต้นไม้ตายเพราะลูก เห็นก็ถูกควรลับดับสังขาร
สงสารแท้เห็นไม่รอดคงวอดปราณ เหมือนไฟผลาญไพรพนัสเหลือตัดรอน"[๑]

สุภาษิตนี้เป็นที่นิยมของกวีหลายท่าน ซึ่งมีชีวิตอยู่ต่างสมัยต่างรัชกาล เรียกได้ว่าเป็นธรรมเนียมของกวีไทยอย่างหนึ่งที่นิยมเปรียบความโดยอ้างอิงสุภาษิตโบราณซึ่งเป็นที่รู้จักดี บทพระราชนิพนธ์จึงดำเนินตามกวีโบราณ ทำให้เกิดความไพเราะด้วยถ้อยคำที่มีความหมายอันลึกซึ้ง เหมาะสมกลมกลืนกับเหตุการณ์และบรรยากาศของเรื่องในขณะนั้นเป็นอย่างยิ่ง

๖.๑.๑.๑๒ "หนามยอกเอาหนามบ่ง"

ในบทพระราชนิพนธ์อ้างถึงสำนวนนี้ในตอนที่อิเหนาถูกเรียกตัวกลับเมืองกุเรปัน ท้าวกุเรปันทราบว่าโอรสกำลังลุ่มหลงรักใคร่ในตัวนางจินตะหราอย่างถอนตัวไม่ขึ้น จึงคิดจะใช้วิธีหนามยอกเอาหนามบ่ง จัดการกับอิเหนาอย่างเด็ดขาด เมื่ออิเหนากำลังเป็นไข้ใจเพราะสตรี ก็ต้องใช้สตรีเป็นยารักษา ท้าวกุเรปันจึงเตรียมการนัดท้าวดาหากำหนดการอภิเษกอิเหนาและนางบุษบา เพื่อให้อิเหนาลืมนางจินตะหรา ไม่สนใจนางอีกต่อไป

"จำจะให้ไปนัดอนุชา กำหนดการวิวาห์อภิเษกศรี
เหมือนเอาเสี้ยนบ่งหนามเห็นงามดี คิดแล้วจึงมีพระบัญชา"[๒]

---

[๑] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. บทละคร เรื่อง เงาะป่า, หน้า ๑๑๙.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๔, หน้า ๑๐๖.

สำนวนข้างต้นนี้มาจากสำนวนโบราณว่า "หนามยอกเอาหนามบ่ง"

สำนวนดังกล่าวมีความหมายว่า รักษาหรือแก้ด้วยสิ่งเดียวกัน ในเวลาที่เราเจ็บป่วยหรือเป็นทุกข์ด้วยสิ่งใด ก็ต้องเอาสิ่งนั้นมาเป็นยาแก้ เช่นเดียวกับการถูกเสี้ยนหรือหนามตำมือ ย่อมได้รับความทุกข์ทรมาน การที่จะทำให้ความเจ็บปวดหมดสิ้นไป จำเป็นต้องเอาเสี้ยนหรือหนามดังกล่าวออกมาจากผิวเนื้อ ซึ่งทำได้โดยการเอาหนามซึ่งมีความแหลมคมมาบ่งเอาหนามหรือเสี้ยนนี้ออก ดังโคลงสุภาษิตประกอบภาพตามฝาผนังรอบบริเวณพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๖๕. หนามยอกเอาหนามบ่ง

" เสี้ยนยอกมือและเท้า ทุกข์ทน
หนามบ่งเอาออกจน หมดได้
ทัพศึกรบพุ่งพล เราเพียบ แล้วพ่อ
ขอทัพเมืองใหญ่ให้ ต่อสู้ศึกศูนย์ฯ[๑] "

ในพระราชนิพนธ์อ้างถึงสำนวนดังกล่าวในตอนที่อิเหนาถูกเรียกตัวกลับเมืองกุเรปัน

๖.๑.๑.๑๓ "อดเปรี้ยวไว้กินหวาน"

ตอนที่อิเหนาได้นางมาหยารัศมี และสะการะวาตีมาเป็นบาทบริจาริกา ไม่กล้าก้ำเกินนางทั้งสองด้วยเกรงความจะล่วงรู้ไปถึงนางจินตะหรา

"จำเปนจะเงื่อดงดสะกดใจ อุส่าห์อดส้มไว้กินหวาน"[๒]

ความเปรียบนี้มาจากสำนวนโบราณที่ว่า "อดเปรี้ยวไว้กินหวาน" ซึ่งหมายถึงละทิ้งสิ่งไม่ดีเพื่อเอาสิ่งที่ดีกว่าไม่ปรารถนาของเลว อดใจรอผลข้างหน้าซึ่งจะได้ดีกว่า

---

[๑] สุภาษิตกับชีวิตประจำวัน (พระนคร : ห้องสมุดบ้านกอจาก, ๒๕๑๖), หน้า ๒๑๗.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๓, หน้า ๑๖๐.

เป็นสำนวนที่เอาผลไม้มาเปรียบเทียบ ธรรมดาลูกไม้ย่อมเปรี้ยวก่อน แล้วหวานทีหลัง ถ้าที่จะล่วงเกินนางทั้ง ๒ ก่อนนั้น ไม่สมควรอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้จินตะหราไม่พอใจ เหมือนกินผลไม้เปรี้ยวยังไม่ถึงกำหนด สู้รอให้ได้นางจินตะหราซึ่งเปรียบเสมือนผลไม้หวานเสียก่อน จึงจะถึงเวลาอันสมควรที่จะจัดการกับนางทั้งสอง มิฉะนั้นจะต้องชวดชมนางจินตะหราอย่างแน่นอน

สำนวน "อดเปรี้ยวไว้กินหวาน" ปรากฏในกวีนิพนธ์ร่วมสมัยกับบทละครในพระราชนิพนธ์อิเหนา เรื่อง "พระอภัยมณี" และ "เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน"

ดังตอนที่พราหมณ์ทั้ง ๓ เข้าศรีสุวรรณเรื่องนางเกษรา

"ธรรมดามาเที่ยวเกี้ยวผู้หญิง ต้องอ่อยอิ่งอดเปรี้ยวไว้กินหวาน"[๑]

เช่นเดียวกับในตอนที่นางพิมพิลาไลยปรับทุกข์กับสายทอง

"อดเปรี้ยวกินหวานตระการใจ ลูกไม้ฤาจะสุกไปก่อนห่าม"[๒]

๖.๑.๑.๑๔ "น้ำกลิ้งบนใบบัว"

มีความหมายว่า จิตใจรวนเรไม่แน่นอน มักใช้ว่าผู้หญิงว่ามีจิตใจไม่มั่นคง เปลี่ยนแปลงง่าย เป็นสำนวนที่เอาความเป็นจริงในธรรมชาติมาใช้ในการเปรียบเทียบ คือจับเอาภาพของหยดน้ำที่อยู่บนใบบัวหรือใบบอนมาเปรียบเทียบ ใบบัวนั้นมีลักษณะเลี่ยนลื่นไม่ซับน้ำ เวลาที่มีน้ำหยดลงมาต้องใบ น้ำนั้นจะรวมตัวกันเป็นก้อนกลม ๆ กลิ้งไปกลิ้งมาบนใบบัว มีข้อสังเกตว่า คำว่า "ใจ" ที่ใช้กันอยู่ทั่วไป มักมีคำว่า "น้ำ" ประกอบอยู่ด้วย ได้แก่ น้ำใจ น้ำใสใจจริง เป็นต้น ฉะนั้น น้ำใจที่รวนเรไม่แน่นอนเปลี่ยนแปรไปเรื่อย จึงเหมือนกับหยดน้ำที่กลอกกลิ้งไปมาอยู่บนใบบัว เกิดเป็นสำนวนว่า "น้ำกลิ้งบนใบบัว" หรือ "น้ำกลิ้งบนใบบอน"

---

[๑] สุนทรภู่, พระอภัยมณี, หน้า ๓๕.

[๒] เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า ๖๗.

ดังปรากฏในรามเกียรติ์ ตอนที่ทศกัณฐ์ทูลท้าวมาลีวราชว่า คำให้การของนางสีดานั้นเชื่อถือไม่ได้

"คำโบราณท่านเทียบอารมณ์หญิง เหมือนน้ำกลิ้งใบบัวชั่วหนักหนา"[๑]

นอกจากตัวอย่างที่ยกมานี้ สำนวน "น้ำกลิ้งบนใบบัว" ยังปรากฏอยู่ตามที่ต่าง ๆ แต่มีข้อสังเกตว่าหาได้ใช้ว่า เฉพาะผู้หญิงแต่ฝ่ายเดียวไม่ ยังสามารถใช้ว่าผู้ชายหรือใครอื่นก็ได้ ดังปรากฏในโคลงสุภาษิตประจำภาพในพระอุโบสถวัดพระศรี-รัตนศาสดาราม[๒] บทที่ ๓ ซึ่งกล่าวถึง "น้ำกลอกใบบัว"

"คนกลมดั่งน้ำกลอก ใบบัว
ชำนิชำนาญตัว กลั่นกลิ้ง
ใครเสวนะพัว พันผูก
มักจักเพโทษทิ้ง โทษร้ายถึงเราๆ"[๓]

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๔๔๑.

[๒] "...สุภาษิตที่เอามาเขียนภาพและแต่งโคลงเหล่านี้ เป็นสุภาษิตไทยมีมาแต่โบราณ มักชอบอ้างและกลาวเป็นอุปมากันในพื้นเมือง รู้กันมากบ้างน้อยบ้างแพร่หลาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้รวมสุภาษิตเหล่านี้มาเขียนรูปภาพไว้ที่ท้องฉนวนที่ทรงบาตรในบริเวณพระอภิเนาวนิเวศน์แห่งหนึ่งก่อน ครั้นทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงโปรดฯ ให้พระอาจารย์อินโข เขียนที่ผนังกรอบประตูหน้าต่าง พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่โคลงนั้นจะโปรดฯ ให้ใครแต่งหาทราบไม่..."
(คัดจากประชุมสุภาษิต ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า ๙๗)

[๓] ประชุมสุภาษิตฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร : ผ่านฟ้าพิทยา, ๒๕๐๘), หน้า ๙๘.

๖.๑.๑.๑๕ "น้ำลอดใต้ทราย"

หมายความว่า ทำอะไรอย่างลี้ลับ ซ่อนเร้นปิดบัง ไม่มีผู้ใดรู้เห็นการกระทำดังกล่าว

สำนวนนี้มาจากการนำเอาสภาพความเป็นจริงของน้ำที่ไหลซึมอยู่ใต้พื้นทรายมาเปรียบเทียบ กล่าวคือ พื้นทรายนั้นจะมีผิวหน้าข้างบนแห้งผากปราศจากน้ำ แต่ถ้าขุดลึกลงไปสักหน่อย จะเห็นว่ามีน้ำซึมซับอยู่เบื้องล่าง ชี้ให้เห็นว่า น้ำนั้นไหลซึมอยู่ข้างใต้พื้นทราย บทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ จึงจับเอาลักษณะของน้ำลอดใต้ทรายมาเปรียบกับบทบาทของตัวละครในเรื่อง ซึ่งในที่นี้เป็นตอนที่ทศกัณฐ์แกล้งตัวไปข้าง ๆ คู ๆ หาว่า เทพยดาทั้งหลายที่เป็นพยานยืนยันฝ่ายพระรามนั้นมีการกระทำที่ซ่อนเร้นปิดบังเหมือนกับน้ำที่ลอดใต้ทราย ฉะนั้น

"เมื่อนั้น ทศเศียรแสนอายชังตายว่า
ใครจะล่วงรู้เล่ห์เทวดา อุปมาน้ำไหลใต้ทราย"[๑]

๖.๑.๑.๑๖ "น้ำท่วมปาก"

เป็นสำนวนที่หมายความว่า อยู่ในฐานะลำบาก คือทั้ง ๆ ที่รู้ความเป็นจริงทุกอย่าง แต่ก็ไม่สามารถพูดออกมาได้ เพราะถูกบังคับด้วยความจำเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นเป็นผู้น้อย หรือตำศักดิ์กว่า ทำให้ต้องสงบนิ่งเก็บปากคำเอาไว้

สำนวนที่ว่านี้ปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนที่นางพิรากวนขึ้นตาชั่งก่อนเข้ากรุงบาดาล น้ำหนักของหนุมานที่ติดอยู่บนบ่า ถ่วงลงมาทำให้ตาชั่งหนัก นายประตูจึงชักไซร้ไล่เลียงทำให้นางขึ้นเสียงเถียงเป็นการใหญ่ว่า

"มารุมขู่กูเล่นเห็นตกยาก เหมือนหนึ่งน้ำท่วมปากไม่เถียงได้"[๒]

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๔๔๒.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

สำนวน "น้ำท่วมปาก" ยังปรากฏในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา เช่นเดียวกัน คือปรากฏในตอนที่นางจินตะหราตัดพ้ออิเหนาด้วยความน้อยใจอย่างสุดซึ้งว่า

"แต่น้องรักศักดิ์ต่ำเหมือนน้ำมาก ขึ้นท่วมปากสุดที่จะทูลเฉลย"[๑]

ในบทพระราชนิพนธ์ละครนอก เรื่องสังข์ทอง ตอนรจนาเลือกคู่ก็อ้างถึงสำนวนนี้ ในตอนที่นางรจนาแกล้งทูลนางมณโฑว่า

"อันชั่วดีมิใช่จะไม่รู้ เหมือนน้ำท่วมปากอยู่จึงสู้นิ่ง
ถึงชนกชนนีจะชังชิง ลูกจะวิ่งวอนง้อขอโทษกรณ์"[๒]

๖.๑.๑.๑๗ "ชุบมือเปิบ"

ในบทละคร เรื่องอิเหนา ตอนที่มีชัยต่อทัพกะหมังกุหนิงแล้ว จรกา เพิ่งยกทัพมาถึง เมืองดาหา ประสันตาจึงแกล้งแดกดันจรกา เอากับปูนตาว่า

"ท่านมาชุบมือเอาสรรพ นั่งกินสำรับเล่นง่ายง่าย"[๓]

สำนวนนี้มาจากสำนวนว่า "ชุบมือเปิบ" ซึ่งหมายถึงคนเห็นแก่ตัว ฉวยโอกาสเอางานของคนอื่นที่ทำเสร็จด้วยความยากลำบากมาเป็นของตัว

"มูลเหตุของสำนวนมาจากการกินข้าว สมัยก่อนเรากินข้าวด้วยมือ เวลาจะกินเรา เอามือลงชุบน้ำให้เปียกเสียก่อน เป็นการล้างมือ เพื่อให้เม็ดข้าวสุกไม่ติดมือนุ่งนัง แล้วจึงเปิบข้าว "เปิบ" แปลว่า เอาข้าวเข้าปาก ตอนทำครัวหรือทำอาหารตามปกติต้องช่วยกันทำ เช่นติดไฟ ซูดมะพร้าว ตำน้ำพริก ฯลฯ

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๓๖, หน้า ๑๑๕๒.

[๒] พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, พระราชนิพนธ์บทละคร เรื่องสังข์ทอง (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๐), หน้า ๑๐๖.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๑๓, หน้า ๓๕๑.

ใครไม่ช่วยทำ แต่พอถึงเวลากินก็เข้ามากิน คือเวลาทำไม่ทำ เวลากินกิน เป็นการรู้มากเอาเปรียบเขนนี้ เรียกกันว่าชุนมือเปิบ"[๑]

๖.๑.๑.๑๘ "ผงเข้าตา"

กาญจนาคพันธุ์ ได้ให้ความหมายว่า "ผงเข้าตาตัวเอง – เป็นสำนวน หมายความว่า เกิดปัญหาขึ้นแก่ตัวเองหรือเกิดเรื่องอะไรเกี่ยวกับตัว แล้วตนเองไม่สามารถจะแก้ไขได้ สำนวนนี้มักใช้กับคนที่มีความรู้ความคิดดี มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ทำอะไรให้ใคร ๆ สำเร็จลุล่วงไปได้ แต่พอมีปัญหาหรือมีเรื่องอะไรเกิดขึ้นแก่ตัวเอง กลับหมดปัญญาแก้ไขไม่ได้

สำนวนนี้ปรากฏในตอนที่สังคามาระตาจำได้ว่า ย่าหรันคือสียะตรา จึงมิได้ขัดขวางความรักของย่าหรันที่มีต่อนางเกนหลง ทำให้ย่าหรันเกิดความวางใจและปรับทุกข์กับสังคามาระตาว่า

"น้องคิดมืดมนเปนพ้นไป อุปไมยเหมือนผงเข้าตา"[๒]

อุปสรรคบนเส้นทางรักของย่าหรันและนางเกนหลง มีปันหยีเป็นตัวปัญหาสำคัญ ที่ย่าหรันไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยตนเอง ทำให้เกิดความลังเลไม่กล้าตัดสินใจทำอะไรลงไป บทละครจึงถ่ายทอดความรู้สึกของย่าหรัน โดยใช้ความเปรียบที่แสดงสภาวะจิตใจของย่าหรันในขณะนั้นได้อย่างเหมาะสม ทำให้มองเห็นภาพของย่าหรันกำลังอยู่ในฐานะที่ต้องการความช่วยเหลือจากผู้อื่น ซึ่งในที่นี้คือ สังคามาระตา ผู้เป็นบุคคลเพียงคนเดียวที่สามารถจะช่วยย่าหรันให้สมปรารถนาในตัวเกนหลง

---

[๑] กาญจนาคพันธุ์, สำนวนไทย, เล่ม ๒, หน้า ๕.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๒๒, หน้า ๘๓๖.

ส่วนในรามเกียรติ์ พระรามให้ลิงเลวไพร่พลไปเยาะเย้ยทศกัณฐ์ ตอนหนุมานทำลายพิธีน้ำทิพย์ของนางมณโฑสำเร็จ ได้นางมณโฑเป็นภรรยาโดยทศกัณฐ์ไม่ทราบเรื่อง

"หลับตาสาละวนรณรงค์ ไม่ระวังว่าผงจะเข้าตา"[๑]

๖.๑.๑.๑๙ "เที่ยงตรงเหมือนตราชู"

ในรามเกียรติ์ มีสำนวนเปรียบที่ใช้ตราชูเป็นเครื่องหมายของความเที่ยงตรงและความยุติธรรม ดังตอนที่ทศกัณฐ์กริ้วกุมภกรรณ ที่ทูลแนะให้คืนนางสีดาแก่พระรามถึงกับบริภาษกุมภกรรณอย่างรุนแรง

"เจ้าถือสัตย์สัญญาว่าตราชู ใครชอบผิดคิดดูก็เป็นไร"[๒]

ทศกัณฐ์ประชดกุมภกรรณว่ารักษาสัตย์สัญญาเที่ยงตรงมั่นคงเหมือนกับตราชู ซึ่งเป็นเครื่องหมายของความยุติธรรม ทั้ง ๆ ที่น่าจะไตร่ตรองให้รอบคอบว่าระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์ใครเป็นฝ่ายผิดกันแน่

เช่นเดียวกับในตอนที่ทศกัณฐ์ไม่พอใจคำตัดสินคดีของท้าวมาลีวราชที่ตัดสินให้คืนนางสีดาให้พระราม ทศกัณฐ์ก็ถึงกับล่วงเกินท้าวมาลีวราชอย่างไม่เกรงใจว่า

"คิดว่าองค์อัยกาเหมือนตราชู มิรู้ก็เป็นไปเช่นนั้น"[๓]

๖.๑.๑.๒๐ "คำนินทาดังพายุพัดภูเขา"

สำนวนนี้ปรากฏในบทละครเรื่องอิเหนาตอน อิเหนาลักพานางบุษบา นางได้เตือนสติอิเหนาว่าการกระทำเช่นนี้จะเป็นที่ติฉินนินทาของคนทั้งหลาย อิเหนาได้ปลอบนางว่า

---

๑ รามเกียรติ์, หน้า ๕๔๕.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๔.

๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๓.

"อันความดีฉินยินร้าย มีทุกหญิงชาย ณ โฉมศรี
ที่รักก็เห็นว่า เปนดี ที่มิชอบที่ก็นินทา
อันว่าร้ายเราผู้รักษาสัตย์ ดังวายุพัดภูผา
บุราณท่านย่อมกล่าวมา จะกลัวความนินทาไปว่าไร"[๑]

การนินทานั้นเป็นเรื่องธรรมดาโลก คนที่ชอบพอกันย่อมพูดถึงกันในทางดี ฉันใด คนที่เกลียดชังกันก็นินทาว่าร้ายกันฉันนั้น ถ้าเราเป็นคนดีอยู่แล้วก็ไม่ควรจะหวั่นไหวกับคำพูดของคน อิเหนาจึงเปรียบคำพูดของคนซึ่งกล่าวร้ายต่ออิเหนาผู้รักษาความสัตย์ซื่อตรงว่าเหมือนกับพายุที่พัดมาปะทะภูเขา พายุไม่อาจทำให้ภูเขาสั่นสะเทือนฉันใด คำนินทาก็ไม่สามารถทำให้อิเหนาสะดุ้งสะเทือนฉันนั้น กล่าวคือ อิเหนาไม่สนใจว่าใครจะนินทาอย่างไร เมื่อไม่สนใจ คำนินทาก็ไม่เกิดผลแต่อย่างใด และมีสภาพไม่ผิดกับลมพายุที่พัดมาปะทะภูเขาอันแข็งแกร่งซึ่งไม่มีวันจะหวั่นไหวสะเทือนไปตามแรงลม

สำนวนเปรียบ "คำนินทา" กับ "ลมพายุที่พัดภูเขา" ยังปรากฏในโคลงโลกนิติ บทที่ ๓๘ เข้าใจว่า ความเปรียบดังกล่าวเป็นสุภาษิตสอนใจซึ่งคนไทยรู้จักกันดีมาแต่โบราณ

"ภูเขาทั้งแท่งล้วน ศิลา
ลมพยุพัดพา บ่ขึ้น
สรรเสริญและนินทา คนกล่าว
ใจปราชญ์ฤๅเพื่องฟื้น ห่อนไค้จินต์จลฯ"[๒]

ถอดความได้ว่า ลมพายุไม่อาจพัดภูเขาให้สั่นสะเทือนได้ฉันใด คำสรรเสริญหรือนินทาย่อมไม่อาจทำให้ใจของนักปราชญ์หวั่นไหวได้ฉันนั้น

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๑๖, หน้า ๕๒๔.

[๒] ประชุมโคลงโลกนิติ, หน้า ๓๕.

๖.๑.๑.๒๑ "งามเพียงบาดตา"

เป็นสำนวนโบราณที่เน้นให้เห็นว่า ตัวละครมีความงามเกินกว่าจะหาสิ่งใดมาเทียบเคียง เพราะงามมากเสียจนทำให้เกิดความหวั่นไหวขึ้นในใจผู้พบเห็นอย่างรุนแรงจนไม่สามารถเป็นตัวของตัวเองได้สืบไป เนื่องจากถูกความงามบาดตาให้เสียวสะท้านไปถึงหัวใจ

เช่นชมอุณากรรณตอนสรงน้ำว่า

"ใครเห็นเปนที่แลเล็ง พิศเพ่งเพียงหนึ่งจะบาดตา"[๑]

หรืออิเหนารำพันถึงนางจินตะหราว่า

"โฉมงามทรามสวาดิเพียงบาดตา ใต้ฟ้าหาไหนไม่ทัดเทียม"[๒]

เช่นเดียวกับตอนที่อุณากรรณชมนางหวันยิหวา

"โฉมงามทรามสวาดิเพียงบาดตา นางในเมืองชวาไม่เหมือนน้อง"[๓]

สำนวนข้างต้นนี้ มีใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยาและใช้เรื่อยมาจนสมัยรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้

ผลงานของกวีสมัยอยุธยา

บทดอกสร้อยสวรรค์ครั้งกรุงเก่า

(บทชาย) ร้องลำดอกไม้ไหร ทับสมิงทอง

"หน้าเอยหน้างาม ทรามเสน่ห์เจ้าเนื้อนวลหง

เยาวสรรพสรรพางค์สำอางค์ ยยิ่งใช้แกล้งกล่าวน้อง

ชาวศรีสมบูรณ์บงกชมาศ เพียงจะบาดตาพี่ไม่มีสอง"[๔]

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๒๒, หน้า ๗๓๒.

[๒] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๒, หน้า ๔๘.

[๓] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๔, หน้า ๖๐๓.

[๔] บทดอกสร้อยสวรรค์ครั้งกรุงเก่า, หน้า ๔.

ผลงานของกวีสมัยรัตนโกสินทร์

สมัยรัชกาลที่ ๒

นิราศนรินทร์

"นางทรายจามเรศรู้ รักชน
คือนุชสงวนงามตน แต่น้อย
ตายองตอบตายล ยวนเนตร นางเอย
โฉมแม่บาดตาย้อย อยู่พ้นฉันใด"[๑]

สมัยรัชกาลที่ ๕

บทเห่ชมโฉม พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕

"เอวอ่อนท่อนเพลากลม สูงต่ำสมพอควรกาย
ผิวผ่องดังทองพราย สายสุดสวาดิบาดตา เรียม"[๒]

๖.๑.๒ ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดี

ในบทละคร เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ มีความเปรียบซึ่ง เป็นความรู้ทางวรรณคดีอยู่มากมาย ความรู้ดังกล่าวแยกได้เป็น ๔ เรื่องคือ

๖.๑.๒.๑ ภูมิศาสตร์โลกสัณฐาน

๖.๑.๒.๑.๑ ไตรภพ

ไตรภพหมายถึงโลกมนุษย์ สวรรค์และบาดาล ในบทละครเรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ เมื่อต้องการพรรณนาถึงความยิ่งใหญ่ ความสูงส่งไม่มีสิ่งใด

---

[๑] นายนรินทรธิเบศร์ (อิน), นิราศนรินทร์, หน้า ๔๘.

[๒] หนังสือหอวชิรญาณ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณภิพรรฒธนากร, ๒๔๖๗), หน้า ๓๖.

เปรียบมักจะนำเอา "ไตรภพ" มาเปรียบเทียบให้เกิดความครั่นครั้ม เช่นตอนที่พระลักษณ์ต้องหอกกบิลพัทของทศกัณฐ์ แล้วพระรามให้หนุมานเก็บยามาแก้ไขจนฟื้น พระลักษณ์ได้ทูลพระรามด้วยความสำนึกในบุญคุณว่า

"พระคุณล้ำลบภพไตร จะได้สืบสนองรองบาทา"[๑]

เช่นเดียวกับตอนที่นางวานรินทร์เล่าถึงความเก่งกล้าสามารถของหนุมาน ให้หนุมานซึ่งแปลงเป็นมาณพหนุ่มฟัง

"ทหารพระจักรีสี่กร ฤทธิรอนเลิศลบภพไตร"[๒]

และเมื่อกล่าวถึงเสียงดนตรีในกองทัพ หรือเสียงเคลื่อนทัพก็ใช้ความเปรียบว่า

"เสียงฆ้องกลองประโคมโครมครื้น เพียงฟื้นไตรภพสยบแสยง"[๓]

"ได้ยินเสียงสนั่นครั่นครื้น เพียงฟื้นภพไตรไหวกระฉ่อน"[๔]

๖.๑.๒.๑.๒ เขาพระสุเมรุ

สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๔ ได้กล่าวไว้ว่า

"... เขาสิเนรุ (คือเขาพระสุเมรุ) นั้นเป็นเขาสูงใหญ่กว่าเขาทั้งปวง เป็นพญาเขา เราเรียกกันแต่อุณาผาหลวง เขาพระสุเมรุนั้นตอนยอดเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นที่อยู่ของพระอินทร์... เขาพระสุเมรุ

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๕๑๔.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๒.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๒.

[๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๒.

นั้นมีสี เป็นทองจึง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เหมทรี ซึ่ง เรา เรียกว่า ภูเขาทอง ที่ต้น เขาพระสุ เมรุ มี เขาครีกูฏ เป็น เขาสามยอดรองรับ เขาพระสุ เมรุอีกที. เป็นท่านองคุ้มกันไว้ ใต เขาพระสุ เมรุ เป็นนรก ประดิษฐานอยู่ในทามกลาง จักรวาล เขาพระสุ เมรุนี้มีสัณฐาน เหมือนตะโพน , ที่ เรียกว่า เขาพระสุ เมรุ– ราชนั้น เพราะ เป็น เขาสูงใหญ่ เป็นพญา เขา หมู่แห่ง เทพ เจ้าใช้ชำระบริสุทธิ์ สะอาดปราศจากมลทิน , นัยหนึ่งว่า เป็นพญา เขาสูงพิเศษกว่าบรรดา เขาทั้งปวง ที่มีในจักรวาล นัยหนึ่งว่า ล้วนด้วยแก้วงามวิจิตรบรรจงยิ่งนัก มีรัศมี เกิดแต แก้วต่าง ๆตามทิศคือ ทิศปราจีน ทิศทักษิณ ทิศปัจฉิม และทิศอุตร..."[๑]

นอกจากนี้คนไทยโบราณยัง เชื่อกันว่า เขาพระสุ เมรุ เป็นหลักและ เป็นศูนย์กลาง ของโลก มีความสูงใหญ่และมีน้ำหนักมากมาย เหลือคณานับ บทละคร เรื่องอิ เหนาจึงนำ เอา "ภูเขาหลวง" หรือ "เขาพระสุ เมรุ" มา เป็นภาพ เปรียบเทียบให้ เห็นถึงความ ยิ่งใหญ่ และความหนักหนาสาหัสของปริมาณความทุกข์ทรมานใจที่อิ เหนาแบกรับไว้

"หนักอกดังยกภู เขาหลวง มาทับทรวงให้แยกแตกฉาน"[๒]

การที่อิ เหนารู้สึกประหนึ่งว่ามี เขาพระสุ เมรุมาทับอยู่บนอก และน้ำหนักของ ภูเขาที่กดทับลงมารุนแรงหนักหนาจนทรวงอกแตกสลาย ชี้ให้ เห็นว่า อิ เหนามีความ โทมนัสอย่างแรงกล้า เกินกว่าที่จะรับไว้ได้อีกต่อไป

๖.๑.๒.๑.๓ เขาสัตบริภัณฑ์

เขาสัตบริภัณฑ์ คือภูเขา เจ็ด เหือกที่ล้อมรอบ เขาพระสุ เมรุ ระหว่าง ภูเขาแต่ละชั้นมีสีทันดรมหาสมุทรคั่นอยู่ ๑ สาย รวมทั้งสิ้น ๗ สายด้วยกัน ภูเขาทั้ง ๗ นี้ ได้แก่ ยุคนธร อิสินธร กรวิก สุทัสนะ เนมินธร วินตกะและอัสกรรณ

---

[๑] สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๔ (พระนคร : โรงพิมพ์ รุ่ง เรืองธรรม, ๒๕๐๑ – ๒๕๑๑), หน้า ๔๗๗๘ – ๔๗๗๙.

[๒] อิ เหนา, เล่ม ๑๕, หน้า ๔๖๙.

ตอนที่พระรามดำริจะยกพลข้ามไปยังกรุงลงกา ได้ตรัสปรึกษา เสนาวานรถึงที่ตั้งของ เมืองนี้

"จึ่งตรัสปรึกษาว่า เมืองมาร ภูมิฐาน เป็น เกาะ เหมาะมั่น
มีทะ เลล้อมรอบขอบคัน ดังขุน เขาสัตภัณฑ์สี่ทันดร"[๑]

จะเห็นได้ว่าบทละคร เรื่องราม เกียรติ์นำเอาภาพของขุน เขา (เขาพระสุ เมรุ) ซึ่ง เป็นแกนกลางล้อมรอบด้วยทะ เลสีทันดร และ เขาสัตบริภัณฑ์มา เปรียบ เทียบกับ เกาะลงกาซึ่ง เป็นแผ่นดินที่ตั้งอยู่ท่ามกลางทะ เล น้ำทะ เลที่ล้อมรอบ เกาะลงกา เป็นขอบคันนั้น ชี้ให้ เห็นว่า เกาะนี้มีฝั่งทะ เลสูงขึ้นมา เหมือน เป็นคันกั้น มองดูแล้ว เกาะลงกาจึงมีสภาพไม่ต่างจาก เขาพระสุ เมรุ ที่ล้อมรอบด้วยทะ เลสีทันดร และ เขาสัตบริภัณฑ์

๖.๑.๒.๑.๔ เขาไกรลาส

สา รา นุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๓ กล่าวถึง "เขาไกรลาส" ว่า

"...ในลัทธิศาสนาฮินดูว่า เขาไกรลาส เป็นที่สถิตของพระอิศวร เขาไกรลาส เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า รัชดาทรี แปลว่าภูเขา เงิน เพราะมีลักษณะขาวบริสุทธิ์ด้วยหิมะ ไทย เรียกว่า ผา เผือก..."[๒]

กล่าวกันว่า เขานี้ล้วนแล้วไปด้วย "เงิน"[๓] จึงได้นามว่า รัชดาทรี

ในบทละคร เรื่องราม เกียรติ์ นำเอา เขานี้มากล่าวถึงในการพรรณนากองทัพของกุมภกรรณ ทำให้ผู้อ่านตระหนักถึงความใหญ่โตโอฬารของกองทัพดังกล่าวได้ เป็นอย่างดี

---

[๑] ราม เกียรติ์, หน้า ๑๑๕.

[๒] สา รา นุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน, เล่ม ๓, หน้า ๑๗๖๔.

[๓] ดังจะ เห็นได้จากหลักฐานในบทละคร เรื่อง อุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสม เด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งกล่าวถึง เขานี้ไว้ในหน้า ๗ ว่า

เวียนไปไกรลาสขุนไศล ล้วน เงินงามประไพประภัสสร

ว่า เสียงอึกทึกครึกโครมของกองทัพราวกับจะทำให้เขาไกรลาส ซึ่งมันคงแข็งแกร่งอ่อนพับลง

"ม้ารถคชสารแซ่เสียง สำเนียงเพียงลมบรรลัยกัป
ดังไกรลาสสิงขรจะอ่อนพับ ราหูจับจันทร์ขยายคายคืน"[๑]

๖.๑.๒.๑.๕ แม่น้ำยมนา

"ยมนา" เป็นแม่น้ำใหญ่สายหนึ่งในจำนวน ๕ สายของปัญจมหานที อันได้แก่ คงคา ยมนา อจิรวดี สรภู มหิ แม่น้ำทั้งห้านี้เกิดมาจาก ทิรัจฉานบรรพต[๒] ซึ่งเป็นภูเขามีเชิงเดียว แต่มี ๕ ยอด มีลักษณะคล้ายนิ้วมือทั้ง ๕

ในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ กล่าวถึงแสนยานุภาพของกองทัพพระรามไว้ว่า

"ลิงเลวโห่ฮึกครึกครื้น ดังเสียงคลื่นยมนามหาสมุทร"[๓]

ความเปรียบดังกล่าวให้ทั้งภาพและเสียงในเวลาเดียวกันว่า ลิงในกองทัพมีจำนวนมากมายเพียงใด เสียงโห่ร้องจึงดังก็กก้องราวกับเสียงครั่นครื้นของคลื่นในแม่น้ำยมนาเลยทีเดียว

๖.๑.๒.๒ ปรากฏการณ์ตอนสิ้นโลก

๖.๑.๒.๒.๑ ไฟบรรลัยกัลป์

ไฟบรรลัยกัลป์หรือที่เรียกต่าง ๆ กันในวรรณคดีไทยว่า ไฟกัลป์ ไฟกาลและไฟกาฬ หมายถึงไฟที่มาเมื่อถึงกาล คือมาในตอนสิ้นอายุโลกในตอนปลายของแต่ละกัลป์ เป็นไฟที่เกิดจากแสงของดวงอาทิตย์ที่ขึ้นถึง ๗ ดวงในตอนสิ้นกัลป์ แผดเผาน้ำในสี่ทันดรมหาสมุทรแห้งขอด จนปลาใหญ่ ๗ ตัวในมหาสมุทรดังกล่าวทนความร้อนไม่ไหว ไฟดังกล่าวเผามัน ปลาทั้ง ๗ จนเดือดพล่านเป็นเปลวไฟพวยพุ่งเผาผลาญ

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๒๑๓.

[๒] ข้อความนี้นำมาจาก ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา ฉบับที่ ๒, เล่ม ๑ ของพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่, ๒๕๒๐), หน้า ๑๔๖.

[๓] รามเกียรติ์, หน้า ๕๓๖.

โลกมนุษย์ สวรรค์ ขึ้นไปจนถึงพรหม ๑๖ ชั้น ยกเว้นปัญจมหาสุทธาวาส และไหม้เลยลงไปถึงนรกทุกขุม นอกจากอเวจีมหานรกที่รอดพ้นจากการทำลายล้าง

นอกจากนี้ ในหนังสือไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา ฉบับที่ ๒ เรียบเรียงโดยพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) ได้กล่าวถึงความร้อนแรงของไฟนี้ว่า

> "...สรรพเชื้อทั้งปวง แต่บุรุดาที่เพลิงประลัยโลกสังหารนั้น จะได้เป็นถ่าน เป็นเถ้า เหลืออยู่มาตรวานอยหนึ่งหาบมิได สาบสูญไปไม่เหลือไม่เศษเลย... ฯลฯ ...ถ้าเชื้อมีประมาณเทาอณูยัง เหลืออยู่ เพลิงก็ยังมิได้ดับ ตอสิ้นเชื้อไม่มีเชื้อเลย แตสุดเทาอณูแลว เพลิงจึ่งดับ อากาศเบื้องตำแลอากาศเบื้องบนนั้น ตลอดโลงเป็นฉานอันเดียวกัน มืดมหันธการนั้นหนักหนา แตเป็นอากาศเปลามืดมนอยูนั้นมิใชน้อย มืดอยูนานถึงอสงไขยกัลป์หนึ่ง..."[๑]

ในบทละคร เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์มักเปรียบความร้อนใจ ความโกรธ ความคั่งแค้นและความรักของตัวละครกับไฟบรรลัยกัลป์ ซึ่งอาจจะเปรียบอย่างตรงไปตรงมาว่า "ร้อนใจหรือแค้นใจดังไฟกัลป์" หรืออาจจะพรรณนายักเยื้องไปว่า "ดังเพลิงกัลป์ลามลนสกลกาย" หรือ "เหมือนกับนั่งหรือนอนอยู่ในไฟนั้น" เช่น

ตอนที่อิเหนากระวนกระวายถึงนางบุษบาอยู่ในบริเวณที่นางค่อมยุบลเที่ยวหาดอกลำเจียก

"ให้เร่าร้อนอุราจาบัลย์ ดังเพลิงกัลป์ลามลนสกลกาย"[๒]

เช่นเดียวกับตอนที่อิเหนาคิดถึงนางบุษบาด้วยความเร่าร้อนใจ บทละครได้พรรณนาว่า

"นอนนั่งดังอยู่ในเพลิงกาล ให้ร้าคาญชุ่นหมองไม่ผ่องใส"[๓]

---

[๑] พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา ฉบับที่ ๒ (ไตรภูมิฉบับหลวง) เล่ม ๑, หน้า ๕๕ – ๕๖.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๑๓, หน้า ๔๐๔.

[๓] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๔, หน้า ๔๔๘.

การที่นำเอาภาพไฟบรรลัยกัลป์มาพรรณนาความรู้สึกของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านตระหนักถึงความทุรนทุรายร้อนเร่าแสนสาหัสของตัวละคร เป็นอย่างดี ว่าคงได้รับความทุกข์ทรมานจากความรู้สึกดังกล่าวไม่ผิดอะไรกับการถูกไฟบรรลัยกัลป์อันร้อนแรงแผดเผา เป็นการใช้โวหารแนะภาพที่เด่นชัด และมีความหมายลึกซึ้ง ช่วยให้เกิดความเข้าใจอย่างรวดเร็ว

๖.๑.๒.๒.๒ ลมบรรลัยกัลป์

ในภาวะที่โลกประลัยนั้น หลังจากไฟได้ทำลายล้างจนมอดไหม้หมดสิ้น จะบังเกิดฝนตกตามมาอย่างหนัก ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา ฉบับที่ ๒ ได้พรรณนาว่า

"...ห่อธารน้ำฝนนั้น ตกเต็มไปในแสนโกฏิจักรวาล มีลมจำพวกหนึ่งพัดหุ้มห่อน้ำเข้าไว้มิให้ไหลลุ้นบาออกไปนอกแสนโกฏิจักรวาล น้ำฝนนั้นทวมขึ้นไป ๆ ถึงพรหมโลกเต็มในที่อันเพลิงไหม้นั้นแล้ว ฝนจึงหยุด

เมื่อฝนหยุดแล้ว จึงบังเกิดลมจำพวกหนึ่ง เป็นลมสำหรับจะตั้งโลก ลมนั้นพัดน้ำให้งวดลง ๆ น้ำนั้นขันเข้า ๆ เป็นปุ่มเบือก แล้วลมนั้นก็พัดทั้งเบื้องต่ำแลเบื้องขวาง ชักปุ่มเบือกนั้นให้กลมเข้าเป็นแท่ง ๆ ประดุจหยาดน้ำในใบบัว"[๑]

ฯลฯ

"... เมื่อลมพัดน้ำเป็นแท่งเข้าตั้งชั้นปฐมัชฌานภูมิพรหมแล้ว ลมนั้นจึงพัดน้ำให้ยอบยุบงวดลงมาโดยลำดับ ๆ ถึงที่อันเคยตั้งชั้นปรนิมมิตวสวดี ก็ตั้งชั้นปรนิมมิตวสวดี ถึงที่อันเคยตั้งชั้นนิมมานรดี ก็ตั้งชั้นนิมมานรดี ถึงที่เคยตั้งชั้นดุสิดา ก็ตั้งชั้นดุสิดา ถึงที่เคยตั้งชั้นยามา ก็ตั้งชั้นยามา แต่ดาวดึงสากับจาตุมหาราชิกาทั้งสองชั้นนั้น ยังมิได้ตั้งก่อน เพราะเหตุว่าเทวโลกทั้งสองนี้เนื่องด้วยมนุษยโลก ต่อตั้งมนุษยโลกแล้ว จึงตั้งชั้นจาตุมหาราชิกา และดาวดึงสาเมื่อภายหลัง..."[๒]

---

[๑] ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา, ฉบับที่ ๒ เล่ม ๑, หน้า ๕๗.

[๒] เรื่องเดียวกัน, เล่มเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

จากข้อความที่ยกมาข้างต้น บอกให้ทราบว่า "ลมบรรลัยกัลป์" คือลมที่เกิดขึ้นหลังจากฝนได้ตกลงมา ช่วยพัดน้ำฝนเหล่านั้นให้อยู่ภายในขอบเขตของจักรวาล จากนั้นจึงพัดน้ำเป็นแท่ง และพัดให้ยุบงวดลงมาสร้างสวรรค์แต่ละชั้น และสร้างโลกขึ้นมาใหม่

ในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์นำเอาเสียงของลมบรรลัยกัลป์มาเปรียบเทียบกับเสียงอึงอลกึกก้องของกองทัพของกุมภกรรณว่า

"ม้ารถคชสารแซ่เสียง สำเนียงเพียงลมบรรลัยกัป"[๑]

เสียงของลมบรรลัยกัลป์ที่กึกก้องกัมปนาทยิ่งกว่าเสียงใด เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับเสียงของกองทัพ ทำให้เกิดความรู้สึกที่ครึ่นครามเกรงขามขึ้นมาอย่างเห็นได้ชัด

๖.๑.๒.๓ สัตว์ในวรรณคดี

๖.๑.๒.๓.๑ ราชสีห์

ราชสีห์เป็นสัตว์สำคัญในวรรณคดี ถือว่าเป็นราชาแห่งสัตว์ป่าทั้งปวง มีอำนาจฤทธานุภาพเหนือกว่าสัตว์ทั้งหลาย นับถือกันว่ามีความสง่างามเป็นเลิศ และมีพละกำลังมหาศาล

เช่นตอนที่กล่าวถึงม้าทรงของปันหยีว่ามีพละกำลังเทียบได้กับพละกำลังของไกรสรราชสีห์ ซึ่งเป็นสัตว์ในวรรณคดีที่มีพลังสูงส่ง

"ม้าเอยม้าที่นั่ง พ่วงพีมีกำลังดังไกรสร"[๒]

"ไกรสรราชสีห์" เป็นราชสีห์ตระกูลสูงสุดในบรรดาราชสีห์ ๔ ตระกูล ดังปรากฏในหนังสือไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา ฉบับที่ ๒ ว่า

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๒๑๓.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๒๑, หน้า ๖๖๔.

"...สีหา จตุวิชา ราชสีห์นั้นมี ๔ จำพวก คือติณสีหะจำพวก ๑ กาฬะสิงหะจำพวก ปัณฑุสีหะจำพวก ๑ เกสรสีหะจำพวก ๑..."[๑]
(เกสรสีหะคือไกรสรสิงหะหรือไกรสรราชสีห์นั่นเอง ดูรูปไกรสรราชสีห์หน้าถัดไป)

แม้แต่เสียงของราชสีห์ตระกูลนี้ ก็ยังสร้างความพรั่นพรึงแก่สัตว์ทั้งหลายอย่างใหญ่หลวง

"ไกรสรสีหราชนั้น ครั้นหยัดกายสัวแดงดำลังฉะนี้แล้ว จึงบันลือซึ่งสุรสีหนาทสิ้นวาระ ๓ ครั้ง สุรสีหนาทนั้นคั่งสนั่นสะเทือนกึกก้อง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในประเทศอันไกลได ๓ โยชน์ โดยรอบ ตกว่าเสียงนั้นสนั่นไปข้างหน้า ๓ โยชน์ ข้างหลัง ๓ โยชน์ ข้างซ้าย ๓ โยชน์ ข้างขวา ๓ โยชน์ กำหนดโดยกลมรอบนั้นได ๑๘ โยชน์ ฝูงสัตว์สองเท้าแลสี่เท้าทั้งหลายแตบรรดาอยู่ในประเทศภายใน ๓ โยชน์ทั้ง ๔ ทิศโดยกลมรอบ ๑๘ โยชน์นั้น ได้ฟังสุรสีหนาทก็สะดุ้งตกประหม่าบมิอาจยืน จะเที่ยวจะนอนอยู่เป็นปกติได้ก็กัมปนาทหวาดไหว เข้าใจว่า บัดเดี๋ยวนี้ไกรสรราชสีห์จะมาถึง จะมาจับเรากินเป็นภักษาหาร ตางพากันสะดุ้งตกใจตัวสั่นขวัญหายเหลียวหามรรคาที่จะแลนหนี"[๒]

และยังกล่าวอีกว่า "จนถึงช้างที่อยู่ในคามนิคมแลราชธานีทั้งปวงที่บุคคลผูกไว้ด้วยเชือกหนังอันมั่นนั้น ก็ดึงดันเชือกหนังให้ขาดปลาสหนีไปจากหลักแหลงแห่งตน ๆ บมิอาจจะอดทนอยู่ได้ ความกลัวนั้นกลัวนัก กลัวหนาบางถายมูลหุนักมูลเบาออกมา ด้วยกำลังที่ตระหนกตกใจประหม่า กลัวแสุรสีหนาทแห่งไกรสรสีหราชนั้น"[๓]

---

[๑] พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา ฉบับที่ ๒, เล่ม ๑, หน้า ๑๗๖.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

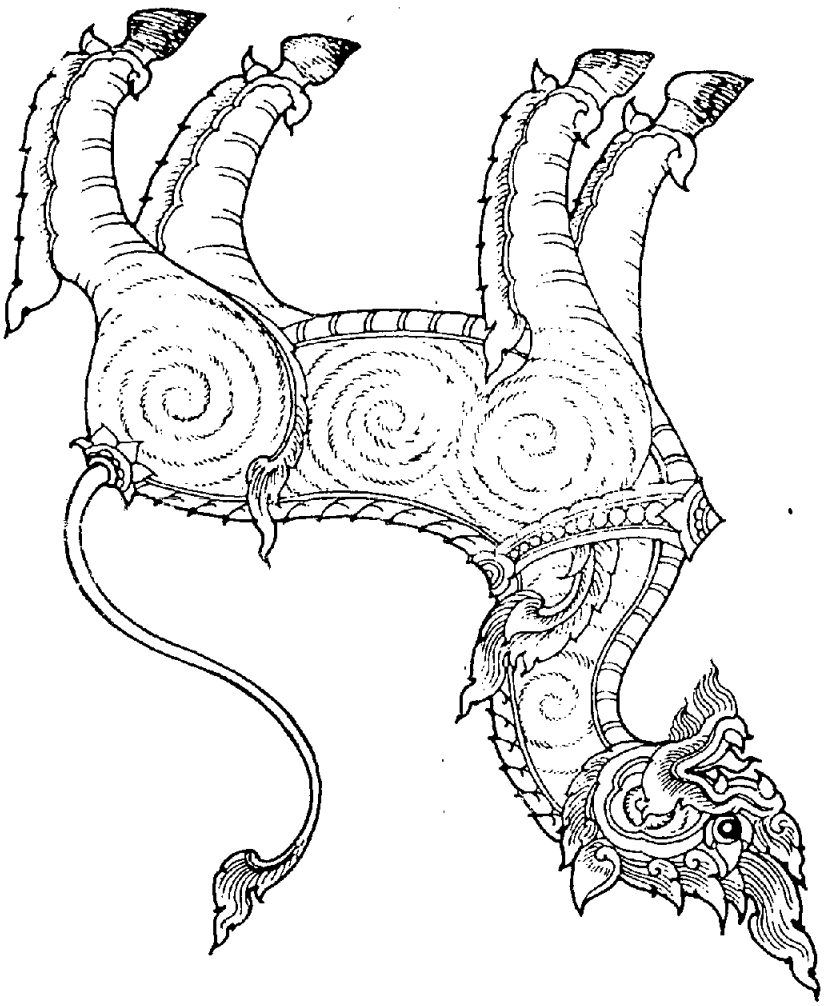

และในหนังสือ เรื่องไตรภูมิพระร่วง ของพระยาลิไท ได้กล่าวถึง "ไกรสรราช-สีห์" ไว้ในติรัจฉานภูมิว่า เป็นสัตว์ที่มีกำลังมากมายสุดประมาณได้ ทั้งยังสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้เป็นระยะทางไม่ต่ำกว่า ๓ โยชน์

"...ไกรสุรสิงหะนั้น เมื่อยืนอยู่ในที่เล่นนั้น และเดินเยื้องซ้าย เยื้องขวาไกลได้และชั่ววัวมอ เมื่อขึ้นมาเยื้องบน ลางคาบสูงได้และชั่ววัวมอ ลางคาบเดินสูงขึ้นได้ ๗ ชั่ววัวมอ เมื่อเดินเยื้องหน้าเหนื่อที่เพียงไกลได้ ๑๖ ชั่ววัวมอ ลางคาบไกลได้ ๒๐ ชั่ววัวมอได้ ยิ่งยู่เหนือหลังก็ดี เหนือเขาก็ดีและเดินหนทางต่ำลางคาบไกลได้ ๑๖ โยชน์ ลางคาบได้ ๘๐ โยชน์ ฝูเมื่อเดินไปในกลางหาวแล มันแลเห็นดอกไม้ใหญ่ออก มันหลีกปิดเยื้องซ้ายเยื้องขวาก็ดี ยังได้แลชั่ววัวมอเลย และเมื่อหยุดแหงเมื่อร้องด้วยเสียงแรง ๓ คาบดังนั้น ครั้นว่าหายร้องได้มันจึงเต้นแล่นไปหน้าได้แล ๓ โยชน์ เมื่อมันเดินไปนั้นเร็วนักแลฯ สายลมมีนริเรียนอยู่ฝังมันได้ยินเสียงภายหลังเลา เพราะมันเร็วนัก ๆ อันว่าไกรสรสิงหะนั้น มีกำลังนักหนาดังกล่าวมานี้แล..."[๑]

จากข้อความที่ยกมานี้ ชี้ให้เห็นว่า การที่นำพละกำลังของม้าทรงปันหยีมาเทียบกับพละกำลังของไกรสรราชสีห์ ทำให้ผู้อ่านตระหนักถึงพลังอำนาจอันมากมายของม้า ดังกล่าวว่ามีมากเกินกว่าจะนำเอาสิ่งใดมาเทียบได้ นอกเสียจากไกรสรราชสีห์

ความองอาจสง่างามของไกรสรราชสีห์ก็เป็นคุณสมบัติเด่นอีกอย่างหนึ่ง วรรณคดีไทยจึงมักเปรียบท่วงทีของบุรุษกับไกรสรราชสีห์เพื่อเสริมความองอาจ สง่างาม น่าเกรงขาม อันเป็นคุณสมบัติที่บุรุษพึงมี

มีข้อสังเกตว่าบทละครมักเปรียบพฤติริยกับไกรสรราชสีห์
เช่นชมท้าวดาหาขณะกลับจากใช้บนที่เขาวิลิศมาหราว่า

---

[๑] พระยาลิไท, ไตรภูมิพระร่วง (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๕), หน้า ๓๗.

"ทรงกฤชแล้ว เสด็จลีลา งามสง่าดังไกรสรสีห์"[๑]

เช่นเดียวกับตอนที่อิเหนาชมถ้ำทอง

"ชมเสร็จพระเสด็จยุรยาตร องอาจดังไกรสรสีห์"[๒]

นอกจากนี้ ความเปรียบเกี่ยวกับไกรสรราชสีห์ยังใช้กับการพรรณนากิริยาอาการของม้าทรงผู้เป็นกษัตริย์อีกด้วย เช่น

"ม้าเอยม้าทรง สินธพชาติอาจองสูงใหญ่
เยื้องกรายเท้าว่องไว ดังไกรสรสีหราชจรลี"[๓]

มีข้อสังเกตว่า เมื่อต้องการแสดงความเข้มแข็งองอาจของทหาร บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนามักนำภาพของราชสีห์ที่มิได้ระบุชนิดมาเปรียบเทียบกับทหาร ดังตอนที่พรรณนาถึงทัพกะหมังกุหนิง

"ยัดนั้น พวกทหารองอาจดังราชสีห์"

จะเห็นได้ว่า เมื่อเปรียบทหารกับราชสีห์ แม้จะมิได้เจาะจงว่าเป็นราชสีห์ตระกูลใด ผู้อ่านก็จะทราบจากสามัญสำนึกของตนเองว่า ราชสีห์ที่กล่าวถึงหาใช่ไกรสรราชสีห์ไม่ เพราะทหารเป็นเพียงไพร่พลธรรมดา มีกำเนิดและสถานภาพต่ำต้อยกว่ากษัตริย์หลายเท่านัก เพราะฉะนั้น จึงเป็นไปไม่ได้ที่บทพระราชนิพนธ์จะเปรียบกับไกรสรราชสีห์ กล่าวได้ว่า ความเปรียบนี้แสดงความแตกต่างทางสถานภาพของตัวละครอย่างเห็นได้ชัด

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๑๔, หน้า ๔๔๒.

[๒] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๕, หน้า ๔๔๔.

[๓] เรื่องเดียวกัน, เล่มเดียวกัน, หน้า ๔๔๐.

[๔] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๔, หน้า ๒๕๐.

๖.๑.๒.๓.๒ คชสีห์

คชสีห์เป็นสัตว์ในนิยาย มีรูปร่างเหมือนราชสีห์ แต่มีงวงเหมือนช้าง[๑] ในหนังสือสาส์นสมเด็จ เล่ม ๒๔ ได้กล่าวถึงคำ ๆ นี้ว่า

"...คชสีห์ นั้นก็ตั้งใจจะยกย่องช้างว่า เก่งเหมือนราชสีห์ มีชื่อช้างระวางอยู่ว่า "พลายสังหารคชสีห์" คชสีห์ในที่นั้นก็หมายถึงช้าง"[๒]

คชสีห์อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ แต่ไม่มีบทบาทสำคัญในวรรณคดีมากนัก กวีมักจะกล่าวถึง เมื่อพูดถึงป่าหิมพานต์

ในอักขราภิธานศรับท์ ของคร.แดนบีช แบรดเลย์ ซึ่งองค์การค้าคุรุสภาจัดพิมพ์ ปี พ.ศ. ๒๕๑๔ อธิบายความหมายของคำว่าคชสีห์ไว้ในหน้า ๙๖ ว่า "เป็นชื่อสัตว์อย่างหนึ่ง สี่เท้า ไตเท่ากับงัว ขนลายสีต่าง ๆ มีงวงมีงา เหมือนช้าง มีกำลังมาก อยู่ป่าสูง

ในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ กล่าวถึงคชสีห์ในฐานะพาหนะเทียมรถทรงของแสงอาทิตย์ว่ามีกำลังมากราวกับจะชักรถให้เหาะไปในอากาศ

"เทียมด้วยคชสีหมีศักดิ์ ดังจะชักรถเพชรระเห็จเหิน"[๓]

คนไทยเชื่อกันว่า คชสีห์เป็นสัตว์ในวรรณคดีที่มีพละกำลังเหนือสัตว์อื่น ด้วยเหตุนี้การที่บทพระราชนิพนธ์บรรยายว่า แสงอาทิตย์เอาคชสีห์มาเทียมรถทรงของตนเอง จึงเท่ากับเป็นการเน้นให้เห็นถึงอานุภาพอันน่าพรั่นพรึงของยักษ์คนนี้ ซึ่งคงจะมีไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าทศกัณฐ์ หรือกุมภกรรณเลย เพราะตัวละครทั้งสองก็มีฤทธานุภาพขนาดเอาตัวไกรสรราชสีห์มาเป็นสัตว์รับใช้ในลักษณะเดียวกัน เช่น

---

[๑] ดูรูปคชสีห์ในหน้าถัดไป

[๒] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สาส์นสมเด็จ เล่ม ๒๔ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๒๗.

[๓] รามเกียรติ์, หน้า ๒๔๑.

ภาพ ลูกพักผ่าประกนไม้สลักรูปคชสีห์ ฝีมือช่างสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก่อนรัชกาลที่ ๓ ศาลาการเปรียญวัดแก้ว ไพฑูร ธนบุรี ตำบลบางขุนเทียน

รถทรงทศกัณฐ์

"เทียมไกรสรราชผาดผยอง ดังจะล่องลอยฟ้า เวหาหน"[๑]

รถทรงกุมภกรรณ

"เทียมไกรสรราชผาดผยอง ดังจะล่องลอยฟ้า เวหาหน"[๒]

๖.๑.๒.๓.๓ วลาหก

"วลาหก" เป็นชื่อที่มีความหมายหลายอย่าง เช่นหมายถึงชื่อม้าผู้เป็นราชาแห่งม้าทั้งหลาย เมฆ นกยางกรอก[๓] และหมายถึง เมฆฝน หนึ่งในจำนวนเมฆทั้ง ๗ ที่ปรากฏในตอนโลกประลัย ตลอดจนเป็นหนึ่งในจำนวนม้าทั้งสี่ของพระกฤษณะ[๔] วลาหกมักเป็นที่รู้จักแพร่หลายในความหมายของ เมฆ ซึ่งเป็นพาหนะของพระพาย วลาหกจึงกลายเป็นชื่ออาชาของเทพ มักเรียกกันว่า เทพอาชาพลาหก ซึ่งถือกันว่ามีฝีเท้ารวดเร็วมาก

นอกจากนี้วลาหกยังเป็นชื่อของพญาม้าที่มีฝีเท้ารวดเร็ว มีกำลังมาก สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ภายในเวลาอันรวดเร็ว จัดเป็นสัตว์วิเศษอย่างหนึ่ง มีตระกูลสูงส่ง พระพุทธเจ้าเองเมื่อครั้งบำเพ็ญเพียรเป็นพระโพธิสัตว์ ก็เคยเสวยพระชาติเป็นพญาม้าวลาหกมาแล้ว ดังจะเห็นได้จากข้อความที่คัดมาจากหนังสือไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา ฉบับที่ ๒ ของพระยาธรรมปรีชา (แก้ว)

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๕๐๖.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๐.

[๓] ดูใน Magaret and James Stutley, Harper's Dictionary of Hinduism (New York: Harper & Row Publishers, 1977), p. 37

[๔] ดูใน ป.หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๙), หน้า ๔๔๑.

"...ในประเทศเขาจิตกูฏที่นับเข้าในยอดเขาหิมพานต์ที่แล้วไปด้วยแก้ว ๗ ประการนั้น ประกอบด้วยถ้ำอันใหญ่เป็นที่สนุกสบาย พญาม้าพลาหกชาติอันบังเกิดในตระกูลพลาหกนั้น สำนักอยู่ในถ้ำแก้ว ณ เขาจิตกูฏนั้น พญาม้านั้นมีตัวขาวนวล มีศีรษะดำดังปีกกา มีเกสาอ่อนดังไส้หญ้าปล้องปากแดง เท้าแดงทั้ง ๔ เท้า มีกำลังมากกำลังแรง เหาะเหินดำเนินได้ในอัมพรประเทศอากาศ เป็นอาชาไนยอันประเสริฐเลิศกว่าอาชาไนยทั้งปวง ถ้าจะแล่นไปโดยรอบขอบจักรวาล แต่เพลาเช้า แลจะกลับมาให้ถึงที่ได้ในเพลากลางวันก็อาจมาทัน ครั้งเมื่อสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าแห่งเราเสวยพระชาติเป็นพญาม้าพลาหกนั้น พระองค์ยอมกระทำชนทั้งปวงให้ปราศจากภัย เห็นใครต้องภัยได้ทุกข์ พระองค์ก็อนุเคราะห์ให้ได้สุขสถาพร..."[๑]

ในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ ก็กล่าวถึงพญาม้าวลาหกในฐานะสัตว์พาหนะเทียมรถทรงของพระลักษณ์

"เทียมเทพอาชาพลาหก เพียงจะผกผันผยองล่องลิ่ว"[๒]

ความเปรียบนี้ ทำให้มองเห็นภาพของม้าที่มีท่าทางองอาจกำลังชักรถอย่างคล่องแคล่วว่องไว รถนั้นเคลื่อนไปด้วยความเร็วสูง แต่สม่ำเสมอนุ่มนวลตลอดทาง เป็นภาพที่ชวนมอง เป็นอย่างยิ่งสมกับเป็นการบรรยายถึงยานพาหนะของตัวละครสำคัญโดยแท้

๖.๑.๒.๓.๔ หงส์

หงส์เป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ ซึ่งคนไทยรู้จักคุ้นเคยเป็นอย่างดีว่าเป็นพาหนะของพระพรหม ดังมีคำกล่าวว่า "หงส์ทรงพรหมินทร์" แม้จะไม่มีใครเคยเห็นตัวจริงมาก่อน เพราะเป็นสัตว์ในจินตนาการ เช่นเดียวกับราชสีห์และคชสีห์

---

[๑] ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา, ฉบับที่ ๒ เล่ม ๑, หน้า ๒๒๖ – ๒๒๗.

[๒] รามเกียรติ์, หน้า ๒๓๓.

ในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กล่าวถึงหงส์ในฐานะเป็นพาหนะของสหัมบดีพรหมว่า

"เหมเอยเหมราช ยกยาดกระหยับผันผยอง
ตั้งอกยกหางเป็นทำนอง สองปีกกระพือบินบน
ปากงอนหงอนสบัดชดช้อย รจนาด้วยสร้อยสลับขน
งามระยับจับแสงสุริยน ดั่งสีแก้ววิมลชัชวาลย์"[๑]

จากข้อความข้างต้น ทำให้ทราบว่า หงส์เป็นนกชนิดหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะงดงามมาก มีรูปร่างอ่อนช้อย และมีสีขนเป็นประกายวาววับดังแสงแก้วมณี

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้ให้ความหมายว่า "หงส์" นั้นหมายถึง

"...นกในนิยาย ถือว่าเป็นนกในตระกูลสูง มีเสียงไพเราะ เป็นพาหนะของพระพรหม ในวรรณคดีอ้างการเดินทึ่งดงามออนช้อยเทียบด้วยหงส์..."[๒]

ในเพลงยาวพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าจีดก็ชมสตรีว่า

"งามศักดิ์งามสรรพสรรพางค์ ดำเนินนางอย่างเหมราชปิน"[๓]

ตัวอย่างนี้เป็นการเปรียบเทียบอาการเดินของนางว่าสง่างามเหมือนหงส์เหิน

---

[๑] พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๔๙๓), หน้า ๑๗.

[๒] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓, หน้า ๙๓๕. (ดูรูปหงส์หน้าถัดไป)

[๓] ชุมนุมเพลงยาวสมัยโบราณ, (พระนคร : ศึกษานุมิตรสมาคม, ๒๕๐๔), หน้า ๒๔.

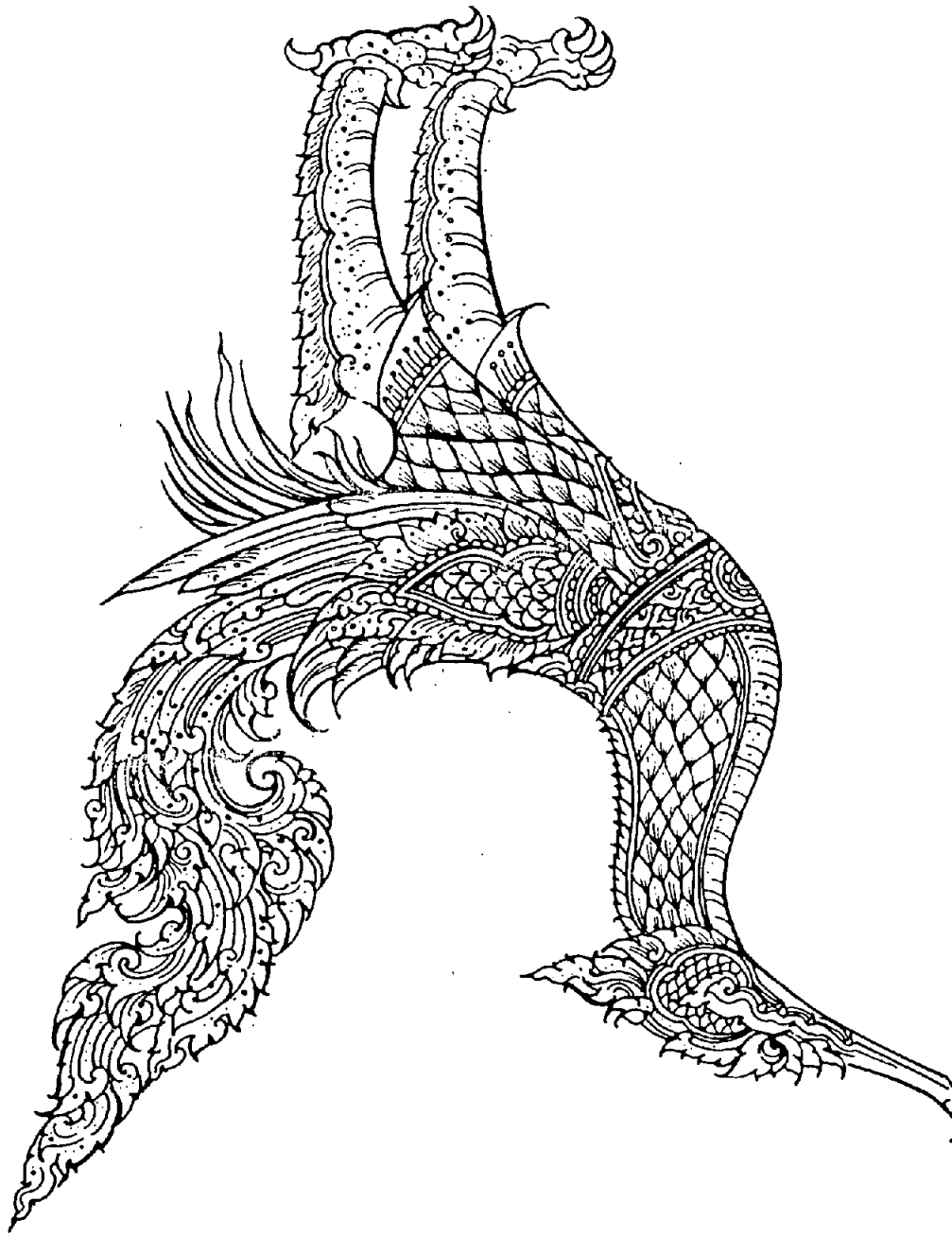

แม้แต่ในบทละคร เรื่องดาหลัง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็ยังกล่าวถึงลีลาการเดินของคนโดยนำลีลาการเหินร่อนของหงส์มาเทียบเคียง ดังตอนที่กล่าวถึงมิสาประหมังกุหนิง

"จึงเสด็จยุรยาตรนาดกราย ดังเหมราชฉันผายลีลา"[๑]

และในบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ ก็นำเอาลีลาการเหินร่อนของพญาหงส์มาพรรณนาความงามของอิริยาบถการเดินของตัวละครที่เป็นกษัตริย์ทั้งชายและหญิง เช่น

ช่างเขียนของจรกาวาดรูปนางบุษบาตอนทรงเครื่อง

"ตั้งตาพินิจพิศดูนาง เยื้องย่างยุรยาตรดังราชหงษ์"[๒]

เช่นเดียวกับตอนที่ชมโฉมสียะตรา ชณะทูลลาไปเที่ยวป่า

"ถือเช็ดหน้า เหน็บกฤชฤทธิรอน กรายกรยุรยาตรดังราชหงษ์"[๓]

ส่วนในรามเกียรติ์พรรณนาการเดินของท้าวมาลีวราชผู้เป็นพรหมไว้ว่า

"จับพระขรรค์ชัยศรีลีลาศ ออกจากพิมานมาศดังราชหงส์"[๔]

จะเห็นได้ว่าการเปรียบท่าทางเดินของคนกับลีลาการเหินของหงส์มีอายุการใช้สำนวนดังกล่าวยาวนาน ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง เรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

---

[๑] พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละคร เรื่องดาหลัง เล่ม ๒ (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๑๒๒.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๘, หน้า ๒๓๐.

[๓] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๒๕, หน้า ๘๐๘.

[๔] รามเกียรติ์, หน้า ๔๗๕.

ตอนต้นเลยทีเดียว การนำลีลาเหินบินของหงส์มาเปรียบเทียบให้เห็นภาพพจน์ของอากัปกิริยาตัวละคร จึงเป็นธรรมเนียมนิยมของกวีไทยอย่างหนึ่ง

๖.๑.๒.๔ อมนุษย์และเทพยดา

๖.๑.๒.๔.๑ กินนร

กินนร เป็นอมนุษย์ในเทพนิยายในวรรณคดีไทยสมัยเก่าหลายเรื่อง กล่าวถึงนางกินนรีว่าเป็นอมนุษย์ครึ่งคนครึ่งนก ท่อนบนเป็นนางมนุษย์ ท่อนล่างเป็นนก มีรูปโฉมงดงามมาก เมื่อเอ่ยถึงกินนร ย่อมนึกถึงนางกินนรมากกว่ากินนรตัวผู้ และมักเรียกว่ากินนรีหรือกินรีอาศัยอยู่ในถ้ำนอกฟ้าป่าหิมพานต์

คนไทยโบราณถือกันว่า กินนรีเป็นหญิงที่มีความงามจับใจ เป็นของแปลกหายาก ซึ่งเป็นที่ภาคภูมิใจของผู้ได้ไปอย่างหาที่เปรียบมิได้ มีข้อสังเกตว่า ไม่ได้กล่าวเน้นเรื่องกินนร หรือกินนรีในวรรณคดีสันสกฤตเท่าใดนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกินนรเพศชายเกือบจะไม่มีบทบาทแต่อย่างใด แต่กล่าวยกย่องความงามประหลาดของกินนรีหรือกินนรตัวเมียอยู่บ้างว่าเป็นความงามที่เหนือกว่านางมนุษย์ แต่ไม่สูงถึงขั้นนางฟ้า เป็นความงามที่อยู่ระหว่างฟ้ากับดิน คือเป็นความงามเหนือมนุษย์ แต่ต่ำกว่าเทวดา[๑]

ในบทละครเรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ เมื่อต้องการพรรณนาความงามของสตรีว่ามีรูปร่างอรชรอ้อนแอ้น หรือมีอาการเยื้องกรายร่ายรำอย่างงดงาม ก็มักนำภาพของนางกินนรมาเปรียบเทียบ เช่นตอนที่อิเหนาครองรักกับนางบุษบาในถ้ำทอง ได้ชมโฉมนางว่า

"อรชรอ้อนแอ้นดังกินริน หวังถวิลไม่เว้นวายเอย"[๒]

---

[๑] เก็บความจาก ดร.ศักดิ์ศรี แย้มนัดดา. "กินนร" ความรู้คือประทีป เล่ม ๒ ปี ๒๕๑๙ : หน้า ๒๐ – ๒๑. (ดูรูปกินนรหน้าถัดไป)

[๒] อิเหนา, เล่ม ๑๗, หน้า ๕๓๓.

กินนรี

เช่นเดียวกับในตอนที่อินทรชิตและไพร่พลแปลงกาย เป็นพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณแวดล้อมด้วยนางฟ้าที่จับระบำอย่างงดงาม

"สาวสุรางค์นางระบำรำฟ้อน　　ดังกินนรแน่งน้อยนวลหง"[๑]

และในตอนที่นางฟ้าจับระบำรับขวัญการคืนดีกันของพระรามและนางสีดาก็พรรณนาไว้ในทำนองเดียวกันว่า

"เมื่อนั้น　　นางเทพธิดามารศรี
กรายกรอ่อนระทวยทั้งอินทรีย์　　ดังกินรีรำฟ้อนรอนรา"[๒]

๖.๑.๒.๔.๒ ยักษ์

ภาพของยักษ์ในจินตภาพของไทยเรานั้น เป็นอมนุษย์ที่มีรูปร่างใหญ่โต มโหฬาร เกินขนาดคนปกติ มีเขี้ยวยาว ชอบกินมนุษย์และสัตว์เป็นอาหาร สามารถแปลงกายเหาะเหินเดินอากาศได้ การเปรียบเทียบจรกากับยักษ์ จึงทำให้ผู้อ่านเกิดมโนภาพว่าจรกามีร่างกายใหญ่โตเทอะทะ ไม่อ่อนแอ้นชวนมอง เหมือนรูปทรงของผู้มีเชื้อสายอสัญแดหวา เช่นอิเหนา

"เสียงแหบแสบสั่นเป็นพ้นไป　　รูปร่างช่างกระไรเหมือนยักษ์มาร"[๓]

๖.๑.๒.๔.๓ พระอาทิตย์

พระอาทิตย์เป็นเทพเจ้าแห่งแสงสว่าง มีรัศมีกายแดงรุ่งโรจน์ทำหน้าที่ขับรถทรงเทียมม้า ๗ ตัว หรือตัวเดียวเจ็ดหัว ระหว่างเทวโลกกับมนุษยโลก

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๓๐๖.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๑.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๑๓, หน้า ๔๑๓.

เชื่อกันว่ารถทรงของพระอาทิตย์มีความกว้างขวางใหญ่โตสุดประมาณได้ ดังปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ของพระยาลิไท กล่าวถึงรถทรงของพระอาทิตย์ว่ามีลักษณะ เป็น เกวียนทอง เทียมด้วยม้าสินธพชาติ ซึ่งเป็นม้าตระกูลดี ฝีเท้าจัด อยู่แถบลุ่มน้ำสินธุ เทียมรถพระอาทิตย์นั้นมีจำนวนถึง ๑๐๐๐ ตัว

"...พระอาทิตย์อันอยู่ในปราสาท อันสถิตอยู่ในเกวียนทองพายทอง แลประดับนี้ด้วยแก้วอันชื่ออินทนิล แลมีรัศมีได้พัน ๑ อันงามนักแล มีม้าสินธพชาติพัน ๑ เข็นเกวียนทองนั้นไปลวงอากาศเลียบรอบเขาพระสิเนรุราชไปด้วยเพียงปลายเขายุคนธรแลฯ..."[๑]

ในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พรรณนาถึงรถทรงอินทรชิตว่ามีความใหญ่โตราวกับรถทรงพระอาทิตย์ ทำให้มองเห็นภาพชวนให้ครั่นครามยิ่ง

"บุษบกบัลลังก์แก้วแพรวพราว กว้างยาวราวรถพระอาทิตย์"[๒]

นอกจากนี้ยังพรรณนาถึงความกล้าหาญและฤทธานุภาพของตัวละคร โดยเปรียบกับความร้อนแรงของรัศมีพระอาทิตย์เช่น

ในเรื่องอิเหนา ตอนที่ท้าวกุเรปันบวงสรวงขอโอรส โหรได้ทำนายฝันว่าประไหมสุหรีจะได้โอรสที่

"อาจองทรงเดชดั่งสุริยัน ทุกนิเวศน์เขตรขัณฑ์ไม่ต้านทาน"[๓]

---

[๑] พระยาลิไท, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๖๔ – ๖๕.

[๒] รามเกียรติ์, หน้า ๒๕๘.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๑, หน้า ๑๑.

เช่นเดียวกับรามเกียรติ์ พรรณนาถึงฤทธานุภาพของพระรามไว้ว่า

" เมื่อนั้น พระจักรกฤษณ์ฤทธิ์ล้ำสุรีย์ฉาน"[๑]

๖.๑.๒.๔.๔ พระอินทร์

คนไทยแต่เดิมเชื่อว่า พระอินทร์เป็นเทพเจ้ารูปงาม มีฝีมือในการรบ และเป็นราชาแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

บทละครเรื่องรามเกียรติ์พรรณนารูปนิมิตของทศกัณฐ์ในวันตายว่า งดงามเหมือนพระอินทร์ ในตอนที่พระรามทอดพระเนตรเห็นจอมทัพฝ่ายลงกา

" เห็นจอมพลที่บนรถทรง เหมือนองค์เจ้าตรัยตรึงศา"[๒]

เมื่อพระรามทราบว่า จอมทัพนั้นคือทศกัณฐ์ ก็ถึงกับรำพึงว่า

"น้อยหรือทศกัณฐ์วันจะตาย ช่างแปลงกายคล้ายกันกับโกสีย์
งามรับสรรพสิ้นทั้งอินทรีย์ รัศมีสีสันโสภา
ดังทองคำธรรมชาติผาดผุด เลิศล้ำบุรุษในแหล่งหล้า
พิศวงหลงใหลไปมา มิได้พิฆาตฆ่ากุมภัณฑ์"[๓]

และพรรณนารถทรงพระลักษณ์ว่าประกอบด้วยบุษบกและหน้าบัน เปรียบได้กับไพชยนตวิมานของพระอินทร์

"บุษบกหน้าบันชั้นบน ดังไพชยนต์ชัชวาลวิมานทิพย์"[๔]

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๒๘๗.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒๗.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒๘ – ๖๓๐.

[๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๘.

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บุษบก เป็นเรือนเครื่องยอดขนาดเล็ก หลังคาทรงมณฑป ตัวเรือนโปร่งมีฐานทึบรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ [๑]

หน้าบันนั้นเป็นผนังหรือฝาอุดทับโครงจั่วทางด้านสกัดของหลังคา ผนังหรือฝาอุดนี้มักนิยมประดับด้วยรูปเรื่องหรือลวดลายเพื่อความสวยงามของอาคาร" [๒]

พระอินทร์ประทับอยู่ในสุทัศนนคร ซึ่งเป็นเมืองหลวงบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ณ ที่นี้มีที่ประทับสำคัญ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย ได้แก่ "ไพชยนตวิมาน" ซึ่งมีความใหญ่โตงดงามมาก ตั้งอยู่ท่ามกลางพิภพดาวดึงส์นั้น สูงถึง ๒๕,๖๐๐,๐๐๐ วา ประดับด้วยสัตตพิธรัตนะ [๓] มีเชิงชั้นศิลา ๑๐๐ ชาลา แต่ละชาลามีวิมานรวม ๗๐๐ วิมาน หรือ ๗๐๐ กูฏาคาร [๔] ประกอบด้วยเสางามวิจิตรเป็นจำนวนมาก ซึ่งเกิดจากการเนรมิตด้วยฤทธานุภาพ บางเสาทำด้วยทอง เงิน แก้วมณี แก้วประพาฬ แก้วแดง และแก้วเจ็ดประการ ต้นเสานั้นมีสัณฐานคล้ายรูปหม้อที่จำหลักเป็นลวดลาย เป็นรูปสัตว์จำพวกเนื้ออย่างวิจิตรบรรจงยิ่งนัก [๕]

---

[๑] ดูในพจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลป เกี่ยว เนื่องของโชติ กัลยาณมิตร, หน้า ๔๔๔ (ดูรูปหน้าถัดไป)

[๒] ดูในเล่มเดียวกัน, หน้า ๓๗๗. (ดูรูปหน้าถัดไป)

[๓] ดูใน ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๒๐๔.

[๔] ดูในภูมิวิลาสินี ของพระศรีวิสุทธิโสภณ (พระนคร : ธนาคารกรุงเทพ จำกัด ๒๕๑๓), หน้า ๓๒๔.

[๕] ดูในไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา ฉบับที่ ๒ เล่ม ๓, หน้า ๑๑๖.

รูปแสดงบุษบกแบบต่างๆ

สมัยรัตนโกสินทร์

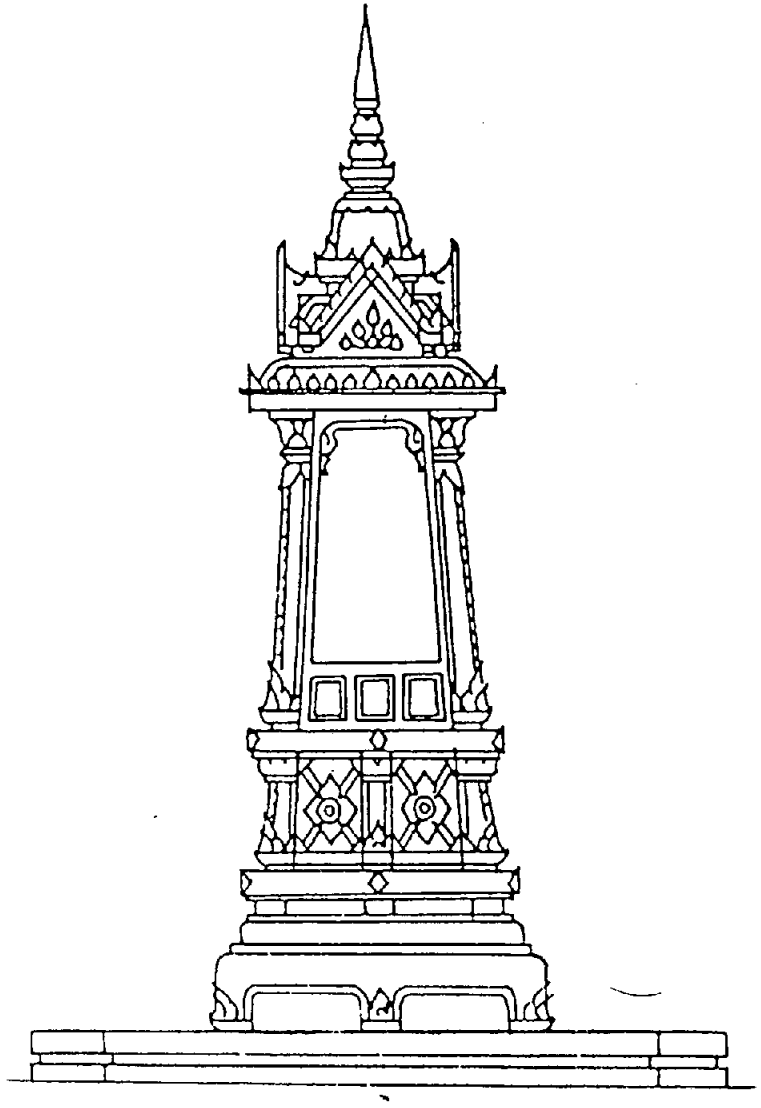

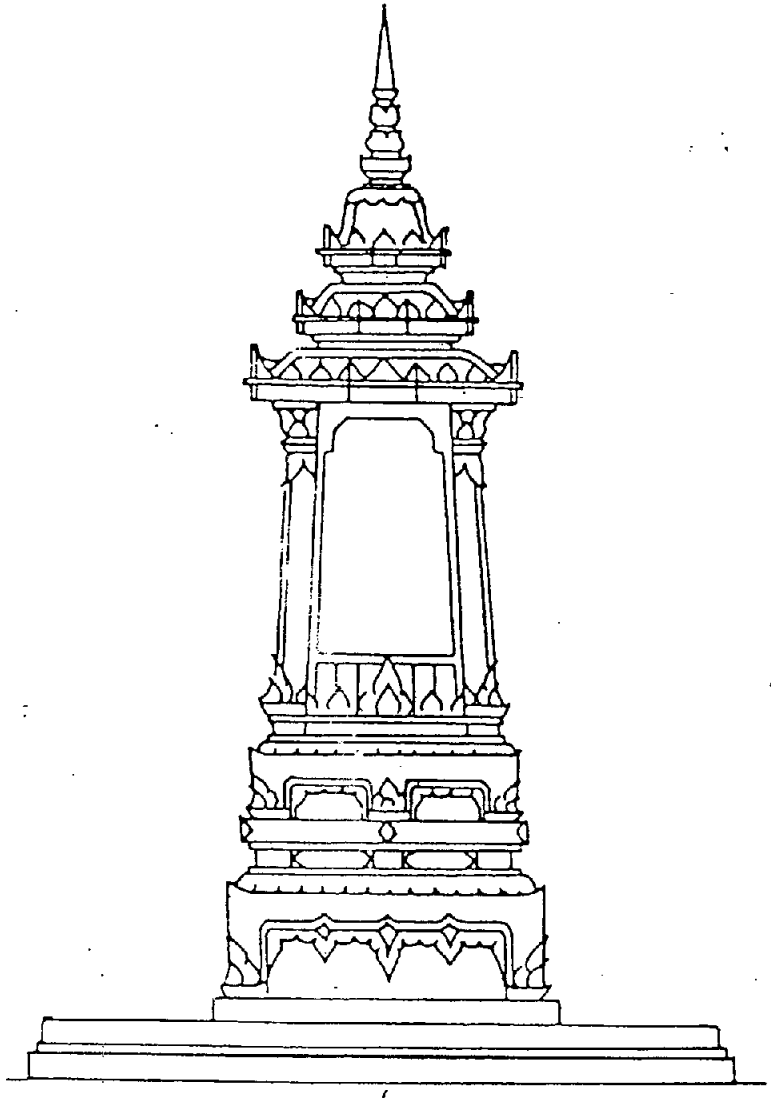

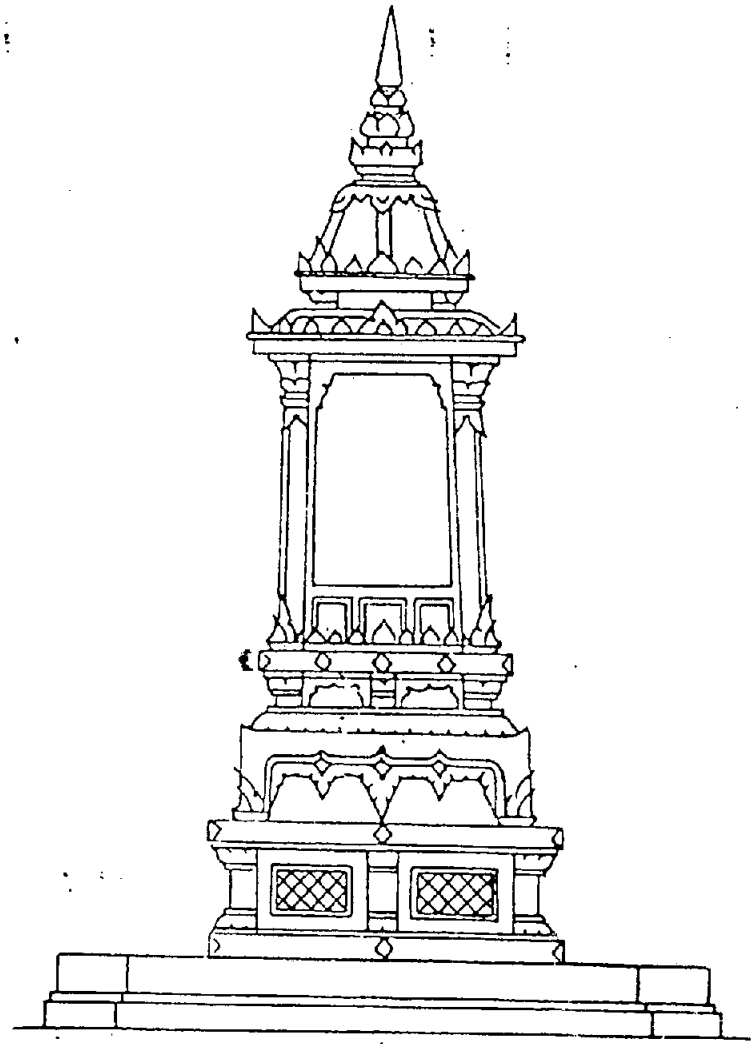

1

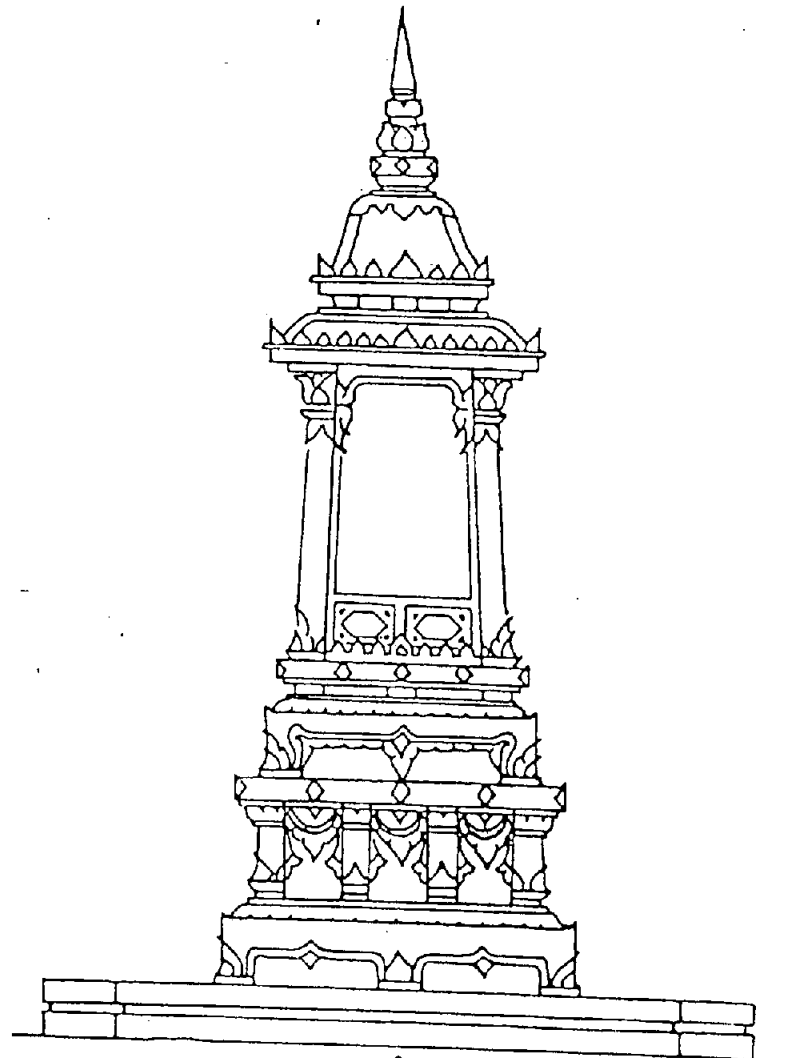

2

รูปแสดงบุษบกแบบต่าง ๆ

สมัยรัตนโกสินทร์

ปราสาท

หน้าบัน

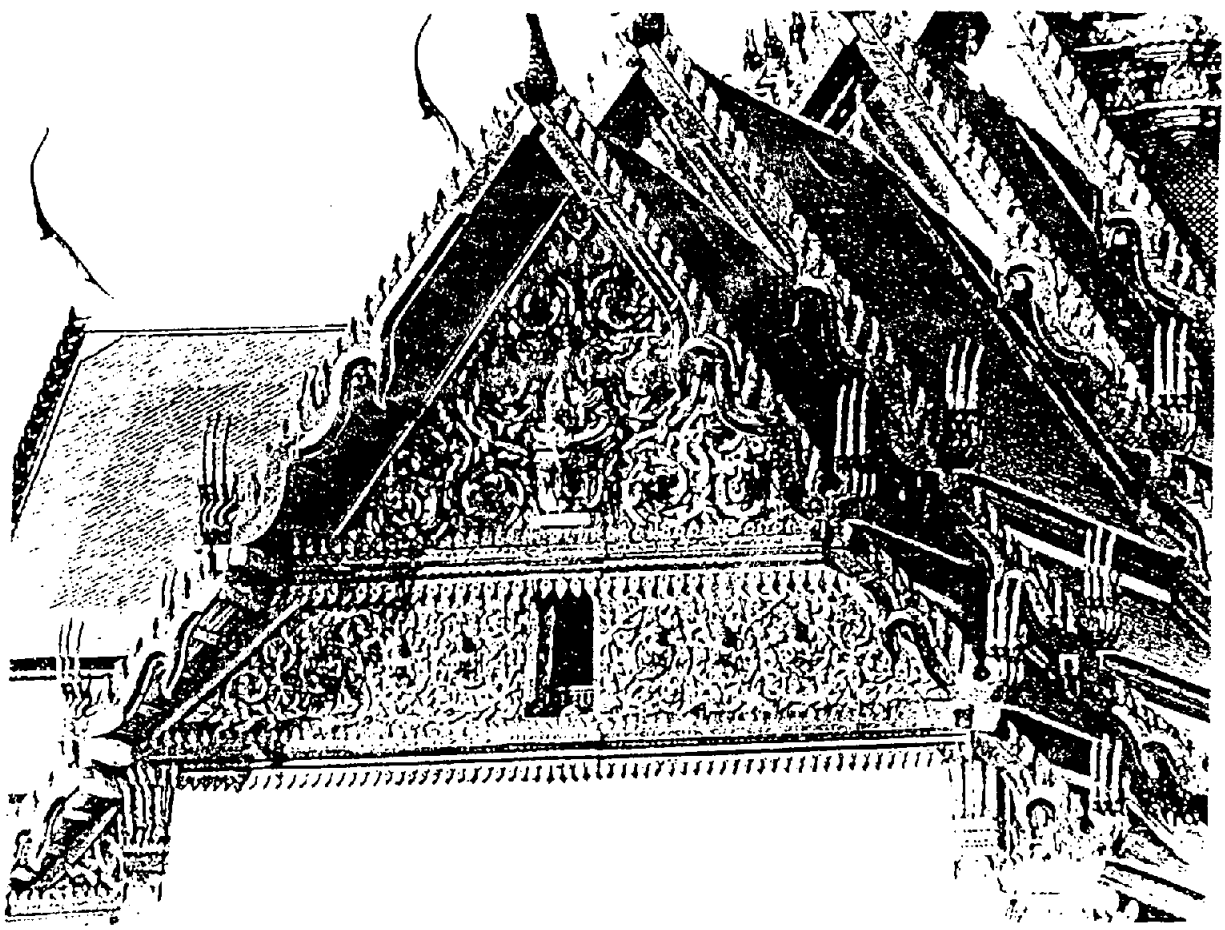

การที่นำเอาบุษบกและหน้าบันบนรถทรงพระลักษณ์เปรียบกับไพชยนตวิมาน ซึ่งงามตระการตา ทำให้มองเห็นภาพรถดังกล่าวแจ่มชัดขึ้นว่ามีความงดงามจับตายิ่งนัก

ภาพหน้าถัดไปเป็นรูปถ่ายของ เมรุ เจ้าอาวาสจังหวัดเชียงใหม่ จากหนังสือลักษณะไทยของสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช หน้า ๒๑๑ เป็นภาพที่มีบุษบกสวมครอบอยู่บนหน้าบัน เช่นเดียวกับภาพของรถทรงพระลักษณ์ มีข้อสังเกตว่า เมรุที่สร้างนี้ดูจากรูปร่างลักษณะน่าจะจำลองมาจากวิมานในจินตนาการที่คนคิดฝัน ทำให้มองเห็นชัดว่าบุษบกหน้าบันบนรถทรงของพระลักษณ์คงจะมีรูปร่างในลักษณะเดียวกัน บทละครจึงนำมาเทียบว่าเหมือนกับวิมานของพระอินทร์

แท่นประทับที่สำคัญของพระอินทร์คือ "บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์" ซึ่งมีความใหญ่โตมาก ดังปรากฏในสมบัติอมรินทร์คำกลอนว่า

"บัณฑุกัมพลอาสน์ศิลาทิพ กำหนดลือหล้าโยชน์โดยหนา
กว้างสองหมื่นโยชน์เจษฎา เป็นมหาบัลลังก์แก้วอำไพ
ยาวหกหมื่นโยชน์แดงกล่ำ ดังน้ำปัทมราชอันสุกใส
เจริญสวัสดิโสมนัสแก่หัสนัย ชุ่มฤทัยไปด้วยรสสุมาลี"[๑]

และในไตรภูมิพระร่วง ก็กล่าวถึงขนาดของแท่นศิลาแก้วชื่อ บัณฑุกัมพล ซึ่งอยู่ใต้ต้นปาริกชาติกัลปพฤกษ์ว่า

"...โดยรีได้ ๔๘๐,๐๐๐ วา โดยกว้างได้ ๔๐,๐๐๐ วา โดยหนาได้ ๑๒๐,๐๐๐ วา แต่เขมแดงฉันดังดอกสะเอง แลออนดังฝูกผ้าออนดังหงอนราชหงส์ทองผิเมื่อพระอินทร์นั่งเหนือแผ่นศิลานั้นอ่อนจุลงไปเพียงสะดือๆ ผิเมื่อพระอินทร์ ธ ลุกลงจากศิลาๆ นั้นเต็มขึ้นมาดังก่อนเลา..."[๒]

---

[๑] เจ้าพระยาพระคลัง(หน), วรรณคดี, หน้า ๕๕.

[๒] พระยาลิไท, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๒๒๒.

นอกจากนี้ รามเกียรติ์ยังกล่าวถึง "บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์" ของพระอินทร์ว่า มีอาการวิปริตไป เมื่อเกิดเหตุร้ายขึ้นในมนุษยโลก กล่าวคือแท่นประทับที่เคยอ่อนนุ่มกลับมีความแข็งกระด้างขึ้นมาอย่างฉับพลัน

เช่นตอนที่พระรามสั่งประหารนางสีดา ความไก้ล่วงรู้ไปถึงพระอินทร์เพราะ

"ทิพอาสน์เคยอ่อนแต่ก่อนมา กระด้างดังศิลาประหลาดนัก"[๑]

เช่นเดียวกับตอนที่นางสีดาจะประสูติโอรส

"ทิพอาสน์กระด้างดังศิลา อินทราสงสัยฤทัยนัก"[๒]

๖.๑.๓ ความรู้เกี่ยวกับการพรรณนาความงามตามอุดมคติ[๓]

ในการพรรณนาชมโฉมตัวละครในด้านรายละเอียดของรูปลักษณ์และอิริยาบถ บทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา จะเลือกสิ่งที่ดีเลิศมาใช้ในโวหารเปรียบเทียบ ความเปรียบดังกล่าวจึงให้ความรู้เกี่ยวกับการพรรณนาความงามตามอุดมคติที่ปรากฏในผลงาน

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๗๑๘.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒๖.

[๓] คมคาย นิลประภัสสร ได้กล่าวถึงเรื่อง "อุดมคติ" ไว้ในวิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๙๗ เรื่อง "บทละครรำเป็นวรรณคดีหรือไม่" ไว้ในหน้า ๒๒๖ ว่า

"...อุดมคติคือสิ่งที่ดีเลิศซึ่งมนุษย์ใฝ่ฝัน เป็นความนึกเห็นจากสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ ซึ่งดีเลิศในจำพวกเดียวกันหรือชนิดเดียวกัน เมื่อกวีตอนการจะพรรณนาเป็นถ้อยคำโวหารหรือแสดงภาพเทวดานางฟ้า เขาก็นึกถึงสิ่งที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติซึ่งเขาเคยรู้เคยเห็นมากอน เชนจะพรรณนานางฟ้าก็เอาคนเป็นหลัก การที่มนุษย์เอาตนเป็นมาตรฐานสำหรับวัด เพราะมนุษย์ถือตัวว่าเป็นผู้ประเสริฐสุดในธรรมชาติ แตเวลาพรรณนาก็นึกถึงสิ่งที่วิเศษที่สุดซึ่งไมมีในตัวมนุษย์หรือมี แต่

ของกวีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นความเปรียบที่ปรากฏในวรรณคดีประเภทบทละคร ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อต้องการพรรณนาถึงรูปลักษณ์อันงดงาม ก็มักนำไปเปรียบเทียบกับความงามของเทพบุตร นางฟ้า และกินนร ซึ่งมีความงามสมบูรณ์แบบไร้ที่ติ นอกจากนี้ยังเปรียบกับความงามของศิลปะประเภทจิตรกรรมและปฏิมากรรม ซึ่งถือกันว่างดงามยิ่ง เช่นเดียวกับเมื่อพรรณนาถึงอิริยาบถสง่างามยามดำเนิน ก็นิยมเปรียบกับลีลาเยื้องย่างของราชหงส์ และไกรสรราชสีห์ เป็นต้น

มีข้อสังเกตว่า อุดมคติที่นำมาใช้ในการเปรียบเทียบนี้ ส่วนใหญ่ตรงกับอุดมคติของอินเดียที่มีมาแต่โบราณ ดังจะเห็นจากตัวอย่างส่วนใหญ่ซึ่งเป็นการพรรณนารูปกายเฉพาะส่วนของตัวละคร เช่นกวีนำตาของกวางมาเปรียบกับดวงตา นำคันธนูมาเปรียบกับคิ้ว นำรัตนะมีค่ามาเปรียบกับฟัน นำดวงจันทร์มาเปรียบกับหน้า นำดอกไม้ตูมมาเปรียบกับอก นำน้ำทิพย์มาเปรียบกับวาจา รวมทั้งนำลีลาของหงส์มาเปรียบกับอิริยาบถการเดิน

การเปรียบเทียบอุปมาในบทละครสันสกฤตกับโวหารอุปมาในบทละครในพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา จะทำให้เห็นความคล้ายคลึงกันในแต่ละสำนวน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๖.๑.๓.๑ เปรียบดวงตาของสตรีกับตากวาง

อิเหนาชมโฉมนางบุษบาและจินตะหราวา

"งามเนตรดังเนตรมฤคมาศ" [๑]

ไม่ถึงขนาด, แล้วไปบวกเข้าเป็นลักษณะนางฟ้าหรือเทวดา แสดงออกเป็นถ้อยคำได้อย่างงดงาม ถ้าจะแสดงความงามของคนชนิดงามเลิศเป็นอุดมคติ ก็เอารูปเทวดา นางฟ้าเป็นมาตรฐานแห่งความงามของตน..."

[๑] อิเหนา, เล่ม ๑๗, หน้า ๕๓๓. และเล่ม ๓, หน้า ๔๗.

ในบทละครสันสกฤต เรื่อง "มาลตีมาธว" ของภวภูติ ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า มาธว ได้กล่าวแก่มกรนท ว่า

"...นับแต่วันที่ข้า เห็นมาลตี เป็นครั้งแรก ดวงตาที่งามประดุจตากวาง ทำให้ข้าบัง เกิดความเสนหาในตัวนางอย่างลึกล้ำ..."[๑]

จะเห็นได้ว่ากวีอินเดียนำเอาดวงตาของสตรีไปเปรียบกับดวงตาของกวาง ซึ่งมีลักษณะใสแจ๋ว คำสนิท กลมโต ซื่อบริสุทธิ์ อ่อนหวานไร้เดียงสา และถือว่าดวงตาที่งามนั้น จะต้องมีลักษณะเหมือนกับตากวางจึงจะถือว่างามพร้อม วรรณคดีไทยส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดีย กวีไทยจึงรับเอาธรรมเนียมนิยมดังกล่าวมาสร้างสรรผลงานของตน จนกลายเป็นความเคยชินที่จะขาดไปมิได้ การชมความงามในแบบแชกนี้จึงติดเข้ามาในวรรณคดีไทยอย่างแน่นแฟ้น ดังจะพบได้จากตัวอย่างในบทละครอิเหนาที่ยกมาข้างต้น

แต่จะเห็นรายละเอียดปลีกย่อยที่กวีไทยเสริมเข้าในบทชมความงามดังกล่าว คือกวีไทยได้ชี้ลงไปให้เห็นชัดอีกว่า กวางที่ว่านั้นมิใช่กวางธรรมดา ๆ หากแต่เป็นกวางทอง ขนาดดวงตาเหมือนตากวางธรรมดาก็สวยงามมากอยู่แล้ว ยิ่งเป็นตาของกวางทองย่อมปฏิเสธไม่ได้ว่าความงามนั้นต้องติดตาตรึงใจเกินกว่าจะพรรณาได้ ตัวอย่างที่ยกมานี้ชี้ให้เห็นความนิยมของคนไทยอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ถือว่า "ทอง" เป็นของสวยงาม มีค่า มีราคาสูง เมื่อจะเปรียบสิ่งใดว่ามีทั้งความงามและสูงด้วยคุณค่า ก็มักนำเอาไปเปรียบกับทองอยู่เสมอ

---

๑ Kale, M.R. Bhavabhūti's Mālatīmādhava with the Commentary of Jag addhara (Delhi: Motilal Banarsidass, 1967), VI. 3, p. 121.

"...Since the day on which I saw Malati first, and which was carried to its extreme by the actions of the deer-eyed one indicative of deep love,..."

๖.๑.๓.๒ เปรียบคิ้วของสตรีกับคันธนู

อิเหนาชมโฉมนางจินตะหราและนางบุษบาว่า

"งามชนงวงวาดดั่งวงศิลป์"[๑] "งามชนงวงวาดดังคันศิลป์"[๒]

ความเปรียบข้างต้นทำให้มองเห็นภาพของคิ้วที่ถือว่างามนั้น งามตรงที่โก่งงอนเหมือนคันธนูนั่นเอง

ในบทละครสันสกฤต เรื่อง "อภิชญาณ ศากุนตลม" ของกาลิทาส กล่าวไว้ตอนที่ท้าวทุษยันต์รำพึงกับตนเองว่า

"...มันดูราวกับว่านางผู้มีดวงตาอันแดงโรจน์ กำลังขมวดคิ้วโค้งงอนคุจคันธนูของกามเทพ เนื่องจากถูกกระตุ้นด้วยความโกรธอย่างกระทันหัน..."[๓]

๖.๑.๓.๓ เปรียบฟันกับรัตนะมีค่า

มีสำนวนเปรียบบางสำนวนที่รับแนวทางของอินเดียมาผสมผสานกับวัฒนธรรมของไทยเรา เช่นการนำรัตนะมีค่ามาเปรียบเทียบกับฟันตัวละคร

"ทนต์แดงดังแสงทับทิม เพริศพริ้มเพราะรับกับชนง"[๔]

ในบทละครสันสกฤต เรื่อง "มาลตีมาธว" ของภวภูติกล่าวไว้ในตอนที่ ลาวัคกาชมโฉมมาลตีว่า

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๓, หน้า ๔๗.

[๒] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๗, หน้า ๕๓๓.

[๓] KĀLIDĀSA. ABHIJÑĀNA-ŚĀKUNTALAM, V. 23, p. 150.

"King. (To himself)...it seemed that she, whose eyes were flashing red, bending her curved eyebrows, fiercely snapped Love's bow. (23)..."

[๔] อิเหนา, เล่ม ๑๑, หน้า ๓๔๐.

"(นาง) งามยิ่งกว่าความงามทั้งมวลด้วยแสงระยับของฟันที่ดูราวกับไข่มุก ซึ่งสองประกายอยู่หลังริมฝีปากอันสั่นระริก..."[๑]

ที่กวีอินเดียเปรียบเช่นนี้ก็เพราะ "ตามคตินิยมของอินเดีย นิยมฟันขาว และนิยมฟันที่ขึ้นเงาดั่งแสงแก้ว"[๒]

๖.๑.๓.๔ เปรียบผิวหน้าของตัวละครกับแสงจันทร์

ความเปรียบดังกล่าวเน้นให้ทราบว่า ตัวละครทั้งชายหญิงมีผิวหน้าผุดผ่อง เหมือนกับแสงจันทร์ ซึ่งอาจจะเป็นแสงจันทร์ในยามปกติ หรือแสงของจันทร์เพ็ญก็เป็นได้

๖.๑.๓.๔.๑ ชมนางจินดาสำหรี

"พิศภักตร์เยาวมาลย์เพียงควงเดือน"[๓]

๖.๑.๓.๔.๒ ชมยาหรัน

"ลางคนบ่นว่าเป็นน่ารัก พิศภักตร์ผ่องเพียงดวงบุหลัน"[๔]

๖.๑.๓.๔.๓ ชมนางบุษบา

"ทรงปรัดผัดภักตร์ปลั่งเปล่ง ดังบุหลันวันเพ็งผ่องศรี"[๕]

๖.๑.๓.๔.๔ ชมสียะตรา

---

[๑] Bhavabhūti's Mālatīmādhava. III, p. 73.
"....more graceful by the lustre of the rows of her pearly teeth shining forth from her throbbing lovely lips..."

[๒] มัลลิกา คุณานุรักษ์, การชมความงามนางในวรรณคดีไทย (ภาควิชาภาษาไทย และภาคตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, ๒๕๒๔), หน้า ๔๓.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๘, หน้า ๒๒๖.

[๔] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๒๕, หน้า ๘๑๗.

[๕] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๒, หน้า ๓๕๗.

"พิศภักตร์ภักตร์ผ่องดัง เดือนฉาย"[๑]

จะเห็นได้ว่า ความเปรียบเกี่ยวกับผิวพรรณและใบหน้าของตัวละคร ซึ่งบทพระราชนิพนธ์นำเอาความผุดผ่องของแสงจันทร์มา เป็นเครื่อง เทียบนั้น เป็นความเปรียบตามธรรมเนียมนิยมของกวีไทยทุกยุคทุกสมัย ซึ่งถือตามความนิยมของกวีอินเดีย เป็นต้นแบบ

ในวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท เรื่อง "อุปมาในบทละครสันสกฤต ตั้งแต่คริสตศตวรรษที่ ๔ ถึง ๑๒ ของนางดารุณี บูรณวัฒน์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กล่าวไว้ว่า

> "นอกจากจะมีการ เปรียบเทียบใบหน้ากับดอกบัว ยังมีการ เปรียบใบหน้ากับพระจันทร์ เนื่องจากพระจันทร์มีรัศมีสีขาวนวลผอง โดยเฉพาะในคืนวันเพ็ญ พระจันทร์จะยิ่งทอแสงนวลงาม ทำให้กวี เกิดจินตนาการ เปรียบเทียบใบหน้านวลผอง เป็นยองใยของนางกับพระจันทร์..."[๒]

ในบทละครสันสกฤต เรื่องมาลตีมาธว ของภวภูติ ก็มีความเปรียบในลักษณะข้างต้น ดังเช่นตอนที่ กามันทกี กล่าวแก่ มาลตีว่า

> "ความอ่อนแรง เป็นเหตุให้คำพูดของนางขาดหาย เป็นห้วง ๆ ทำให้แขนขาอ่อน เปลี้ย และหยด เหงื่อก็พรางพรายทั่วควงหน้าอันงดงามดุจดวงจันทร์..."[๓]

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๑๒, หน้า ๓๙๓.

[๒] ดารุณี บูรณวัฒน์, "อุปมาในบทละครสันสกฤต ตั้งแต่คริสตศตวรรษที่ ๔ ถึง ๑๒" ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒, หน้า ๕๔.

[๓] Bhavabhūti's Mālatīmādhava. III, p. 68.

(Kám) "Exchaustion causes your speech to falter, makes every one of your limbs droop down, gives birth to drops of perspiration sparkling on your moon-like face..."

และในบทละคร เรื่อง "มฤจฉกฏิกา" ของราชาศูทรกะ ก็กล่าวชมความงามของบุรุษว่า

"...ดวงตาทั้งคู่ของอุง เขาลม้าย เหมือนดวงตาของนกจโกระ ดวงหน้าของ เขาก็ราวกับจะแข่งความงามกับพระจันทร์เพ็ญ ดังนั้น เขาจึงเป็นเจ้าของ เรือนรางที่สงางามยิ่ง"[๑]

๖.๑.๓.๕ เปรียบทรวงอกของสตรีกับดอกบัว

ดังตอนที่กล่าวถึงอุณากรรณ

"ทรวง เต่ง เคร่งครัดดังบุษบง มิใช่ชายมั่นคงพระทรงไชย"[๒]

การเปรียบทรวงอกสตรีกับดอกไม้ มิใช่เป็นความเปรียบเฉพาะของกวีไทยเท่านั้น กวีอินเดียก็มีความเปรียบในลักษณะนี้ เช่นในบทละครสันสกฤต เรื่อง "มาลตีมาธว" ของภวภูติ ก็เปรียบทรวงอกของนางมาลตีกับดอกไม้ตูม

"ทรวงอกที่เปรียบเสมือนดอกไม้ตูมกำลังกระเพื่อมขึ้นลงต่อเนื่องกัน"[๓]

มีข้อสังเกตว่า การที่กวีอินเดียเปรียบทรวงอกของนางกับดอกไม้ตูมโดยมิได้ระบุว่าเป็นดอกบัวอย่างกวีไทย เข้าใจว่าเป็นเพราะมีลักษณะที่ใกล้เคียงพอจะเทียบกันได้

---

[๑] Kale, M.R. The Mṛichchhakaṭika of Śūdraka. 3rd. ed. (Delhi: Motilal Banarsidass, 1972), I.3, p. 8.

"...his eye ressembled those of a chakora bird; his face vied with the full moon (in beauty); and he possessed a handsome body."

[๒] อิเหนา, เล่ม ๒๔, หน้า ๙๘๓.

[๓] Bhavabhūti's Mālatīmādhava. II.5, p. 53.

"...her bud-like breats are heaving continuously..."

ดังที่ดารุณี บูรณวัฒน์ กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท เรื่อง "อุปมาในบทละคร สันสกฤตตั้งแต่คริสตศตวรรษที่ ๔ ถึง ๑๒" ว่า

> "...กวีเปรียบปุถันของนางกับดอกไม้ เพราะดอกไม้มีลักษณะมีลักษณะงดงามบริสุทธิ์ผุดผอง เมื่อนำมาเปรียบกับถันของนาง ทำให้เห็นภาพความงาม ความบริสุทธิ์แห่งถันของนาง"[๑]

การเปรียบทรวงอกสตรีกับดอกบัวเป็นธรรมเนียมนิยมของกวีไทยทั่วไป ดังจะเห็นได้จากผลงานเรื่องต่าง ๆ เช่น

กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ กล่าวชมทรวงอกนางผู้เป็นที่รักไว้ว่า

"ชมบ่าอ่างามผาย อกหมายราบปราบกดานทอง
นมเคร่งเต่งทั้งสอง คือบงกชสดดอกขาว
ชมกายผายบ่าเจ้า ชายปอง
ทรวงราบปราบกดานทอง เรียมร้อย
นมเคร่งเต่งเต้าสอง เคียงคู่
คือบงกชสดน้อย เต่งตั้งดวงขาวๆ"[๒]

บทละคร เรื่องอุณรุท

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงกล่าวชมความงามของนางอุษาว่า

---

[๑] ดารุณี บูรณวัฒน์. "อุปมาในบทละครสันสกฤตตั้งแต่คริสตศตวรรษที่ ๔ ถึง ๑๒," หน้า ๖๙.

[๒] เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์, พระประวัติและพระนิพนธ์บทร้อยกรอง (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๓), หน้า ๕๓.

"พิศถันดังควงปทุมมาศ อันโอภาสกลีบกลัดเกสร"[๑]

อุเทนคำฉันท์

พระยาอิศรานุภาพ (อ้น) ได้ให้ท้าวปรันตปะแห่งโกสัมพีครวญถึงพระมเหสีที่ถูกนกโฉบไปว่า

"๑๔ ทรวงเทียมแท่นพระผทมภิรมย์รัตนอาสน์
ถันเทียมปทุมมาศ ยุคัล"[๒]

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า ในทัศนะกวีไทยส่วนใหญ่นิยมชมว่าทรวงอกที่ถือกันว่างามนั้น ต้องเป็นทรวงอกที่เต่งตึงและเป็นพุ่มเหมือนดอกบัวด้วย เหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า "ดอกบัว" เป็นดอกไม้ที่กวีสามารถเปรียบได้ทั้งรูปลักษณะและความอ่อนละมุน นิยมเปรียบกับทรวงอกสตรีตามความนิยมของกวีไทยทุกยุคทุกสมัย

๖.๑.๓.๖ เปรียบเสียงพูดกับน้ำอมฤต

"น้ำอมฤต" ปรากฏในบทละคร เรื่องอิเหนา ในตอนที่เปรียบเทียบเสียงอุณากรรณ ว่ามีความไพเราะเสนาะหู ทำให้ผู้ที่ฟังเกิดความเยือกเย็นใจไม่รุ่มร้อน เพราะน้ำอมฤตมีคุณสมบัติเป็นยาอายุวัฒนะและทำให้จิตใจเกิดความสดชื่นเย็นอกเย็นใจ สิ้นความทุกข์ทั้งมวล

---

[๑] พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละคร เรื่องอุณรุทภาคต้น (กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีหม่อมเจ้า ฉัตรมงคล โสณกุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๘), หน้า ๒๐๕.

[๒] พระยาอิศรานุภาพ (อ้น), อุเทนคำฉันท์ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา ๒๕๐๔), หน้า ๑๓.

คำว่า "อมฤตย" มาจากคำว่า "อมฤต" ซึ่งเป็นคำนามในภาษาสันสกฤต มีความหมายว่า น้ำทิพย์ ซึ่งเป็นน้ำที่มีเฉพาะในสรวงสวรรค์ เกิดจากการกวนเกษียรสมุทร ในนารายณ์อวตารปางที่ ๒ คือกูรมาวตาร ผู้ที่ดื่มน้ำทิพย์จะมีสภาพเป็น "อมร" คือไม่ตาย และน้ำนี้ยังทำให้มีความสดชื่น เยือกเย็นชาบซ่าน บรรเทาความทุกข์ทั้งมวลให้สิ้นไป บทพระราชนิพนธ์จึงจับเอาคุณสมบัติของน้ำทิพย์มาใช้กับเสียงพูดของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านทราบได้ทันทีว่า เสียงดังกล่าวมีความไพเราะนุ่มหู ชวนฟังเพียงไร ผู้ที่ได้ยินจะมีความรู้สึกสบายใจ จิตใจสงบเยือกเย็นปราศจากความรุ่มร้อนใด ๆ ดังจะพบได้จากตอนที่กล่าวถึงอุณากรรณ

"เมื่อนั้น จึงองค์อายันกัสมาหรา
ฟังเสียงอุณากรรณจำนรรจา ดังอมฤตย์ฟ้ายาใจ"[๑]

"เมื่อนั้น ระตูผู้ผ่านจะมาหรา
ฟังเสียงอุณากรรณจำนรรจา ดังอมฤตย์ฟ้ายาใจ"[๒]

มีข้อสังเกตว่า บทพระราชนิพนธ์อาจจะได้เค้าความเปรียบข้างต้นมาจากกวีอินเดียก็เป็นได้ ดังข้อความตอนหนึ่งซึ่งปรากฏในบทละครสันสกฤตเรื่อง "มาลตีมาธว" ของภวภูติ

มาธว กล่าวแก่มาลตีว่า

"เป็นบุญของข้าที่ได้สดับวาทะอันเปรียบประดุจน้ำทิพย์ ซึ่งชโลมชุบชีวิตของดอกไม้ที่เหี่ยวเฉาให้แย้มบาน ทำให้เกิดความสุขสดชื่น กระตุ้นความ

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๒๐, หน้า ๖๓๓.

[๒] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๒๒, หน้า ๗๒๑.

ความรู้สึกให้เปิกบานสำราญใจ บังเกิดความเพลิดเพลินและยิ่งกว่านั้น เทากับยืดอายุให้แกหัวใจของข้า"[๑]

แต่มีข้อสังเกตว่า สำนวนเปรียบในลักษณะนี้มีที่ใช้มาแต่ครั้งสมัยอยุธยา ดังปรากฏในกวีนิพนธ์เรื่องเยี่ยมในสมัยนั้น ได้แก่ลิลิตพระลอ

ตอนที่พระเจ้าย่าทักทายพระเพื่อน พระแพง ผู้เป็นนัดดาด้วยความรักใคร่เอ็นดู

"สองเจ้ารักย่าให้ ติดใจ บารนี
อ้าอีกฟัง เสียงใส อ่อนพร้อง
สองศรีกล่าว เสนาะใด จักดุจ นี้นา
เสมออมฤตย้อง ย่าได้แรงจริง ฯ"[๒]

๖.๑.๓.๗ เปรียบอิริยาบถการเดินของบุรุษสตรีกับลีลาของพญาหงส์

ความเปรียบนี้ชี้ให้เห็นถึงความสง่างามของท่าทางการเดินที่แช่มช้ามีจังหวะจะโคน มีฝีเท้าแย่เบาราวกับการเหินของหงส์

๖.๑.๓.๗.๑ ชมอิเหนา

"ครั้นเสร็จเสด็จบทจร กรายกรยุรยาตรดังราชหงษ์"[๓]

---

[๑] Bhavabhūti's Mālatīmādhava. VI. 8, p. 128.
Mādhava "...Fortunately have I heard the nectar-like words which cause the faded flower of life to bloom, give rise to satisfaction, enchantall senses, produce delight and form the sovereign elixir for my heart." (8).

[๒] ลิลิตพระลอ, หน้า ๑๒๐.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๒๘, หน้า ๔๐๔.

๖.๑.๓.๗.๒ ชมปุษบา

"ดูเดินดังดำเนินเหมราช"[๑]

ความเปรียบดังกล่าวยังปรากฏในผลงานของกวีชาวอินเดีย ออกมาในรูปของการเปรียบบุรุษกับราชหงส์ ซึ่งเป็นการเปรียบในแง่ความสง่างามของกิริยาท่าทางของบุรุษ ทำให้ได้ข้อสังเกตว่า กวีไทยอาจจะรับแนวคิดเกี่ยวกับหงส์ในทัศนะท่าเดินที่สง่างามมาจากกวีอินเดียอีกต่อหนึ่ง

ในบทละครสันสกฤต เรื่อง "มฤจฉกฏิกา" ของราชาศูทรกะ กล่าวไว้ตอนที่วิฑูษกะเอ่ยแก่ จารุทัตต์ ว่า "ท่านแลดูสง่างามดุจราชหงส์ผู้นำเนินตามนางผู้มีลีลาย่างเยื้องประหนึ่งหงส์"[๒]

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น ทำให้เกิดความคิดว่า ความเปรียบดังกล่าวน่าจะได้รับอิทธิพลของวรรณคดีอินเดียมาใช้ในการเปรียบเทียบชมความงามของตัวละครทั้งหญิงและชาย

๖.๒ คุณค่าด้านศิลปกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี

ความเปรียบในบทละครเรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ มีคุณค่าทางวัฒนธรรมเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ เนื้อหาในการเปรียบเทียบพาดพิงถึงศิลปะแขนงต่าง ๆ ตลอดจน

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๑๓, หน้า ๔๐๐.

[๒] Kale, M.R. The Mṛichchhakaṭika of Śūdraka, p. 62.

"Vid. You yourself will look charming, like a royal swan, tripping after this lady with her swan-like gait."

ขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งทำให้ผู้อ่านทราบถึงความเป็นไปในสมัยนั้น และช่วยยกระดับจิตใจของผู้อ่านให้มีความซาบซึ้งต่อมรดกทางวัฒนธรรมของตนเอง

๖.๒.๑ ศิลปะแขนงต่าง ๆ

๖.๒.๑.๑ จิตรกรรมและปฏิมากรรม

บทชมโฉมพรรณนาความงามของตัวละครในอิเหนาและรามเกียรติ์ สะท้อนศิลปะประเภทจิตรกรรมและปฏิมากรรม ซึ่งเป็นศิลปะโบราณของไทย กล่าวคือ นำเอารูปร่างหน้าตาที่งดงามของตัวละครทั้งหญิงชายมาเปรียบกับศิลปะทั้งสองประเภท เพื่อสื่อให้ผู้อ่านมองเห็นรูปร่างที่พริ้งพร้อมอ่อนช้อยราวกับรูปวาด รูปปั้นหรือรูปหล่อที่ได้รับการบรรจงวาด หรือกลอมกลึงจากศิลปินฝีมือเลิศ

ในที่นี้เป็นการนำเอาศิลปกรรม ๓ สาขามาผสมผสานกันอย่างกลมกลืนที่สุดคือ นำเอา จิตรกรรมและปฏิมากรรมมาถ่ายทอดในรูปวรรณกรรม โดยมีสุนทรียะ หรือความงามเป็นตัวกลางเชื่อมโยง

เช่นตอนที่ท้าวมาลีวราชชมโฉมนางสีดา

"คมขำสำอางเหมือนอย่างเขียน ไม่ผิดเพี้ยนพิมพ์พักตร์พระลักษมี"[๑]

เช่นเดียวกัน ตอนที่อิเหนาชมนางเกนหลงหนึ่งหรัด

"สายสมรนอนเถิดพี่จะกล่อม เจ้างามจริงพริ้งพร้อมดังเลขา"[๒]

หรือในตอนที่หนุมานพบนางวานรินทร์ ก็พรรณนาไว้ว่า

"ชนงเนตรเกศกรรณกัลยา เสมอลายเลขาที่เขียนไว้"[๓]

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๔๘๔.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๑๗, หน้า ๕๓๒.

[๓] รามเกียรติ์, หน้า ๔๖๐.

และในตอนที่ย่าหรันชมนาง เกนหลง ได้เปรียบว่านางมีความงามราวกับรูปปฏิมากรรม

"ปลั่ง เปล่ง เคร่งครัดกำดัดชม อ้อนแอ้น เอวกลมดังหล่อ เหลา"[๑]

เช่นเดียวกัน ตอนที่ชมความงามของย่าหรัน

"เห็นย่าหรันรูปร่างดัง เกลากลึง ต่างตลึงหลงใหลไม่พริบตา"[๒]

นอกจากนี้ในบทละคร เรื่องอิเหนายังกล่าวถึง รูปสลักในถ้ำว่า มีลักษณะโดดเด่นเหมือนกับเป็นสิ่งมีชีวิต สามารถเคลื่อนไหวได้ สะท้อนความนิยมในด้านการแกะสลักว่า คนที่มีฝีมือดีจริง ๆ แล้วย่อมสามารถแกะสลักรูปสัตว์ให้มีชีวิตชีวา เหมือนของจริงได้ แม้แต่ต้นไม้ก็ดูเหมือนจะไหวไกวกิ่ง เพราะสามารถสร้างความมีชีวิตให้มีขึ้นในภาพที่แกะสลัก ดังจะเห็นได้จากความเปรียบ ตอนอิเหนาชมถ้ำทอง

"ฉลักรูปสิงห์สัตว์นานา ดุนเด่นออกมา เหมือนจริง
ทั้ง เนื้อนกดัง เปน เห็นประหลาด พฤกษาชาติ เหมือนจะไหว ไกวกิ่ง
อันรูป เสือสีห์หมีกระทิง เหมือนจะย่างวางวิ่ง เวียนวง"[๓]

ความเปรียบข้างต้นนี้ มีลักษณะเป็นการบันทึกเหตุการณ์ในสมัยนั้น กล่าวคือ รูปสลักดังกล่าว เป็นฝีพระหัตถ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่ทรงสลักไว้บนบานประตู วัดสุทัศน์เทพวราราม ดังจะเห็นได้จากรูปในหน้าถัดไป

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๒๖, หน้า ๘๔.

[๒] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๒๘, หน้า ๔๑๐.

[๓] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๕, หน้า ๔๔๔.

ภาพบนประดูวัดสุทัศน์ฯ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ความเปรียบเทียบที่ยกมานี้สะท้อนถึง "ศิลปการแกะสลัก" ซึ่งมีอยู่ในสมัยนั้น สอดคล้องกับข้อความในหนังสือ "พระราชานุกิจ" ซึ่งกล่าวถึงพระราชานุกิจกรุงรัตนโกสินทร์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไว้ว่า

"ตอนกลางวันอันเป็นเวลาสำหรับประภาษราชกิจฝ่ายในนั้น มักทรงการช่างด้วย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดการช่างต่าง ๆ การแกะสลัก ทรงได้ชำนิชำนาญด้วยฝีพระหัตถ์ โปรดฯ ให้ตั้งโรงงานสำหรับช่างมหาดเล็กขึ้นข้างในพระราชวัง มีเวลาเสด็จลงประภาษการช่างทุก ๆ วัน"[๑]

๖.๒.๑.๒ ศิลปหัตถกรรม

ในที่นี้ได้แก่เครื่องแต่งเรือน ซึ่งเป็นงานฝีมือที่รู้จักและนิยมกันอย่างแพร่หลายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่นฉากพับ ไม้ฉากกระจก และไม้ตัด สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมระหว่างจีนกับไทย กล่าวคือ อิทธิพลของศิลปวัฒนธรรมจีนเข้ามามีบทบาทในสังคมไทยเป็นเวลาช้านาน แม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ปรากฏว่ามีศิลปของจีนบางอย่างเป็นที่รู้จักดีในหมู่ของคนไทย บทละคร เรื่องอิเหนาได้สะท้อนถึงความนิยมงานฝีมือดังกล่าวไว้อย่างชัดเจน

๖.๒.๑.๒.๑ ฉากพับ

ภูมิประเทศระหว่างทางที่ปันหยีตามหานางบุษบา

"เขียวชอุ่มพุ่มใบเหลืองสลับ เหมือนฉากพับแต้มลายระบายเขียน"[๒]

---

[๑] พระราชานุกิจ (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในการพระราชกุศล ๑๐๐ วัน พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ณ วันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๘), หน้า ๖.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๑๙, หน้า ๕๘๒.

ในที่นี้เป็นการเปรียบเทียบโดยนำเอางานฝีมือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมาเทียบเคียง ทำให้มองเห็นภาพของทิวทัศน์บนเกาะเกียนว่างามสะพรั่งไปด้วยต้นไม้เขียวชอุ่ม ซึ่งมีโบสถ์เหลืองแซมสลับดูงดงาม เหมือนกับภาพที่ปรากฏบน "ฉากพับ" ที่มีลวดลายสีสันประณีตบรรจงจากฝีมือจิตรกร ความเปรียบดังกล่าวทำให้มองเห็นภาพที่งดงามนั้นแจ่มชัดยิ่งขึ้น

"ฉากพับ" คงเป็นเครื่องแต่งเรือนที่นิยมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพราะปรากฏว่าในเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนที่ ๔ พลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ได้กล่าวถึง "ฉาก-พับ" ไว้ว่า

"หอห้องของพิมพิลาไลย จะตกแต่งตกไว้นักงานพี่
ฟูกหมอนที่นอนเตียงเรียบเรียงดี ให้มีฉากพับตั้งไว้บาน"[๑]

"ฉากพับหมายถึงฉากแบบจีนซึ่งทำด้วยไม้หรือแผ่นผ้าและแผ่นกระดาษที่ขึงตึง ไม่จำเป็นต้องมีกรอบ เขียนเป็นรูปปาดงพงไพร ดอกไม้ สัตว์ หรือสภาพบ้านเมือง เป็นต้น ฉากดังกล่าวทำเป็นหลายตอนสามารถซ้อนทบกันได้ จึงเรียกว่า ฉากพับ ใช้กั้นแบ่งห้องหรือกั้นประตูเป็นฉันแลเครื่องประดับห้องของคนไทยโบราณที่มีฐานะ ปัจจุบันยังมีเหลืออยู่บางตามบ้านของผู้มีฐานะบางท่าน"[๒]

กาญจนาคพันธ์ให้ข้อคิดเกี่ยวกับฉากพับไว้ในเรื่องขุนช้างขุนแผนว่า

"ในสมัยโบราณ ฉากหรือฉันแลชนิดผืนใหญ่และชนิดพับเป็นเครื่องเรือนสำคัญ นิยมใช้กันเป็นส่วนมาก สังเกตดูเรือนโบราณมักเปิดโถงเป็น

---

[๑] เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า ๗๒ – ๗๓.

[๒] อาจารย์ประพจน์ อัศวิรุฬหการ, ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สัมภาษณ์, ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕.

ห้องใหญ่ แม้ว่าชื่อแบ่ง เป็นห้องก็ไม่กั้นฝา (อย่างที่เรียกว่า ศาลาห้าห้อง ความจริงเปิดโถงไม่มีห้อง แต่แบ่งตามชื่อได้ห้าห้อง) ถ้าต้องการแบ่งเป็นห้องก็ใช้มานหรือฉากกั้น มานกั้นห้องใหญ่ ฉากหรือลับแลกั้นให้เล็กเข้าไปอีกชั้นหนึ่งที่วางรูปเรือนเป็นห้องโถง เช่นนี้ ก็เห็นจะให้ใช้ได้หลายอย่าง คือ ต้องการใช้เนื้อที่กว้างเป็นห้องโถงใหญ่ก็ได้ ต้องการใช้ให้เป็นห้องเล็กก็ได้ โดยกั้นมานกั้นฉากเสีย มานฉากลับแลจึงเป็นเครื่องเรือนสำคัญ เรียกได้ว่าจำเป็นที่เดียว"[๑]

จากคำอธิบายข้างต้น จึงกล่าวได้ว่า "ฉากพับ" ก็คือ "ฉาก" ชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นแผงบังตามีขาตั้งใช้กั้นในส่วนที่เป็นที่รโหฐาน เป็นครุภัณฑ์ชนิดเดียวกับที่เรียกว่าลับแล ในสมัยโบราณนิยมฉากที่ซึ่งเขียนภาพเรื่อง อีกประการหนึ่ง เข้าใจว่าฉากพับน่าจะมีลักษณะใกล้เคียงกับ "ฉากญี่ปุ่น" ซึ่งพจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่องของโชติ กัลยาณมิตร ได้ให้คำนิยามไว้ว่า

"ฉากญี่ปุ่น" – แผงบังตาที่ประกอบด้วยแผ่นพับหลายแผ่น ปิดและหดให้สั้นได้พอประมาณ มีลักษณะการปิดและหดพับคล้ายพัดญี่ปุ่น หรือ "ฝาเพี้ยม"[๒] (ฝาพับรูปฟันปลา นิยมใช้แทนประตูกั้นหน้าเรือนโรง เปิดพับได้กว้างตลอดช่วงหน้าถัง)

๖.๒.๑.๒.๒ ไม้ฉากกระจก

อิเหนาชมพันธุ์ไม้ตามทางที่จะไปเมืองหมันหยาว่า

"บ้างผลิดอกออกผลพวงดก ดั่งไม้ฉากกระจกจีนเขียน"[๓]

---

[๑] กาญจนาคพันธุ์, เล่าเรื่องชุนช้างขุนแผน (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๔), หน้า ๑๑๕.

[๒] โชติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่อง, หน้า ๒๕๗.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๒, หน้า ๓๗.

ความเปรียบในที่นี้ให้ภาพของต้นไม้ตามรายทางที่มีดอกสะพรั่ง พวงผลย้อยระย้าละลานตาเต็มไปหมด ราวกับภาพที่ปรากฏในศิลปะจีนแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้แก่ "ไม้ฉากกระจก"

ดังจะเห็นได้จาก "เพลงยาวยอพระเกียรติ ๓ รัชกาล" ของพระยาไชยวิชิต (เผือก) ก็กล่าวถึง "ฉากกระจก" เอาไว้ว่าเป็นเครื่องแต่งเรือนที่นิยมกันตามบ้านผู้ดีมีบรรดาศักดิ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

"ภูมิบ้านบันดาศักดิ์อรรคฐาน เรือนชานอวดโอ่กันโตใหญ่
กระจกฉากโคมแก้วออกแพร้วไป ทั้งหอนั่งหอในเรือนนอน"[๑]

"ไม้ฉากกระจกนั้นคือ ฉากหรือแผงบังตาที่มีขาตั้งทำด้วยกระจกใสอยู่ภายในกรอบไม้ ซึ่งประกอบกันขึ้นโดยเอาไม้มาตามติดกันหลายอัน และใช้สีเขียนแผนกระจกให้เป็นลวดลายต่าง ๆ สลับสีสันงดงามมาก มักเป็นภาพเกี่ยวกับธรรมชาติที่แสดงถึงความสงบของจิตใจ เช่นภาพนกกะเรียนและต้นไม้ใบหญ้า เป็นต้น เท่าที่พบไม้ฉากกระจก มักจะพบมากใน ๒ ลักษณะคือ

๑. ลักษณะแรก เป็นกระจกบานใหญ่เพียงบานเดียว ไม้ฉากกระจกประเภทนี้มีอยู่เป็นจำนวนมากด้วย เป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย มีลักษณะเฉพาะตัว คือไม่สามารถพับได้ เหมือนฉากพับ กรอบไม้อาจมีการแกะสลักเป็นลวดลาย

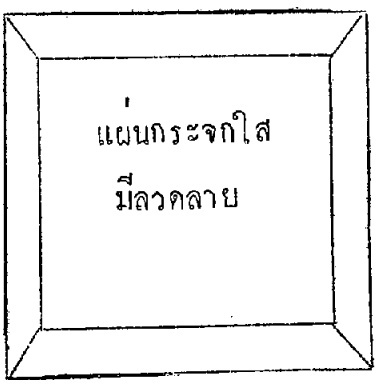

---

[๑] พระยาไชยวิชิต (เผือก), ยอพระเกียรติ ๓ รัชกาล (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางประหิน ช้างขวัญยืน ณ เมรุวัดพระพิเรนทร์ วรจักร วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๑๘), หน้า ๓๓.

๒. ลักษณะที่สอง เป็นกระจกบานเล็ก ๆ หลายบานมาเรียงติดต่อกันโดยมีไม้เป็นตัวตามเชื่อมกระจกเหล่านั้นให้ติดกันเป็นบานเดียว

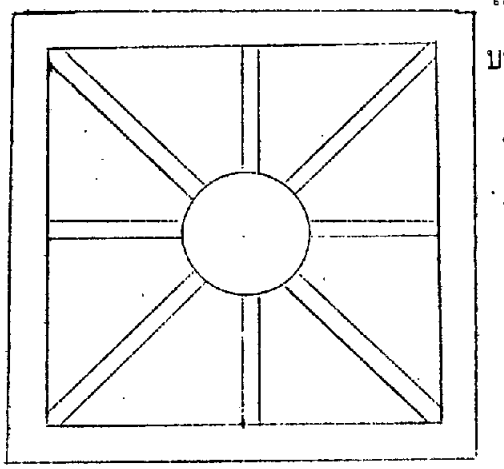

- กรอบไม้ตามรอบนอกอีกชั้นหนึ่ง
- ไม้ที่เอามาตามเชื่อมกระจกภายในเข้าด้วยกัน ตัวอย่างที่ ๒ นี้มีรูปภาพบนแผ่นกระจกเหมือนกับตัวอย่างแรก

ไม้ฉากกระจกนี้ เข้าใจว่าเป็นศิลปะของจีนที่ไทยรับมาในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ใช้กั้นประตูเป็นลับแล (= เครื่องกั้นมีช่องให้มองผ่านได้ ถือเป็นเครื่องประดับห้องอย่างหนึ่งในสมัยโบราณ"[๑])

๖.๒.๑.๒.๓ ไม้ดัด

อิเหนาชมดงบริเวณเขาวิลิศมาหรา

"ลางต้นเอนชายปลายสบัด ดังไม้ดัดปลูกไว้ในกระถาง"[๒]

จากตัวอย่างข้างต้นบรรยายภาพต้นไม้ในป่าอย่างชัดเจนว่ามีลักษณะงดงามไม่ผิดกับไม้ที่ได้รับการตกแต่งดูแลอย่างดี เพื่อเน้นให้ผู้อ่านทราบว่าที่ว่างามนั้นงามอย่างไร คืองามเหมือนกับไม้ดัดตามความนิยมของคนไทยสมัยนั้น

---

[๑] อาจารย์ประพจน์ อัศววิรุฬหการ, ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สัมภาษณ์, ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๑๔, หน้า ๔๓๔.

จะเห็นได้ว่า เป็นการนำสิ่งที่พบเห็นในสังคมไทยมากล่าวแทรกไว้อย่างแนบเนียน "ไม้ดัด" หมายถึง ต้นไม้ที่ถูกนำมาแต่งดัดกิ่ง และจัดพุ่มให้เป็นไปตามรูปที่ต้องการบังคับ เช่นต้นตะโก ต้นชา ฯลฯ[๑] ซึ่งต้องใช้เวลายาวนานนับสิบ ๆ ปีกว่าไม้นั้นจะงดงามตามแบบที่นิยมกัน

ใน "โคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ" ของพระยาตรังก็ได้กล่าวถึง "ไม้ดัด" เอาไว้ในฐานะเป็นความนิยมที่ขึ้นหน้าขึ้นตาในสมัยนั้นว่า

"กระถางรุกขเทียบไม้ ดัดดู ดีเอย
อีกพระมนเทียรจรูญ จรัสฟ้า
เลื่อมเลื่อมพรายพรายตรู ตาโลก
แสงสุพรรณพิศหน้า พิศวงฯ"[๒]

๖.๒.๑.๓ ดุริยางคศิลป์

การนำเสียงดนตรีมาใช้ในความเปรียบในบทละคร เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ จัดว่าเป็นความเปรียบที่แสดงถึงวัฒนธรรมทางดนตรีของไทยเราอย่างหนึ่ง เสียงซึ่งมีความไพเราะไม่ว่าจะเป็นเสียงคนหรือเสียงสัตว์ มักใช้เสียงดนตรีมาเปรียบเทียบ เช่น

---

[๑] โชติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่อง, หน้า ๖๑๒.

[๒] พระยาตรัง. โคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ (จัดพิมพ์ในวันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๑ ปี ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒), หน้า ๓.

ทศกัณฐ์ปลอบประโลมนางสีดาว่า

"เสนาะคำน้ำเสียง เพียงคนตรี เออ เช่นนี้หรือว่าจะน่าฟัง"[๑]

หรือพรรณนา เสียงจักจั่นเรไรในบทละคร เรื่องอิเหนาว่า

"เสนาะเสียงจักรจั่นสนั่นไพร เรไรไพเราะดังดนตรี"[๒]

นอกจากกล่าวถึง เสียงดนตรีโดยทั่วไปแล้ว ในบทละคร เรื่องอิเหนายังกล่าวถึง เสียงจากเครื่องดนตรีบางชนิด เช่น เสียงประโคมของวงปี่พาทย์ หรือ เสียงครวญของปี่ไฉน[๓] เครื่องดนตรีดังกล่าวสะท้อนว่าไทยเรามีวัฒนธรรมทางดนตรีที่แสดงถึงความเจริญทางด้านจิตใจ ซึ่งได้รับการสืบทอดเป็นมรดกอันล้ำค่าของคนไทยทุกคน ดังจะเห็นได้จาก

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๓๘.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๑๕, หน้า ๔๙๗.

[๓] ทวีสิทธิ์ ไทรวิจิตร กล่าวถึง "ปี่ไฉน" ในหนังสือสังคีตนิยม (พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๒), หน้า ๒๓ ว่า

> "...ปี่ไฉนมี ๒ ท่อนแยกออกจากกัน ท่อนบนมี ๗ รู เรียก เลาปี่ ท่อนล่าง เรียกลำโพง แต่เดิมใช้ในการใดไม่ทราบ สันนิษฐานว่าใช้ในการประโคมคู่กับแตรสังข์ เช่น เวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกในพระราชพิธี..." (ดังในรูปข้างล่างนี้)

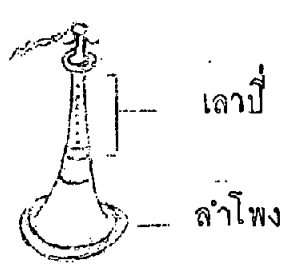

ตอนที่นางบุษบาเกิด ธรรมชาติรอบด้านล้วนมีความยินดียิ่งนัก

"ภุมเรศร่อนร้องโบยบิน ประสานเสียงเพียงพิณพาทย์ฆ้อง"[๑]

เช่นเดียวกับตอนที่นางบุษบาและพี่เลี้ยงชมดงระหว่างเดินทางกลับจากใช้บน

"เรไรจักรจั่นสนั่นเสียง เพราะเพียงดนตรีปี่ไฉน"[๒]

นอกจากนี้ ความเปรียบในเรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ ยังสะท้อนให้เห็นว่าการจัดกระบวนในการทำศึกสงคราม นอกจากประกอบด้วย กองทัพม้า กองทัพรถ กองทัพช้าง และพลเดินเท้าแล้ว ยังต้องมีเครื่องดนตรีประจำกองทัพคอยประโคมให้เกิดความคึกคักเข้มแข็งเร้าใจไพร่พลในระหว่างเดินทาง ทั้งเป็นการข่มขวัญศัตรูทำนองเดียวกับการตัดไม้ข่มนาม ชี้ให้เห็นวัฒนธรรมดั้งเดิมในการทำศึกสงครามของไทยว่าจะขาดเครื่องดนตรีไปมิได้ ความผูกพันอย่างใกล้ชิดระหว่างคนไทยกับเสียงดนตรี สะท้อนให้ทราบว่า ชาติไทยเป็นชาติที่มีดนตรีในหัวใจโดยแท้ ดังปรากฏในตอนที่ยาสาทูลข่าวศึกท้าวดาหาว่ามีทัพใหญ่ยกมา

"เชงแซ่แตรสังข์ฆ้องกลอง ช้างร้องเรียกมันสนั่นป่า
เสียงโกลนกระทบแผงข้างม้า ดังว่าเสียงพยุอึงอล"[๓]

เช่นเดียวกับตอนที่พรรณนาทัพพระราม

"ฆ้องกลองครื้นครั่นสนั่นเสียง พ่างเพียงพระสุเมรุจะเอนอ่อน"[๔]

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๑, หน้า ๒๓.

[๒] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๔, หน้า ๔๔๓.

[๓] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๑, หน้า ๓๒๑.

[๔] รามเกียรติ์, หน้า ๕๕๔.

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากตัวอย่างทั้งสองนี้ชี้ให้เห็นว่า ในการทำสงครามเสียงดนตรีประจำกองทัพเป็นสิ่งจำเป็นที่จะขาดเสียมิได้ เครื่องดนตรีดังกล่าวได้แก่ "แตรสังข์" "ฆ้อง" และ "กลอง" ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีประจำกองทัพไทยมาแต่โบราณ ดังปรากฏข้อความเกี่ยวกับดนตรีประจำกองทัพในวรรณคดีเรื่องลิลิตยวนพ่ายว่า

"๒๕๖ สรวญศรัพทฤโมษฆ้อง กลองไชย
ทุมพ่างแตรสังขชวา ปี่ห้อ
มฤทึงค์ทรไนทรอ ทรุพราช
ดงง เดือดม้าพ่อก้อ โกรศกรยงฯ"[๑]

มีข้อสังเกตว่า ความเปรียบในบทพระราชนิพนธ์ทั้ง ๒ เรื่องได้รับการคัดเลือกตัดทอนเอาไปบรรจุทำนองให้เป็นเนื้อเพลงไทยเดิมทำนองต่าง ๆ มากมาย ทั้งนี้เพราะมี "เนื้อความที่ไพเราะจับใจ และมีความหมายคมคายลึกซึ้ง ทั้งยังเป็นกลอนบทละครที่สะดวกต่อการใช้เป็นเนื้อเพลง เนื่องจากกลอนเป็นวรรคสั้น ๆ งายต่อการแบ่งตอนเอื้อนเสียงให้เชื่อมต่อกัน คำที่ใช้โดยเฉพาะในบทละครเรื่องอิเหนามีลักษณะเด่นด้วยสัมผัสและคำทุกคำมีน้ำหนักกลมกล่อให้เกิดภาพพจน์ ทำให้นักดนตรีนิยมนำมาใช้บรรจุในเพลงร้องสง ในวงเครื่องสายมโหรี ปีพาทย์ เพราะมีเนื้อความที่เหมาะสมกับความหมายและลีลาของทำนองเพลง"[๒] ดังจะเห็นได้จากบทกลอนหลายต่อหลายตอนในอิเหนาและรามเกียรติ์ ได้รับการคัดเลือกตัดทอนไปขับร้องบรรเลงเป็นเพลงตับ[๓] ได้แก่ ตับเรื่อง[๔] รามเกียรติ์ตอนนางลอย ตับเรื่อง

---

[๑] ลิลิตยวนพ่าย (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๖๖.

[๒] เก็บความจาก สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าสิรินธร. "สิ่งที่ได้จากอิเหนา เล่ม ๔ – ๑๔." รายงานประกอบวิชา AT ๓๒๑ วรรณคดีละครรำ, หน้า ๔.

[๓] เพลงตับคือ เพลงชุดที่ใช้เพลงหลาย ๆ เพลงมารวมกัน.

[๔] ตับเรื่อง คือ เพลงตับชนิดหนึ่ง เกิดจากการเรียบเรียงขึ้นจากเพลงหลายเพลง โดยถือเอาเนื้อร้องเป็นหลัก โดยเนื้อร้องของแต่ละเพลงที่นำมาเรียงแล้วได้เป็นเรื่องราวคล้องจองกัน

รามเกียรติ์ตอนศึกพรหมาสตร์ ตับเรื่องรามเกียรติ์ตอนอินทรชิตแผลงศรนาคบาศ ตับเรื่องอิเหนาตอนตัดดอกไม้ฉายกริช (ตับแม่ศรี) และตับเรื่องอิเหนาตอนไหว้พระ

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเปรียบในบทละคร เรื่องอิเหนา เนื่องจากมีความไพเราะและมีความหมายกินใจ ปรมาจารย์ทางดนตรีหลายท่าน หลายยุคหลายสมัย จึงได้ตัดทอนความเปรียบบางตอนไปบรรจุทำนองเพลง เป็นเพลงเกร็ด[๑] เป็นจำนวนมาก เช่นกล่อมนารี (เถา) เขมรใหญ่ (เถา) แขกมัสหรี (เถา) แขกขาว (เถา) แขกบรเทศ (เถา) แขกมอญ ๓ ชั้น เชนง ๓ ชั้น ข้ามสมุทร ๒ ชั้น ครุ่นคิด (เถา) ชมแสงจันทร์ (เถา) ถอนสมอ (เถา) ธรณีร้องไห้ (เถา) นางครวญ (เถา) นารายณ์แปลงรูป ๓ ชั้น น้ำลอดใต้ทราย (เถา) นกจาก (เถา) แปดบท (เถา) ปำเรอบรมบาท ๓ ชั้น บุหลัน (เถา) บุหลัน ๒ ชั้น บุหลันเลื่อนลอยฟ้า พันธุ์ฝรั่ง (เถา) พัดชา ๓ ชั้น ล่องลม (เถา) ม้ารำ (เถา) วิเวกเวหา ๓ ชั้น วิลันดาโอด (เถา) สี่บท (เถา) สาลิกาชมเดือน (เถา) สามไม้ใน (เถา) หกบท (เถา)

มีข้อสังเกตว่า เพลงที่เป็นเพลงเถานั้น จะมีเนื้อความเหมาะกับทำนองเป็นอย่างดี เพราะในท่อน ๓ ชั้นมักใส่เนื้อเป็นตอนครำครวญ ท่อน ๒ ชั้นเป็นระยะดำเนินความ ส่วนชั้นเดียวเป็นจังหวะเร็ว มักแสดงอารมณ์ที่รุนแรงกว่าตอนอื่น หรือแสดงกิริยาที่รวดเร็ว

(สำหรับเนื้อเพลงเกร็ด ดูในภาคผนวกท้ายเล่ม)

---

[๑] เพลงเกร็ด คือเพลงที่มิได้เรียบเรียงเข้าเป็นชุดต่าง ๆ หรือจะเอาเพลงจากชุดต่าง ๆ มาเป็นเพลงเกร็ดก็ได้ เพลงชนิดนี้มีไว้สำหรับใช้บรรเลงในเวลาสั้น เพลงเกร็ดส่วนใหญ่มักมีบทร้องที่กินใจหรือทำนองที่ตื่นเต้นสนุกสนาน

๖.๒.๑.๔ นาฏศิลป์

จากการศึกษาความเปรียบในบทละครทั้ง ๒ เรื่อง ทำให้ทราบว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น นาฏศิลป์เป็นหัวใจสำคัญของมหรสพหรืองานฉลองที่จัดขึ้น การละเล่นที่ชื้นหน้าชื้นตา เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย คือ "หุ่น" ซึ่งจะเคลื่อนไหวได้โดยการเชิดและจะมีกิริยาอาการท่าทาง เหมือนคนกำลังฟ้อนรำ

"จดหมายเหตุความทรงจำทั้งตอนพระราชวิจารณ์และตอนที่ได้ฉบับต่อใหม่" กล่าวถึง มหรสพการแห่พระประธานวัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งเป็นเหตุการณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า

> "...ณ วัน ๕ ๗ ๑ ค่ำ ชักพระพุทธรูปทรงเลื่อนชักแห่ประโคมฆ้องกลองไชยชนะครื้นครันสนั่นเสียงมโหรี จีน ไทย แขกมอญ มีโรงโขนลครงิ้วมอญรำหุ่น..."[๑]

เช่นเดียวกับในกวีนิพนธ์ของพระยาตรัง กวีเอกสมัยนั้น ได้แต่งโคลงคั่นเฉลิมพระเกียรติพระพุทธเลิศหล้าฯ" ไว้ตอนหนึ่งว่า

"อนันต์อเนกนั้น เปืองนอง
บริจาคทรัพย์จ่ายทาน ไป่เว้น

---

[๑] จดหมายเหตุความทรงจำ ทั้งตอนพระราชวิจารณ์และตอนที่ได้ฉบับต่อใหม่ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ ๕ พระองค์พิมพ์แจกในงานบำเพ็ญพระกุศลสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์ พระปิดาและทำบุญอายุหม่อมราชวงศ์หญิงหว่าง ท.จ.ว. หม่อมมารดาครบ ๖๐ ปี ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๕, หน้า ๖๗.

สมโภชพุทธฉลอง เสร็จสรรพ
โชนหุ่นละคอนเหล้น อุทิศถวายฯ"[๑]

ในบทละคร เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ได้กล่าวถึงมหรสพชนิดนี้ไว้เช่นกัน เช่นในพิธีอภิเษกของนางบุษบากับจรกา

"พวกหุ่นชูเชิดชักสาย คล่องคล้ายคนรำทำท่า" [๒]

เช่นเดียวกับตอนที่กล่าวถึงงานสมโภชพระรามกลับคืนอโยธยา

"หุ่นเชิดชักยนต์เหมือนคนฟ้อน กรายกรกรีดหัตถ์ชัดสองไหล่"[๓]

หุ่นเชิดชักยนต์นั้นมีสายซึ่งผู้เชิดต้องใช้มือจับสายชักเชิดให้เกิดการเคลื่อนไหวอย่างรวดเร็วราวกับหุ่นยนต์ที่เคลื่อนโดยจักรกล ในที่นี้คำว่า หุ่นเชิดชักยนต์จึงเป็นสำนวนเปรียบกลาย ๆ ที่ทำให้หุ่นนั้นมองดูเหมือนมีชีวิต ขยับเขยื้อนได้ราวกับคนจริง ๆ

นอกจากนี้ ตอนที่นางมณโฑคัดหญิงสาวลูกผู้ดีมีตระกูลประทานแก่องคต บทละครได้พรรณนาว่า

"งามจริตรูปร่างเหมือนอย่างหุ่น พึงแรกรุ่นสาวสาวคราวกันหมด"[๔]

---

[๑] พระยาตรัง. ชุมนุมวรรณกรรมพระยาตรัง (พระนคร : โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, ๒๕๐๗), หน้า ๑๐๗. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางน้อม กรณีศรีสำรวจ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๗).

[๒] อิเหนา, เล่ม ๑๖, หน้า ๔๙๘ (ดูรูปหุ่นหน้าถัดไป)

[๓] รามเกียรติ์, หน้า ๖๘๓.

[๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔.

๑๐ นางเบญจกาย หุ่นคณะจักรพันธุ์ โปษยกฤต
BENYAKAI, Chakraphan Posayakrit troupe.

๑๑ นางสีดา หุ่นคณะจักรพันธุ์ โปษยกฤต
SIDA, Chakraphan Posayakrit troupe.

ความเปรียบนี้ให้ภาพของหญิงสาวที่มีรูปโฉมและท่วงทีกิริยางดงามจับตายิ่งนัก การที่นำเอา "หุ่น" มาเปรียบเทียบกับสตรีที่มีรูปร่างหน้าตางดงามไม่มีที่ติ เพราะหุ่นเป็นสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นด้วยความประณีต ไม่ว่าจะเป็นรูปร่าง หน้าตา การแต่งกาย และการประดับประดาต่าง ๆ ล้วนแต่สะท้อนถึงสุนทรียภาพ และความรุ่งเรืองของช่างฝีมือไทยแต่โบราณ

๖.๒.๒ ขนบธรรมเนียมประเพณี

๖.๒.๒.๑ การอาบน้ำ

ตัวละครที่เป็นกษัตริย์ จะชำระกายด้วยน้ำสุหร่าย ซึ่งไหลมาจากเครื่องราชูปโภคที่บรรจุน้ำสรง เช่นเดียวกับกษัตริย์ไทยโบราณ[๑] ดังปรากฏใน "โคลงนิราศนรินทร์" ของนายนรินทรธิเบศร์ (อิน) กวีเอกในสมัยรัชกาลที่ ๒ ว่าสุหร่ายคือเครื่องโปรยน้ำให้เป็นฝอยอย่างฝักบัว ซึ่งมีใช้อยู่ในสมัยนั้น

ผาเผยน้ำพุเพี้ยง	ฝอยฝน
คือสุหร่ายโรยชล	ชวยร้อน
สาครร่วมสรงสกนธ์	ไกลพี่ แล้วแม่
อ้าแม่เอยจักอ้อน	อาบน้ำตาแทน"[๒]

บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา และรามเกียรติ์ ได้กล่าวถึงน้ำสุหร่ายไว้หลายตอนด้วยกัน เช่นตอนที่ปันหยีสรงน้ำเตรียมเข้าเมืองกาหลัง

"ไขสุหร่ายโปรยปรายดังสายฝน ต้องสกนธ์ชำนะเย็นใส"[๓]

---

[๑] นายเปรมินทร์ กัลยาณมิตร, สัมภาษณ์, ๓๐ ธันวาคม ๒๕๒๕.

[๒] นายนรินทรธิเบศร์ (อิน), โคลงนิราศนรินทร์, หน้า ๒๘.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๒๑, หน้า ๖๖๔.

พระลักษณ์สรงน้ำ

"สั่งให้ไขท่อปทุมทอง เป็นละอองต้องกายดังสายฝน"[๑]

ท้าวดาหาสรงน้ำเตรียมไปใช้บนที่เขาวิลิศมาหรา

"ให้พนักงานไขสุหร่ายทอง เป็นละอองต้องกายดังสายฝน"[๒]

จากตัวอย่างข้างต้น ได้ข้อสังเกตว่า การสรงน้ำของกษัตริย์จะมีเจ้าพนักงานคอยดูแลไขสุหร่ายอยู่เสมอ นอกจากนี้สุหร่ายยังทำด้วยทองคำสมกับเป็นของใช้ประจำองค์พระมหากษัตริย์โดยแท้

กาญจนาคพันธุ์ อธิบายความหมายของ "สุหร่าย" ไว้ในหนังสือคอคิดของ เขียน ชุดที่ ๑ ว่า

> "...สุหร่าย เป็นภาษา เปอร์เซีย ออกเสียงอย่าง เปอร์เซียว่า "สุราฮี" แขกอินเดียเรียกเพี้ยนเป็น "สะราย" หรือ "สุราย" สุราฮี หรือสุรายนี้คือคณโฑอย่างเลวทำด้วยดิน อย่างที่ทำด้วยโลหะทางภัมมิระ (แคชเมียร์) นิยมทำด้วยเงินฝีมือประณีตงดงาม เป็นที่ยกย่องนับถือกันมาก ตามปกติสุราฮี หรือสุรายใช้สำหรับใส่น้ำ แต่นิยมใช้กันเป็นของสูง จึงใช้ใส่แม่น้ำคงคา ซึ่งถือว่าเป็นน้ำมนต์ ของนี้เมื่อเข้ามาในเมืองไทยครั้งแรก เห็นจะเป็นของเมืองแคชเมียร์ จึงน่าจะใช้เป็นเครื่องราชูปโภคใส่น้ำดอกไม้เทศสำหรับผสมน้ำสรงอย่างใดอย่างหนึ่ง..."[๓]

คำอธิบายข้างต้นชี้ให้เห็นว่า "สุหร่าย" นั้นคงจะเป็นเครื่องราชูปโภค บรรจุน้ำดอกไม้เทศสำหรับผสมน้ำสรงสำหรับกษัตริย์ คำว่า "ไขสุหร่าย" จึงแปลว่า เปิดเครื่อง

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๕๘๕.

[๒] อ้างแล้ว, เล่ม ๑๓, หน้า ๓๙๒.

[๓] กาญจนาคพันธุ์, คอคิดของ เขียนชุดที่ ๑ (พระนคร : บำรุงสาส์น, ๒๕๑๔), หน้า ๑๘๖ – ๑๘๗.

ราชูปโภคดังกล่าวให้ปล่อยน้ำที่เรียกว่า น้ำสุหร่าย ลงมาเป็นฝอยฝอย เพื่อให้กษัตริย์ได้สรงน้ำชำระองค์

นอกจากนี้ เป็นที่ทราบกันว่า น้ำสรงของกษัตริย์ไทยโบราณที่บรรจุในเครื่องราชูปโภคดังกล่าว เป็นน้ำที่อบปรุงด้วยเครื่องหอมให้มีกลิ่นหอมกรุ่น และรู้จักกันในชื่อของ น้ำรำ น้ำกุหลาบ น้ำดอกไม้เทศ หรือน้ำกลิ่นบุหงา นั่นเอง[๑] แม้ว่าความเปรียบหลายตอนในบทละคร เรื่องอิเหนาจะเอ่ยถึงน้ำสุหร่ายที่โปรยลงมาโดยมิได้บอกว่าเป็นน้ำดอกไม้เทศ ผู้อ่านก็ยังเข้าใจว่าเป็นน้ำดอกไม้เทศ หรือน้ำกุหลาบที่เป็นน้ำสรงของกษัตริย์ในสมัยนั้น ดังปรากฏในบทพระสรงหลายตอนในบทละคร เรื่องอิเหนา เช่น

"ไขสหัสธาราวาริน น้ำดอกไม้เทศประทิ่นกลิ่นส่ง"[๒]

"ชั้นบนเตียงทองในห้องสรง สำอางค์องค์ชัดสีวารีสนาน
ทรงเรื่องน้ำดอกไม้ใส่พาน สุคนธ์ธารหอมประทิ่นกลิ่นกลาย"[๓]

"สองกระษัตริย์ชัดสีฉวีวรรณ นางกำนัลตั้งสุคนธ์คอยถวาย
ทรงอุหรับจับกลิ่นอบอาย น้ำกุหลาบละลายกรายกรีดนิ้ว"[๔]

"สี่องค์สรงน้ำพิธีสนาน สุคนธ์ธารประทิ่นกลิ่นบุหงา"[๕]

บทพระสรงเหล่านี้ น่าจะสะท้อนถึงลักษณะนิสัยของคนไทย และลักษณะภูมิอากาศของเมืองเราได้อีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือการที่มีบทพระสรงของตัวละครอยู่มากมาย และบ่อยครั้งชี้ให้เห็นว่า คนไทยรักความสะอาด นิยมรักษารางกายให้สะอาดอยู่เสมอ นอกจากนี้ เมืองไทยอยู่ในเขตร้อนมากไปด้วยฝุ่นผงสิ่งสกปรก จึงจำเป็นต้องอาบน้ำ

---

[๑] นายเปรมินทร์ กัลยาณมิตร, สัมภาษณ์, ๓๐ ธันวาคม ๒๕๒๕.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๖, หน้า ๑๖๔.

[๓] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๘, หน้า ๒๓๐.

[๔] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑, หน้า ๔๕.

[๕] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๑, หน้า ๓๒๓.

ชำระกายบอยครั้ง เพื่อให้คลายร้อน และชจัดความสกปรก ดังปรากฏในบทละคร ทั้ง ๒ เรื่อง จนเป็นที่สังเกตได้

๖.๒.๒.๒ การแต่งกาย

ไม่ว่าจะเป็นการอาบน้ำเพื่อไปปฏิบัติภารกิจหรืออาบน้ำเป็นกิจวัตรประจำวัน หรืออาบน้ำหลังจากมีพิธีสำคัญ เมื่อเสร็จจากการอาบน้ำต้องมีบทพรรณนาเครื่องของพระและนางโดยพรรณนาถึงการแต่งกายด้วยเครื่องทรงของกษัตริย์ไทยในสมัยโบราณซึ่งกลายมาเป็นเครื่องละครในปัจจุบัน ดังพระวิจารณ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพใน "ตำนานละครอิเหนา" ว่า

> "... เครื่องแต่งกายตัวโขนละครเป็นของถ่ายแบบอย่างมาแต่เครื่องยศศักดิ์ท้าวพระยาแต่ดึกดำบรรพ์เป็นพื้น แต่ตอนมาจึงมักเป็นของคิดประดิษฐ์ขึ้นสำหรับแต่งโขนละครของหลวงก่อนต่อพระราชทานอนุญาตหรือไม่ห้ามปรามจึงจะเอาแบบอย่างไปแต่งโขนละครของตนได้..."[๑]

ความเปรียบหลายตอนในบทละคร เรื่องอิเหนา และรามเกียรติ์ สะท้อนถึงการแต่งเครื่องละครสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเช่น

๖.๒.๒.๒.๑ เสื้อผ้า

ก. สนับเพลาและภูษา

สนับเพลา เป็นกางเกงตัวในขายาว เรียวถึงน่อง ใช้นุ่งเป็นรองพื้นก่อนจะนุ่งผ้าชั้นนอกทับ ส่วนภูษา เป็นผ้านุ่งนิยมแบบจีบโจงไว้หางหงส์ โดยมากเป็นผ้ายก คือใช้ไหมทอง เงินทอยกให้เป็นลายเด่นขึ้นจากพื้นผ้า ดังตอนที่พระลักษณ์แต่งองค์เตรียมทำสงคราม

---

[๑] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานละครอิเหนา, (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๘), หน้า ๒๗.

"สนับเพลาภูษาคาดเมือง ชายแครงแสงประเทืองทองระยับ"[๑]

สนับเพลาและภูษา เป็นเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ในสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏเมื่อกล่าวถึงงานพระราชพิธีโสกันต์ในครั้งนั้น "โคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติพระพุทธเลิศหล้านภาลัย" ของพระยาตรังกวี เอกในสมัยนั้น ได้กล่าวถึงเครื่องทรงของพระโอรสว่า

"ทรงเครื่องสำหรับพร้อม ไพบูลย์
สนับเพลาพระภูษา เลิศแล้ว
เข้มขาบดอกดวงจรูญ รจเรข
รัดพระองค์หมั้นแพร้ว เพ็ชร์พรายฯ"[๒]

ข. สไบ

ในบทละครทั้ง ๒ เรื่อง ตัวละครล้วนแต่ทรงเครื่องละครด้วยกันทั้งสิ้น ความเปรียบบางตอนสะท้อนถึงการแต่งกายของสตรีว่านิยมห่มสไบ ซึ่งเป็นผ้า ๒ ผืน เย็บติดกันเป็นผืนเดียว ปลายหนึ่งเหน็บที่ชายพก อีกปลายหนึ่งอยู่ข้างหลังยาวถึงน่อง ใช้เป็นผ้าห่มเฉียงบ่าของสตรี ดังปรากฏตอนที่อิเหนาเดินทางไปเมืองหมันหยา ไม่ว่าจะพบเห็นสิ่งใด ก็ทำให้หวนรำลึกถึงนางจินตะหรา

"เห็นชายผ้าสีดาบนค่าไม้ เหมือนลมม้ายชายสไบบังอร"[๓]

เช่นเดียวกับในตอนที่อิเหนาเดินทางสู่กรุงกุเรปัน ได้แลเห็น "นกสีชมพู" ทำให้นึกถึง "สี" ของผ้าสไบนางจินตะหราที่ได้มาแทนตัว

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๒๓๒.

[๒] พระยาตรัง, โคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติพระพุทธเลิศหล้าฯ, หน้า ๘๙.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๕, หน้า ๑๖๑.

"สีชมพูเหมือนสีสไบบาง ที่เปลี่ยนมากลางทางแทนองค์"[๑]

ความเปรียบข้างต้นชี้ให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ ๒ นั้น สตรีไทยนิยมห่มสไบดังปรากฏว่ามีกวีนิพนธ์ในสมัยเดียวกันกล่าวถึงการแต่งกายของสตรีไทยสมัยนั้น ดังจะเห็นได้จาก โคลงนิราศนรินทร์ ของนายนรินทรธิเบศร์ ที่พรรณนาถึงสไบที่หุ้มห่อทรวงอกของนางผู้เป็นที่รัก

๑๙ "ชาวแพแผ่แง่ค้า ขายของ
แพรพัสตราตาดทอง เทศย้อม
ระลึกศรีสไบกรอง เครือมาศ แม่เอย
ชัดสอดสองสีห้อม ห่อหุ้มบัวบังฯ"[๒]

นอกจากนี้ ความเปรียบยังแสดงให้เห็นว่า ทั้งบุรุษและสตรีนิยมอบเสื้อผ้าอาภรณ์ให้หอมกรุ่นด้วยเครื่องหอมต่าง ๆ ดังจะเห็นได้จากตอนที่กล่าวถึงกลิ่นดอกไม้ก็มักจะนำไปเปรียบกับกลิ่นอาภรณ์ของผู้เป็นที่รัก เช่น

อิเหนารำพึงถึงบุษบาว่า
"หอมกลิ่นกล้วยไม้ที่ไกลทาง เหมือนกลิ่นสไบบางชนิษฐา"[๓]

เช่นเดียวกับในตอนที่อุณากรรณยกพลคิดตามหาอิเหนา

"สาวหยุดยมโดยลำดวนดง ลมส่งหอมชายนาสา
เหมือนกลิ่นชำโบะพระพี่ยา ซึ่งเปลี่ยนไว้เมื่อลาไปธานี"[๔]

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๔, หน้า ๑๐๑.

[๒] นายนรินทรธิเบศร์, โคลงนิราศนรินทร์, หน้า ๖.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๑๗, หน้า ๕๔๗.

[๔] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๙, หน้า ๖๑๖.

จะเห็นได้ว่าบทพระราชนิพนธ์หยิบยกเอากลิ่นดอกไม้มาเอ่ยถึงโดยแทรกอารมณ์กวีลงไปอย่างแนบเนียน แต่มิได้พรรณนาให้เกินความเป็นจริง เช่น เมื่อจะกล่าวถึงกลิ่นดอกไม้ก็มักเชื่อมโยงกับกลิ่นหอมของเครื่องแต่งกายบุคคลผู้เป็นที่รัก เพราะบุรุษสตรีไทยโบราณนิยมอบกายและเสื้อผ้าด้วยเครื่องหอม[๑] ดังจะเห็นได้จากบทละคร เรื่องอิเหนาตอนรำพึงถึงนางจินตะหรา

"น้ำค้างพร่างพรมสุมามาลย์ แบ่งบานแย้มกลีบกลิ่นส่ง
หอมลมายคล้ายกลิ่นโฉมยง พระเคล้ม[๒]องค์หลงขับชื่นฉ่ำพลัน"[๒]

และในตอนเดียวกันก็พรรณนาว่า

"จึงหยิบผ้ารอยทรงทรามไวย ภูวไนยเอาคลี่คลุมองค์
กลิ่นร่ำน้ำกุหลาบอาบอบ หอมตะหลบจับใจใหลหลง"[๓]

เครื่องหอมที่อบเสื้อผ้านั้น ปรุงจากดอกไม้ชนิดต่าง ๆ เช่นมะลิ พิกุล จำปี จำปา กรรณิกา ลำดวน ยมโดย สาวหยุดและกล้วยไม้[๔] ฯลฯ ดอกไม้ที่นำมาใช้ในความเปรียบในบทละคร เรื่องอิเหนา จึงเป็นดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมละมุน หอมกรุ่นและหอมเย็น เช่นสาวหยุด[๕]

---

[๑] นายเปรมินทร์ กัลยาณมิตร, สัมภาษณ์, ๓๐ ธันวาคม ๒๕๒๕.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๓, หน้า ๙๖.

[๓] เรื่องเดียวกัน, เล่มเดียวกัน, หน้า ๙๓.

[๔] นายเปรมินทร์ กัลยาณมิตร, สัมภาษณ์, ๓๐ ธันวาคม ๒๕๒๕.

[๕] หลวงบุเรศบำรุงการ, ต้นไม้ในวรรณคดี (อนุสรณ์งานฉลองศพนางไปสุสายัณห์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๗), หน้า ๑๒.

"สาวหยุด สายหยุด เป็นไม้เลื้อยเถาใหญ่แข็งครึ่งเลื้อยครึ่งต้น ดอกเป็นกลีบเล็กยาว ๕ กลีบ กลีบนิด ๆ สีเหลืองคล้ายดอกกระดังงาไทย แต่เล็กกว่า กลีบแข็งกว่า กลีบบางคล้ายกามปู ส่งกลิ่นหอมแต่เช้าตรู่ แล้วค่อย ๆ ลดน้อยลง หมดกลิ่นตอนเที่ยงวัน"

ยมโดย[๑] ลำดวน[๒] และกล้วยไม้[๓] เป็นต้น สะท้อนถึงความนิยมในสมัยนั้นว่านิยมใช้ดอกไม้ดังกล่าวปรุงเป็นเครื่องหอมอบเสื้อผ้า และร่างกาย

นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ผู้ชายนิยมตัดผมสั้นทรงมหาดไทย ส่วนผู้หญิงนิยมไว้ผมยาว เกล้ามวย ประดับมวยผมด้วยสร้อย ทรงผมของบุรุษปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ตอนที่กล่าวถึงประชาชนที่มาเที่ยวงานสมโภชกรุงลงกาที่สร้างใหม่

"เหล่าเจ้าชู้ผู้ชายหลายพวกพ้อง เที่ยวเมียงมองทุกละเมาะเสาะแสวง
บ้างตัดผมสอยสันชันเป็นแปรง ดูกล้องแกล้งเกี้ยวผู้หญิงทิ้งดอกไม้"[๔]

---

[๑] หลวงบุเรศบำรุงการ, ต้นไม้ในวรรณคดี, หน้า ๓๓.

"ยมโดยเป็นไม้เถาเลื้อย พวกสร้อยสีดา ช้องนางคลี่ เกาะติดกับต้นไม้ห้อยเป็นพวงตาง ๆ กัน"

[๒] เล่มเดียวกัน, หน้า ๙

"ดอกลำดวน เป็นชื่อภาคกลาง ตรงกับหอมนวลชื่อพายัพ ลักษณะเป็นไม้พุ่มกลางสูงไม่เกิน ๙ เมตร ดอกคล้ายนมแมวแต่งามกว่า กลีบมนกว่า กลีบชั้นนอกแบนแผ่ กลีบชั้นในหุ้มเข้าหากัน กลิ่นหอมเย็น หอมเวลาเย็นกับกลางคืน ออกดอกตลอดปี"

[๓] เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๔.

"กล้วยไม้ เอื้อง มีมากชนิดมากพันธุ์ (บางชนิดมีกลิ่นหอมเย็นเช่นเอื้องตามปา)

[๔] รามเกียรติ์, หน้า ๖๘.

ในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทอง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพรรณนาถึงทรงผมบุรุษสมัยนั้นไว้ในทำนองเดียวกันว่า

"เหล่าพวกอุตริริร่าง ตัดผมยักอย่างให้ส้อยสั้น
หวีกระจายรายเส้นเป็นแปรงชัน เช็ดน้ำมันกันหน้าด้วยมีดน้อย"[๑]

ทรงผมที่กล่าวถึงในตัวอย่างข้างต้น ตรงกับทรงผมของบุรุษในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือเป็นผมทรงมหาดไทย ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า "ทรงหลักแจว" คือโกนผมรอบศีรษะ ไว้ผมเฉพาะกลางศีรษะ ยาประมาณ ๔ ซม. แล้วหวีแต่งเรือนผมตามแต่จะเห็นงาม ผมมหาดไทยมี ๒ อย่างคือ มหาดไทยโกน และมหาดไทยตัด มหาดไทยโกนนั้นใช้โกนผมข้าง ๆ ให้เกลี้ยง เหลือไว้แต่ตอนกลางเป็นรูปกลมแต่แบนดังแปรง[๒] ทรงผมจากตัวอย่างข้างต้น น่าจะเป็นทรงมหาดไทยโกนมากกว่า

ทรงผมของสตรีไทยในสมัยรัชกาลที่ ๒ ปรากฏในตอนที่ปันหยีร่ำพันถึงนางบุษบาว่า แลดูดอกสร้อยฟ้าแล้วทำให้นึกถึงสร้อยคล้องประดับมวยผมของนาง

"พระเหลือบแลดูดอกสร้อยฟ้า ยิ่นย้อยระย้างามไสว
เหมือนสร้อยห้อยมวยนางทรามไวย ฤาน้องน้อยห้อยไว้กระมังนา"[๓]

และในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทอง ก็พรรณนาถึงทรงผมของสตรีว่าสตรีไทยนิยมไว้ผมยาว เกล้ามวยเช่นเดียวกัน ดังตอนที่ชิดาทั้ง ๗ ของท้าวสามนต์แต่งตัวเตรียมไปเลือกคู่

---

[๑] พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกรวม ๖ เรื่อง (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๘), หน้า ๑๐๕.

[๒] กรมศิลปากร, ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ ๑ (เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕), หน้า ๕.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๑๘, หน้า ๕๗๗.

"ใส่น้ำมันกันกวดกระหมวดมวย ผัดหน้าด้วยแป้งฉวนเป็นนวลแตง"[๑]

ในกวีนิพนธ์สมัยเดียวกัน เรื่องโคลงนิราศนรินทร์ ของนายนรินทรธิเบศร์ (อิน) ก็พรรณนาถึงทรงผมสตรีไว้ในลักษณะเดียวกันว่า

๘๐" ⊙ หวนหอมการะเกดเกลี้ยง เกล้าผม เจ้าฤา"[๒]
๑๑๐" ⊙ คันฉายคันฉ่องน้อย เสนียดนาง พี่เอย
จากจะลืมเสยสาง สระเผ้า
โศกเสียสิ่งสำอาง อายโอ่ ฤาแม่
พักร์จะผัดผจง เกล้า เยี่ยมแย้มแกลคอย"[๓]

จากตัวอย่างที่ยกมา ชี้ให้เห็นว่าสตรีไทยในสมัยรัชกาลที่ ๒ นิยมไว้ผมยาว เกล้ามวยและประดับมวยผมด้วยสร้อยคล้องรอบมวยนั้น ดังตัวอย่างในบทละครอิเหนาที่ยกมาข้างต้น

๖.๒.๒.๒.๒ อาภรณ์

ในบทละคร เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์กล่าวถึง เครื่องประดับของตัวละครไว้ ๒ ลักษณะคือ กล่าวถึงชนิดของ เครื่องประดับนั้น และชนิดของรัตนะอันเป็นที่นิยมกัน

ก. ชนิดของ เครื่องประดับ

๑. สายสร้อย

ความเปรียบในเรื่องอิเหนากล่าวถึงสายสร้อยประดับมวยผมสตรี (ดูหน้า ๓๐๓) และสายสร้อยประดับอก ดังปรากฏในตอนที่อิเหนา เห็นดอกสร้อยฟ้าแล้วทำให้นึกถึงสายสร้อยประดับอกของนางจินตะหรา

---

[๑] บทละครนอกรวม ๖ เรื่อง, หน้า ๔๔.

[๒] โคลงนิราศนรินทร์, หน้า ๒๑.

[๓] เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๔.

"ดูดอกสร้อยฟ้าระย้าย้อย เหมือนสายสร้อยประดับทรวงดวงสมร"[๑]

๒. แหวน

พระรามพระลักษณ์แต่งองค์

"ธำมรงค์ลงยาค่าเมือง อร่ามเรืองนิ้วพระหัตถ์ดูรัส เตร็จ"[๒]

๓ ตาบ

เป็นเครื่องประดับรอบคอหรือออก ปรากฏในตอนที่นางวิยะดาแต่งองค์เตรียมเดินทางไปกับอิเหนา

"สร้อยประดับทับทิมสีประเทือง ตาบจินดาค่าเมืองควรดู"[๓]

๔. กรรเจียกจร

เป็นดอกไม้ทัดหูมักทำด้วยรัตนะมีค่า ดังตอนที่หนุมานแต่งองค์ชื้นเฝ้าทศกัณฐ์

"กรรเจียกจอนจินดาค่าเมือง ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ขัตติยา"[๔]

๕. พาหุรัด

หมายถึง เครื่องประดับแขนหรือทองต้นแขน ดังตอนที่พระรามแต่งองค์

"พาหุรัดรจนาค่าเมือง ทองกรประดับเนื่อง เรืองระยับ"[๕]

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๕, หน้า ๑๖๐.

[๒] รามเกียรติ์, หน้า ๔๐๘.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๑๗, หน้า ๕๕๔.

[๔] รามเกียรติ์, หน้า ๕๘๓.

[๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๕.

๖. สังวาล

เป็นสร้อยยาวฝังมณีสะพายไหล่ สันนิษฐานว่านำมาจากสายชุรำของพราหมณ์ ดังตอนที่วิหยาสะกำแต่งองค์ก่อนประพาสป่า

"ตาบทิศไพฑูรย์จำรูญเรือง สังวาลวรรณค่าเมืองเฟื่องห้อย"[๑]

๗. ปั้นเหน่ง

คือเข็มขัดที่ใช้คาดรัดเอว จะเห็นได้จากตอนที่ท้าวกะหมังกุหนิงแต่งองค์เตรียมยกทัพไปทำศึกกับเมืองดาหา

"ผ้าทิพยลิบสลับซับซ้อน ปั้นเหน่งค่าพระนครคาดรัด"[๒]

๘. ทองกร

เป็นแผ่นเงินหรือทองทำเป็นวงโค้ง สวมเป็นกำไลข้อมือ ดังตอนที่ทศกัณฐ์แต่งองค์ทำศึกครั้งสุดท้าย

"ทองกรแก้วจินดาค่าเมือง ชำมรงค์เพชรเรืองเรือนสุบรรณ"[๓]

๙. มงกุฎ

เป็นเครื่องประดับสวมศีรษะแทนความหมายของการเป็นกษัตริย์ ดังตอนที่จรกาให้ช่างเขียนไปแอบวาดรูปนางจินดาส่าหรี ขณะแต่งองค์

"ทรงมงกุฎชิดาค่าเมือง แล้วย่างเยื้องจากแท่นรูจี"[๔]

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๙, หน้า ๒๙๗.

[๒] เรื่องเดียวกัน, เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๘๙.

[๓] รามเกียรติ์, หน้า ๖๒๒.

[๔] อิเหนา, เล่ม ๘, หน้า ๒๒๔.

ข. ชนิดของรัตนะที่นิยมกัน

รัตนชาติที่แพร่หลายเป็นที่รู้จักดีในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่สองได้แก่

๑. เพชร

ในบทละคร เรื่องอิเหนากล่าวถึง เครื่องประดับที่ทำด้วยเพชรไว้หลายตอนด้วยกัน เช่น

๑.๑ ตุ้มหู

ตอนนางดรสาแต่งองค์เตรียมแบหลาตายตามสวามี

"กุณฑลห้อยพลอยเพ็ชรคา เมือง อร่าม เรืองรุ้งร่วงดังดวงดาว"[๑]

๑.๒ ทองกร

อิเหนาแต่งองค์เตรียมเฝ้าท้าวดาหา

"ทองกรวิเชียรช่วงดังดวงดาว ชำมรงค์เพ็ชรพราวไปทุกนิ้ว"[๒]

๑.๓ แหวน

อิเหนาแต่งองค์เตรียมเดินทางไปยังกรุงกุเรปัน

"ชำมรงค์ลงยาประดับเพ็ชร แต่ละเม็ดยอดใหญ่เท่าบัวอ่อน"[๓]

๑.๔ ทับทรวงและพาหุรัด

พระลักษณ์สรงน้ำแต่งองค์ตอนอินทรชิตครั้งที่ ๓

"ทับอุราพาหุรัดตรัสเตร็จ ประดับเพชรคาเมือง เรืองอร่าม"[๔]

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๕, หน้า ๑๕๐.

[๒] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๒, หน้า ๓๕๒.

[๓] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๓, หน้า ๔๕.

[๔] รามเกียรติ์, หน้า ๓๓๑.

จากตัวอย่างที่ยกมานี้ ชี้ให้เห็นว่าตัวละครทั้งชายและหญิงนิยมประดับกายด้วยเครื่องประดับมีค่า เช่นเดียวกัน เพชร เป็นอัญมณีสำคัญที่นิยมใช้อย่างแพร่หลายมาก ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างข้างต้น

ความนิยมในการใช้เพชร เป็นเครื่องประดับ มิได้ปรากฏแต่ในบทละคร เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์เท่านั้น ยังปรากฏในโคลงนิราศนรินทร์ กวีนิพนธ์ที่แต่งขึ้นในสมัยเดียวกัน ชี้ให้เห็นว่า เป็นความนิยมของคนไทยสมัยรัชกาลที่ ๒ อย่างแท้จริง

" เมือง เพชร เขา เพชรแพร้ว พรายฉาย
เฉกนุชนาถกรกราย นพเก้า
แสง เพชรพิศอับอาย แหวนนุช พี่เอย
ยอดและยอดรุ่ง เร้า รอบก้อยกรสมรา"[๑]

ความนิยมดังกล่าวยังปรากฏใน "จดหมายเหตุความทรงจำ ทั้งตอนพระราชวิจารณ์ และตอนที่ได้ฉบับต่อใหม่" ตอนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยประชวร หลังจากเสด็จออกทรงประดับภูเขาด้วยรัตนะต่าง ๆ

"...ณ วัน ๖ ๗ ๘ ค่ำ ยังเสด็จออกทรงประดับภูเขา เพ็ชร มรกฎ, ทับทิม, นิล, เพ็ชรทูรย์ แล้วเสด็จขึ้น สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ในพระโกษฐแผนดินกลางประชวรแต่วันนั้น"[๒]

๒. ทองคำ

คนไทยนิยมใช้ทองคำเป็นเครื่องประดับร่างกายมาช้านาน เพราะเป็นแร่มีค่าและมีสีสันสุกปลั่งงดงาม นอกจากใช้ทำเครื่องประดับแล้ว ยังนิยมทำเครื่องใช้ไม้สอยหรือสิ่งก่อสร้างที่สูงค่า เช่นพระราชวัง หรือมณฑป ในบทละคร เรื่องอิเหนานิยม

---

[๑] โคลงนิราศนรินทร์, หน้า ๓๐.

[๒] จดหมายเหตุความทรงจำทั้งตอนพระราชวิจารณ์ และตอนที่ได้ฉบับต่อใหม่, หน้า ๔๖ – ๔๗.

เปรียบผิวกายของตัวละครทั้งพระและนางกับทองคำ เพื่อให้เกิดภาพของผิวพรรณที่ผุดผ่อง เรืองรองราวกับทองทา สะท้อนถึงความนิยมในการใช้ทองคำของคนไทยดังที่กล่าวมาข้างต้น

ดังตอนที่ชมนางบุษบาว่า

"ทั้งในธรณีไม่มีทัน ผิวพรรณผุดผ่องดังทองทา"[๑]

เช่นเดียวกับบทชมโฉมวิหยาสะกำ

"ผิวพรรณผุดผ่อง เพียงทองคำ วิไลยลักษณ์เลิศล้ำอำไพ"[๒]

นอกจากนี้ ความเปรียบเกี่ยวกับ "ทองคำ" ในตอนที่นางกำนัลหมันหยาอยากให้อิเหนาได้ครองกับนางจินตะหราที่กล่าวว่า

"ถ้าได้กับพระบุตรศรีโสภา ดังจินดาประดับกับเรือนทอง"[๓]

เช่นเดียวกับในตอนที่ ท้าวกาหลังมีพระปฏิสันถารกับอุณากรรณ และปันหยี่ว่า

"เจ้าดวงยิหวาพ่อทั้งคู่ พิศดูน่ารัก เป็นนักหนา
ดังทองรองรับกับจินดา ใต้ฟ้าจะหาไหนทัน"[๔]

ความเปรียบทั้งสองสะท้อนความนิยมในการประดับกายของคนไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างแจ่มชัดว่านิยมใช้เครื่องประดับที่ทำด้วยทองคำเป็นส่วนใหญ่ ดังจะเห็นได้จากเครื่องถนิมพิมพาภรณ์ของไทยนิยมใช้หน้าทองเป็นส่วนใหญ่มาประกอบ

---

๑ อิเหนา, เล่ม ๑, หน้า ๒๓.

๒ เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๙, หน้า ๒๔๕.

๓ เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๓, หน้า ๘๕.

๔ เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๒๑, หน้า ๖๗๓.

กับจินดาซึ่งเป็นแก้วมีค่าและอาจกล่าวได้ว่า ทองคำเป็นรัตนะที่คนไทยสมัยรัชกาลที่ ๒ นิยมกันมาก บางตอนจากโคลงนิราศนรินทร์จะยืนยันคำกล่าวนี้ได้อย่างชัดเจน

" บางสะพานสะพาดพื้น สะพานทอง
ฤาสะพานสุวรรณรอง รับเจ้า
อ้าโฉมแม่มาฉลอง พิมพ์มาศ นี้ฤา
รอยร่อนเหนือบ่าเผ้า แนบเนื้อนพคุณฯ

บางสะพานสะพาดพื้น ทองปาง ก่อนแฮ
รอยชะแลงชระลุราง ร่อนกลุ้ม
ระลึกโฉมแม่แบบบาง บัวมาศ กูเอย
ควรแผ่เป็นทองหุ้ม ห่อไว้หวังสงวนฯ"[๑]

๖.๒.๒.๒.๓ เครื่องประทินโฉม

ก. เครื่องแต่งริมฝีปากและฟัน

บทละคร เรื่องรามเกียรติ์บรรยายความงามของริมฝีปากนางบุษมาลี และนางวานรินทร์ไว้ว่ามีสี เหมือนสีลิ้นจี่ คือมีสีชมพูเรื่อ ๆ นั่นเอง ดังจะเห็นได้จากความเปรียบต่อไปนี้

"ผิวเนื้อนวลละออง เป็นสองสี โฉษฐ์น้างอย่างลิ้นจี่จีนแต้ม"[๒]
"โฉษฐ์น้างอย่างสีลิ้นจี่จิ้ม เหมือนจะยิ้มยั่วจิตพิสมัย"[๓]

---

[๑] โคลงนิราศนรินทร์, หน้า ๒๔.

[๒] รามเกียรติ์, หน้า ๖.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๐.

ความเปรียบข้างต้นนี้ น่าจะสะท้อนถึงวัฒนธรรมใน ๒ ลักษณะคือ วัฒนธรรมการแต่งกายและวัฒนธรรมการกินอยู่ของสตรีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวคือ นิยมกินหมาก ทำให้น้ำหมากที่มีสีแดงจับริมฝีปากเป็นสีชมพูเรื่อ ๆ และอาจจะใช้สีทาปากที่เรียกว่า "สีอินจี่" (ในภาษาจีน, หรือสีลิ้นจี่ในภาษาไทย) ดังปรากฏในความเห็นของเสฐียรโกเศศและนาคะประทีป ที่กล่าวถึง "ความงามของนางงามในวรรณคดี" ในหนังสือเรื่อง "ประชุมเรื่องพระรามและแง่คิดจากวรรณคดี" ว่า

> "...ผู้หญิงจีนเขาใช้สีแดงชนิดหนึ่ง เรียกว่า อินจี ทาปากให้แดงเพื่อให้แดงสมกันกับที่เปรียบไว้ว่า แดงดุ้งดอกทอ, สีทาปากนี้เราเรียกว่าสีลิ้นจี่ เห็นจะรู้จักใช้กันมานาน จำได้ว่ามีชมไว้ว่า "เหมือนสีลิ้นจี่จิ้ม" ว่ากลอนได้เท่านี้..."[๑]

มีข้อสังเกตว่า กวีมักมีความเห็นตรงกันเป็นสากลว่า ริมฝีปากงามนั้นควรมีสีแดง ดังจะเห็นได้จาก "ประชุมเรื่องพระรามและแง่คิดจากวรรณคดี" ซึ่งกล่าวถึงริมฝีปากที่งามในทัศนะของกวี

> "...(กวีอินเดีย) ชมริมฝีปากงามว่า เหมือนลูกพิมพแดง ว่าเป็นลูกมะพลับบ้าง, ลูกทับทิมบ้าง ลูกตำลึงสุกบ้าง แก้วประพาฬแดงบวง และริมฝีปากต้องสมำเสมอกัน ทั้งปิดสนิทมิดชิดดี นี่เป็นความงามของนางงามเบญจกัลยาณี... เขมรว่า ริมฝีปากเป็นสีแดง ลาวแห่งชมว่าแดงตามที่ธรรมชาติให้มา ลาวแห่งชมว่า แดงเพราะกินหมาก จีนว่าริมฝีปากบนและล่างให้ได้สัดส่วนกันและแดงเหมือนดอกทอจึงจะสวย อาหรับว่าความแดงแห่งริมฝีปากยอมกระทำแล้วซึ่งโลหิตแห่งกลางใจของดอกทิวลิปให้ไหลออกมา เรื่องริมฝีปากงามมีความนิยมรวมกันว่า ต้องปากแดง แต่ไม่ถึงแดงแจดดังอมเลือดเข้าไว้..."[๒]

---

[๑] เสฐียรโกเศศ นาคะประทีป, ประชุมเรื่องพระรามและแง่คิดจากวรรณคดี (พระนคร : บรรณาคาร, ๒๕๑๖), หน้า ๑๔๓.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ข. เครื่องแต่งผิว

ความเปรียบในบทละคร เรื่องอิเหนาสะท้อนให้เห็นว่า ตัวละครทั้งหญิงและชายนิยมอบกายด้วยเครื่องหอมให้กลิ่นกายหอมกรุ่นอยู่เสมอ ด้วยเหตุนี้เมื่อต้องการพรรณนาถึงกลิ่นกายของผู้เป็นที่รัก ก็มักจะนำเอากลิ่นดอกไม้ที่มีชื่อในด้านความหอมมาเปรียบเทียบ เช่นดอกบัว ดอกลำดวน ดอกปะหนัน[๑] (ลำเจียก)

อิเหนารำพึงถึงนางจินตะหรา

"ลมหวนอวลกลิ่นดอกปะหนัน คล้ายกันกับกลิ่นจินตะหรา"[๒]

"บุษบงส่งรสรวยริน หอมลม้ายคล้ายกลิ่นจินตะหรา"[๓]

อิเหนารำพึงถึงนางบุษบา

"กลิ่นลำดวนหวนหอมเหมือนกลิ่นเจ้า ที่คลึงเคล้าชมชิดยังคิดได้"[๔]

ความเปรียบที่สะท้อนถึงการแต่งกายของสตรีไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังที่กล่าวมาโดยละเอียดนี้ นอกจากจะให้ความรู้ทางด้านวัฒนธรรมการแต่งกายแล้ว ยังให้ความรู้ทางด้านพฤกษศาสตร์ เกี่ยวกับ ชื่อ ลักษณะและคุณสมบัติของดอกไม้หลากชนิดอยู่ไม่น้อยเลยทีเดียว

---

[๑] ต้นไม้ในวรรณคดี, หน้า ๔.

"ดอกปะหนัน เป็นชื่อของอินโดนีเซีย ตรงกับชื่อไทยว่า ดอกลำเจียก ลำจวนและรัญจวน ลักษณะเป็นไม้จำพวกเตยใบใหญ่ เป็นพุ่มขนาดกลาง สูงประมาณ ๔ – ๕ เมตร ใบยาว เป็นรูปหอก มีรากอากาศตามโคนมากคล้ายรากไทร ดอกโต มีเกสรอยู่กลาง รอบนอกคล้ายใบออนขาว ๆ หุ้มอยู่ มีกลิ่นหอมเย็นดีมาก"

[๒] อิเหนา, เล่ม ๕, หน้า ๑๖๐.

[๓] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๑, หน้า ๓๔๓.

[๔] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๓, หน้า ๔๔๐.

๖.๒.๒.๓ การแต่งงาน

ขั้นตอนสุดท้ายของการแต่งงานตามประเพณีไทย คือการส่งตัวคู่บ่าวสาว เข้าเรือนหอ ซึ่งเป็นพิธีที่สำคัญและมีความหมายต่อคนทั้งสอง เป็นอันมาก เพราะเท่ากับเป็นการเริ่มต้นชีวิตใหม่ในฐานะเป็นบุคคลคนเดียวกัน ท่ามกลางการยอมรับของคนทั้งหลาย คู่บ่าวสาวที่จะเข้าหอ มักมีอาการ เขินอาย อิดเอื้อน รีรออยู่ในที บทละครเรื่องอิเหนาได้สะท้อนถึงพิธีดังกล่าวอย่างคร่าว ๆ โดยเปรียบอาการกระปิดกระปวยของสังคามาระตา ว่ามีอาการประหม่า เหมือนคนเพิ่งถูกส่งตัว เข้าเรือนหอทั้ง ๆ ที่อยากจะร่วมหอกับนางหวันยิหวาก็ยังทำเป็นรีรอ ให้คนอื่นคอยกระตุ้นเตือน

"แต่ให้รบเร้าเผ้าเตือน ทำปิดเบือนเหมือนเข้าหอใหม่"[๑]

๖.๒.๒.๔ การสมโภช

ความเปรียบในบทละครเรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์สะท้อนให้เห็นว่าการจัดงานสมโภช หรืองานฉลองนั้น สิ่งที่ขาดไม่ได้คือ การจุดดอกไม้ไฟชนิดต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสนุกสนานครึกครื้นแก่ผู้มาร่วมงาน ดังปรากฏในงานพระเมรุเมืองหมันหยา

"เมื่อนั้น องค์ท้าวหมันหยาเปนใหญ่
"ให้จุดพุ่มระทาดอกไม้ ไสวสว่างช่วงดังดวงดาว[๒]

๖.๒.๒.๕ การวัดน้ำฝน

ในบทละครทั้ง ๒ เรื่อง เมื่อต้องการจะกล่าวถึงสิ่งที่ตกลงมาเป็นสายอย่างหนาแน่นติดต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นน้ำสุหร่าย, หินหรืออาวุธ มักนำเอาภาพของ "ห่าฝน" มาเปรียบเทียบให้เห็นปริมาณที่มากมายของสิ่งดังกล่าว เช่น

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๑๙, หน้า ๖๐๒.

[๒] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๒, หน้า ๕๘.

ตอนที่พระลักษณ์สรงน้ำ

"ไขสหัสธาราดังห่าฝน ต้องสกนธ์ชานเช็นเย็นใส"[๑]

เช่นเดียวกับตอนที่ชาวเมืองบุราหงันป้องกันเมืองจากทัพกระหมังกุหนิง

"บนหอรบเรียงปืนใหญ่ยิง บ้างทุ่มทิ้งหินผาดังห่าฝน" [๒]

และในตอนที่พิเภกทูลพระรามถึงฤทธิ์อำนาจของสัทธาสูรว่า

"ร้องเรียกให้เทวัญในชั้นฟ้า ทิ้งอาวุธลงมาดังห่าฝน"[๓]

หรือในตอนที่หนุมานท้าทายสัทธาสูร

"จะเรียกให้สาตราดังห่าฝน มาถูกพลพวกตัวหัวขาดเด็ด"[๔]

คำว่า "ห่าฝน" ซึ่งนำมาพรรณนาภาพของน้ำสุหร่าย หิน หรืออาวุธ เป็นความเปรียบที่อาศัยปรากฏการณ์ของดินฟ้าอากาศมาเป็นเครื่องเทียบ แสดงถึงขนบธรรมเนียมของคนไทยโบราณที่วัดปริมาณน้ำฝนเป็น "ห่า" คือวัดปริมาณน้ำฝนที่ตกเต็มบาตร ซึ่งรองกลางแจ้ง บาตรหนึ่งเท่ากับห่าหนึ่ง ฉะนั้น คำว่า "ห่า" จึงเป็นลักษณนามที่คนไทยโบราณใช้วัดปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมานั่นเอง

อาจารย์ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ได้ยกตัวอย่างของ เกณฑ์ธาราธิคุณไว้ในหนังสือ "กวีโวหารโบราณคดี" ว่า

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๒๖๐.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๔, หน้า ๒๘๔.

[๓] รามเกียรติ์, หน้า ๔๔๒.

[๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๖.

"...ตัวอย่างปี พ.ศ. ๒๔๔๔ เกณฑ์ราชิคุณที่โหรคำนวนได้แจ้งไว้ว่า พฤหัสบุดีเป็นอธิบดีฝน บันดาลให้ฝนตก ๕๐๐ หา ตกในเขาจักรวาฬ ๒๐๐ หา ตกในป่าหิมพานต์ ๑๕๐ หา ตกในมหาสมุทร ๑๐๐ หา ตกในมนุษยโลก ๕๐ หา..."[๑]

จากข้อความที่ยกมานี้ ชี้ให้เห็นว่า แต่เดิมไทยเราวัดปริมาณน้ำฝนเป็น "หา" ความนิยมดังกล่าวจึงปรากฏในรูปของความเปรียบดังที่นำเสนอมาข้างต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้ในปัจจุบันเราจะมีกรมอุตุนิยมวิทยา วัดปริมาณน้ำฝนตามมาตรฐานสากล แต่ในงานพระราชพิธีสำคัญ ๆ เช่นพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ โองการที่พระมหาราชครูประกาศก็ยังกล่าวถึงน้ำฝนเป็นจำนวน "หา" ตามที่เรียกกันมาแต่โบราณ จึงอาจถือได้ว่าไทยเรายังรักษาธรรมเนียมนิยมดังกล่าวมาตราบถึงปัจจุบัน

๖.๓ คุณค่าด้านสังคม

บทละคร เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ เป็นวรรณคดีที่รับใช้สังคมในด้านการบันทึกสภาพสังคมไว้ ทั้งในส่วนกว้างโดยทั่วไป และในส่วนลึกคือ แสดงให้เห็นถึงชีวิตในแง่มุมต่าง ๆ เช่น

๖.๓.๑ สภาพความเป็นอยู่ในสังคม

ความเปรียบจากอิเหนาและรามเกียรติ์สะท้อนให้เห็นชีวิต ความเป็นอยู่ของสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่อาหารการกิน อาชีพ การลงโทษ เรื่อยไปจนถึงคนประเภทต่าง ๆ ในสมัยนั้น รวมทั้งค่านิยมและความเชื่อของคนในสังคม ทั้งนี้เพราะความเปรียบหลายตอนมีเนื้อหาพาดพิงถึง เรียกได้ว่า บทละครในพระราชนิพนธ์ทั้ง ๒ เรื่อง

---

[๑] ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, กวีโวหารโบราณคดี (พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๓), หน้า ๕๘๒.

เป็นเสมือนกระจกเงาสะท้อนสภาพความเป็นไปในสังคมออกมาอย่างมีศิลปะ ทำให้บทละครดังกล่าวมีความกลมกลืนทั้งด้านเนื้อหาและถ้อยคำสำนวนตั้งแต่ต้นจนจบ

๖.๓.๑.๑ อาหารการกิน

๖.๓.๑.๑.๑ ในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์กล่าวถึง "ชาจุหลัน" ในตอนที่พระฤษีวสิษฐ์ต้อนรับพระรามพระลักษณ์มา เปรียบถึงอาศรม

"แล้ว เรียกศิษย์คฤหัสถ์พัดน้ำร้อน เชิญภูธรทั้งสองลอง เสวย
ชาจุหลันฉันหอม เหมือนใบเตย อย่าถือ เลย เสวย เล่นตามกันดาร"[๑]

ความเปรียบข้างต้นชี้ให้เห็นว่า "น้ำชาร้อน" คงจะเป็นเครื่องดื่มที่นิยมกันในสมัยนั้นและอาจจะเป็นเครื่องดื่มของนักบวชสมัยก่อนที่สามารถใช้รับรองอาคันตุกะผู้มาเยือนได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะชาจุหลันซึ่งกลิ่นหอมเหมือนกลิ่นของใบเตย

๖.๓.๑.๑.๒ รามเกียรติ์กล่าวถึง "การบากปลา" ในตอนที่สุกระสารกลับไปเฝ้าทศกัณฐ์หลังจากถูกฝ่ายพระรามจับได้ว่าเป็นไส้ศึก

"เห็นเสนาหน้าคล้ำดำไป หลังไหล่ลายยับเป็นสับปลา"[๒]

"สับปลา" ตรงกับ "บากปลา" ในการประกอบอาหารซึ่งเป็นวิธีที่ทำให้ปลาสุกง่าย เนื้อปลาที่ถูกบากจะแยกเป็นริ้วรอย จึงเทียบได้กับสภาพของหลังที่ถูกโบยจนแตกเป็นริ้วรอยของสุกระสาร

๖.๓.๑.๒ อาชีพ

สังคมไทยมีการกสิกรรมเป็นอาชีพหลักมาแต่โบราณ ดังปรากฏในตอนที่พระลักษณ์กริ้วหนุมานที่ไปเข้ากับทศกัณฐ์ หนุมานจึงแสร้งกล่าวว่า พระลักษณะพูดจา

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๖๖๘.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๖.

ผิดคำโบราณ สำนวนที่หนุมานอ้างถึงมีเนื้อหาเกี่ยวพันถึงการทำนาและการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเป็นอาชีพของคนไทยทุกยุคทุกสมัย

"เหมือนทำนาเทศกาลหว่านข้าว จะคอยเคร่าลูกโคให้โตใหญ่
ใครห่อนชื่นกบนปลายไม้ เห็นจะไม่ถูกต้องทำนองความ"[๑]

๖.๓.๑.๓ ประเภทของคนในสังคม

๖.๓.๑.๓.๑ นักบวช

ความเปรียบจากบทละครในทั้ง ๒ เรื่อง สะท้อนสภาพสังคมไทยโบราณในด้านลัทธิความเชื่อว่า มีนักบวชหลายจำพวกทั้งชายและหญิง เช่น โยคีหรือฤษี ชีและดาบสินี โดยเฉพาะคำว่า "ชี" นั้นมีความหมายอยู่ ๒ นัย คือหมายถึงนักบวชชายและนักบวชหญิง ส่วนโยคีและฤษีเป็นนักบวชพวกเดียวกัน มักพูดรวม ๆ กันไป บางครั้งฤษีอาจเรียกว่าโยคีก็ได้ ดังปรากฏในตัวอย่างต่อไปนี้

ตอนที่สังคามาระตาออกบวชตามอิเหนา

"นุ่งหนังเสือลายพรายพรรณ จุณจันทน์เจิมภักตร์เพียงโยคี"[๒]

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๕๕๓.

ความหมายหลักของสำนวนอยู่ที่การกระทำเช่นนั้นเห็นจะไม่ถูกต้องทำนองความ เพราะการชื่นกบนปลายไม้ คนชื่หมายจะเอานก แต่นกอยู่บนปลายไม้จะเอาได้อย่างไร เช่นเดียวกับตัวเองอยากทำนา ซึ่งถ้าจะทำได้ต้องมีวัวโตเต็มที่แล้ว แต่นี่มีเพียงลูกวัว ก็นั่งคอยลูกวัวให้โตเต็มที่พอจะทำงานได้ ทั้ง ๆ ที่ลูกวัวอาจจะตายก่อนถึงเวลานั้นก็ยังไม่คำนึงถึง เรียกว่าอยากได้แต่ไม่ทำอะไร ทำให้สิ่งที่ตนหวังนั้นไม่ได้รับผลตามที่หวัง ความหวังนั้นต้องหลุดลอยไป

[๒] อิเหนา, เล่ม ๑๙, หน้า ๖๐๘.

และตอนที่อินทรชิตทำพิธีชุบศรพรหมาสตร์

"ล้วนสี เดียว เขียวสิ้นทั้งอินทรีย์ สะม้าย เหมือนโยคีชีป่า"[๑]

หรือในตอนที่อินทรชิตตั้งพิธีกุมภนิยาที่ เขาจักรวาล

"กระหมวด เกล้า เมาลี เช่นชีไพร โพกล่านหน้าดอกไม้ดำดี"[๒]

เช่น เดียวกับตอนที่หนุมานทำลายพิธีอุโมงค์ของทศกัณฐ์ได้สำ เร็จ ก็ เยาะ เย้ยว่า

" เป็นไร ไม่อ่านอาคม เสียแรง เกล้า เผ้าผม เหมือนฤษี"[๓]

ตอนที่นางมณโฑแต่งองค์เป็นดาบสินีทำพิธีหุงน้ำทิพย์ ก็มีข้อความในทำนองเดียวกัน

"ทรงภูษา เนื้อดีสี เศวต เชียนลายทอง เทศฉลุ เฉลา
สไบหน้า เจียระบาดตาด เงิน เงา ผูกชฎาห่อ เกล้า เมาฬี
ห้อยห่วงกุณฑาลสังวาลถัก จุณ เจิม เฉลิมพักตร์ผ่องศรี
ถือประคำสำรวมอินทรีย์ ดังนางดาบสินีลีลา"[๔]

ความ เปรียบที่พรรณนาการแต่งกายของนักบวชดังที่กล่าวมานี้ เป็นการพรรณนาที่สอดคล้องกับคำพรรณนาภาพโยคีสุดสาคร ในพระอภัยมณีของสุนทรภู่ ซึ่งให้ เห็นว่าทั้ง โยคี ฤษี ชี ดาบส มีการแต่งกาย ในทำนอง เดียวกัน

---

[๑] ราม เกียรติ์, หน้า ๒๗๖.

[๒] เรื่อง เดียวกัน, หน้า ๓๓๙.

[๓] เรื่อง เดียวกัน, หน้า ๔๒๗.

[๔] เรื่อง เดียวกัน, หน้า ๕๒๘.

"แล้วจัดแจงแต่งนุ่งหนัง เสือให้ ครบเครื่องไตรครองประทานพระหลานชวัญ
ผูกชฎาหนังรัดสพักพัน ฝนแก่นจันทน์เจิมมหาอุณาโลม"[๑]

๖.๓.๑.๓.๒ นางใน

ความเปรียบเกี่ยวกับนางใน สะท้อนให้เห็นว่า นางในนั้นเป็นข้ารับใช้ของพระมหากษัตริย์ เป็นผู้มีจริตกิริยางดงามชวนมอง เนื่องจากได้รับการอบรมกิริยามารยาทอย่างเคร่งครัด และมักจะมีกำเนิดสูงกว่าคนสามัญ กล่าวคือ เป็นเชื้อสายขุนนางที่ได้รับการถวายตัว เป็นข้ารับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาท โดยมากคัดเอาแต่ผู้มีรูปโฉมงดงาม เพื่อเป็นเครื่องประดับพระเกียรติยศของเจ้านาย ด้วยเหตุนี้นางในหรือสาวชาววังจึงเป็นที่เลื่องลือว่าเลิศด้วยรูปสมบัติ และคุณสมบัติเป็นที่หมายปองของบุรุษทั้งหลาย ความเปรียบเกี่ยวกับนางในปรากฏในบทละคร เรื่องอิเหนา ตอนกล่าวถึงนางหวันยิหวาว่ามีกิริยาอาการงดงามรับกับเครื่องแต่งกายยิ่งนัก

"สอดสีซับในหงอนไก่ดวง ที่ท่วงไว้วาง เหมือนนางใน"[๒]

เช่นเดียวกับตอนที่พี่เลี้ยงพบยาหรันกับระเด่นดาราหวันนั่งเป็นเงาตะคุ่มอยู่ที่ศาลา

"เห็นเปนหญิงกริ่งจริงเขม้นมอง ดูท่านองท่วงที เหมือนชาววัง"[๓]

"นางใน" หรือ "สาวชาววัง" ถือกันว่ามีจริตกิริยาละเมียดละไมสมกับได้รับการอบรมมาเป็นอย่างดี ความเปรียบข้างต้นจึงให้ภาพของหญิงสาวที่งามพร้อมทั้งรูปสมบัติและคุณสมบัติอย่างชัดเจน

---

[๑] สุนทรภู่, พระอภัยมณี, หน้า ๓๕๖.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๑๙, หน้า ๖๐๑.

[๓] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๒๘, หน้า ๙๑๒.

๖.๓.๑.๓.๓ คนสามัญ (ไพร่)

ความเปรียบเกี่ยวกับไพร่ ทำให้ผู้อ่านทราบว่าสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประกอบด้วยชนชั้นสำคัญ ๒ กลุ่มใหญ่ คือ เจ้านายและคนสามัญ

พจนานุกรมไทยฉบับสำนักพิมพ์รวมสาส์น ได้ให้นิยามของคำนี้ว่า "...ไพร่ น. คนชั้นต่ำ คนซึ่งไม่ใช่ผู้ดี (โบราณ) ชาวเมือง พลเมืองสามัญ"[๑]

นอกจากนี้ เสฐียรโกเศศ ได้กล่าวถึงไพร่ไว้ในหนังสือ เรื่อง "ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน" ว่า สมัยก่อนเมื่อทำสงครามชนะ ไทยจะกวาดต้อนผู้แพ้มา เป็นเชลยใช้แรงงานในบ้านเมืองของตน ไพร่ก็คือ เชลยที่ถูกกวาดต้อนมานั่นเอง

> "...คนที่ถูกกวาดต้อนไป เป็นเชลย มักกำหนดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันเป็นนิคม ในที่ซึ่งอยู่ห่างไกลถิ่นเดิมของตน จะได้ไม่อพยพหนีหายไปได้ง่าย คนจำพวกนี้เรียกว่า ไพร่ แปลว่าพลเมืองชั้นสามัญไม่ใช่ชั้นเจ้านาย ถ้าผู้เป็นใหญ่ฝ่ายชนะต้องการจะใช้สอยอะไร เป็นเฉพาะจากพวกเชลย ก็วางเป็นกำหนดขึ้นไว้ เช่นให้เดินทางเข้ามาประจำรับใช้ชั่วครั้งชั่วคราว เรียกกันว่ามาเข้าเวร หรือกำหนดเป็นระยะปีให้สิ่งของซึ่งมีพิเศษในถิ่นที่พวกเชลยอยู่ เรียกกันว่า สิ่งส่วยดังนี้เป็นต้น..."[๒]

จากคำอธิบายข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ไพร่ เป็นพวกใช้แรงงาน จึงมีรูปร่างกำยำล่ำสันใหญ่โต หาความบอบบางมิได้ บทละคร เรื่องอิเหนาจึงนำเอาภาพของไพร่มาพรรณนาบุคลิกภาพที่น่าชังของจรกาว่า

"พิศดูรูปร่างเหมือนอย่างไพร่ เติบใหญ่กำยำล่ำสัน
น่าชังชั่วช้าสารพัน ไม่คู่ควรกันกับบุตรี"[๓]

---

[๑] พจนานุกรมไทย (พระนคร : รวมสาส์น, ๒๕๑๙), หน้า ๖๘๕.

[๒] เสฐียรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน (พระนคร : บรรณาคาร, ๒๕๑๐), หน้า ๓๓.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๑๒, หน้า ๓๖๕.

"รูปร่างอย่างไพร่ใช่ระตู ไม่ควรเคียงคู่พระบุตรี"[๑]

และในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ยังกล่าวถึงไพร่ในลักษณะที่ดูหมิ่นเหยียดหยามว่าไร้ค่า ไม่มีความสำคัญ จะเข่นฆ่าอย่างไรก็ทำได้ทุกเมื่อ ดังตอนที่สหัสเดชะกล่าวแก่มูลพลัมว่า

"จะให้เราเผ่าพงศ์กษัตรา มาเข่นฆ่าลิงค่างเหมือนอย่างไพร่
พี่อับอายเทวาสุราลัย จะเลิกทัพกลับไปยังพารา"[๒]

๖.๓.๑.๓.๔ ข้าทาส

สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการใช้ทาสอย่างแพร่หลาย ดังจะเห็นได้จากความเปรียบตอนที่นางเกนหลงต่อว่าย่าหรันอย่างรุนแรงว่า

"มาทำข่มเหงไม่เกรงใจ ดังข้าช่วงใช้ช่วยมา"[๓]

นางเกนหลงตัดพ้อด้วยความน้อยใจที่ถูกย่าหรันดุกดามลวนลามไม่เกรงใจ จึงตัดพ้อเปรียบเปรยว่าตนเองมีฐานะต่ำทรามราวกับข้าทาสที่เจ้านายไปไถ่ตัวมา ทั้งชีวิตและวิญญาณตกเป็นสิทธิ์ของเจ้านายที่จะทำอะไรกับนางได้ทุกอย่าง แม้แต่การข่มเหงน้ำใจ โดยที่นางไม่มีทางขัดขืนได้ เพราะถือว่าเขาช่วยมาแล้วก็เท่ากับมีบุญคุณต่อตนอย่างสูง

และในตอนที่เข้าห้องนางสุวรรณกันยุมา หนุมานได้ปลอบประโลมนางให้คลายแง่งอน

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๑๒, หน้า ๓๖๖.

[๒] รามเกียรติ์, หน้า ๓๘๘.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๒๒, หน้า ๘๖๔.

"เจ้าจะให้ใช้เช่นเป็นทาสี การสิ่งชื่นพี่หามีไม่"[๑]

๖.๓.๑.๓.๕ โจรป่า

ในบทละคร เรื่องอิเหนา กล่าวถึงโจรป่าไว้ในความเปรียบหลายตอนด้วยกัน มีข้อสังเกตว่าทุกครั้งที่เอ่ยถึงโจรที่คุมพลปล้นสะดมบ้านเมือง มักใช้คำว่า "โจรป่า" เสมอ จุดนี้น่าจะสะท้อนให้เห็นว่ารังโจรหรือซ่องโจรนั้นควรจะตั้งอยู่ในป่า โจรคงจะอยู่นอกเมือง ไม่ได้อาศัยในเมือง จึงมีคำเรียกเฉพาะว่าโจรป่า ดังจะเห็นได้จากตอนที่นางเกนหลงด่าย่าหรันด้วยความแค้นเคืองแสนสาหัส

"ทำดังโจรไพรไปลักมา หยาบช้าข่มเหงไม่เกรงใจ"[๒]

หรือในตอนที่อินทรชิตเยาะเย้ยพระลักษณ์ว่า

"เที่ยวคุมพลปล้นเมือง เหมือนโจรป่า ไม่อับอายขายหน้าหรือไฉน"[๓]

๖.๓.๑.๔ การลงโทษ

บทละคร เรื่องรามเกียรติ์นำเอา "การสักหน้า" เป็นเครื่องหมายที่หน้าผาก เพื่อประจานความชั่ว มาใช้ในการเปรียบเทียบตอนที่พระฤษีโคบุตรแก้ผมของทศกัณฐ์ที่ถูกหนุมานผูกติดกับผมของนางมณโฑ

"พอเห็นรอยจารึกเหมือนหมึกสัก ที่หน้าผากทศพักตร์รัษฎา
อ่านดูรู้แจ้งกิจจา พระสิทธาลูบอกตกใจ"[๔]

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๕๔๔.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๒๖, หน้า ๘๓.

[๓] รามเกียรติ์, หน้า ๒๖๑.

[๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๒.

รอยจารึกที่ปรากฏบนหน้าผากของทศกัณฐ์นี้ หนุมานทำขึ้นเพื่อประจานทศกัณฐ์ให้ได้รับความอับอาย สะท้อนให้เห็นว่าการสักหน้าเพื่อประจาน เป็นวิธีการลงโทษที่ปรากฏในสังคมไทยสมัยนั้น สอดคล้องกับบทลงโทษในกฎหมายลักษณะผัวเมียของกฎหมายตรา ๓ ดวงที่ว่า

"๓๕. มาตราหนึ่ง หลานุทำชู้ด้วยเมียลุง ตา ปู่ ยาย อา น้า พี่ตนเอง มันผู้มิกลัวเกรง มันมิอายแกบาปดังนั้น ให้เอามันคนร้ายจำใส่ตรวน ชื่อ คา เอาน้ำมึกศักหน้าทั้งหญิงชาย"[๑]

๖.๓.๒ ค่านิยมในสังคม

มีข้อสังเกตว่า ค่านิยมที่ปรากฏในความเปรียบจากบทละครทั้งสองเรื่องมิได้เป็นเพียงค่านิยมที่มีอยู่เฉพาะในสมัยใดสมัยหนึ่งเท่านั้น หากแต่เป็นค่านิยมที่ใช้ได้ทุกยุคทุกสมัย ทั้งนี้เพราะเป็นสิ่งที่คนไทยได้รับการปลูกฝังอบรมมาอย่างลึกซึ้งจนยากที่จะลบเลือนได้เช่น

๖.๓.๒.๑ การยกย่องเทอดทูนพระมหากษัตริย์อย่างสูงสุด

ในที่นี้เป็นความเปรียบที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อและความนิยมของคนไทยแต่บรรพกาลว่า กษัตริย์เป็นสมมติเทพ เป็นบุคคลสำคัญสูงสุดของเมือง ซึ่งประชาชนควรให้ความเคารพเทอดทูนสักการะอย่างสูงสุด ด้วยเหตุนี้จึงใช้คำว่า "ปิ่น" หรือ "มงกุฎของนคร" เป็นความเปรียบที่สง่างามสมพระเกียรติยศของกษัตริย์อย่างแท้จริงว่า พระองค์เป็นผู้ที่มีความสูงส่ง มีความหมายและเป็นสิริมงคลสูงสุดของเมือง ดังปรากฏในตอนที่ท้าวมาลีวราชไต่ถามความเป็นมาของนางสีดา

---

[๑] เรื่องกฎหมายตรา ๓ ดวง (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๒๑), หน้า ๒๘๔.

"ปิตุราชมาตุรงค์ของนงลักษณ์ เป็นปิ่นปักนัคเรศหรือเศรษฐี"[๑]

เช่นเดียวกับในตอนที่สุชาจาร ซึ่งแปลงเป็นสีดาแกล้งทูลลาพระรามฝากไปกับพระลักษณ์

"เชิญพระองค์คงคืนเข้านิเวศน์ เป็นปิ่นเกศไอศวรรย์ให้หรรษา"[๒]

และในตอนที่พระฉนนีทั้งสามปรึกษากันจะมอบกรุงอโยธยาให้พระรามปกครอง

"ให้องค์พระอวตารผ่านพารา เป็นมงกุฎอยุธยากรุงศรี"[๓]

นอกจากยกย่องพระมหากษัตริย์ว่าเป็นปิ่นหรือมงกุฎของเมืองแล้ว ในเวลาเดียวกันก็เปรียบอย่างถ่อมตัวว่า ตนเองต่ำต้อยกว่ากษัตริย์ โดยยกกษัตริย์ให้สูงส่งขึ้นด้วยการเทียบว่า ตนเองเป็นสิ่งที่ต่ำที่สุด คือเป็นเกือกที่ใช้รองรับเท้า อวัยวะต่ำสุดในความคิดของไทยเรา ดังจะเห็นได้จากข้อความในสาส์นของท้าวลาสำ และท้าวกะหมังกุหนิงที่ส่งไปถวายท้าวดาหา เพื่อสู่ขอนางบุษบา

"ขอเป็นเกือกทองรองบาทา ไปกว่าชีวันจะบรรไลย"[๔]

"หวังเป็นเกือกทองรองบาทา พระผู้วงศ์เทวาอันปรากฏ"[๕]

แนวคิดในการเปรียบความต่ำศักดิ์กับรองเท้า ปรากฏในผลงานร่วมสมัยหลายเรื่องด้วยกัน อาทิ

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๔๘๔.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๔.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘๔.

[๔] อิเหนา, เล่ม ๘, หน้า ๒๓๔.

[๕] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๙, หน้า ๒๓๐.

บทละคร เรื่องอุณรุท

ข้อความในสาส์นที่อุณรุทมีถึงพระชนก

" เป็น เกือกทองฉลอง เฉลิมบาท พระบิตุรงคธิราชรังสรรค์"[๑]

รายยาวมหา เวสสันดรชาดกกัณฑ์หิมพานต์

"จะ เอาชีวิตนี้ เป็น เกือกทองฉลองพระบาท..."[๒]

บทละครนอก เรื่องคาวี

นางจันท์สุดา กล่าวแก่คาวีว่า

"จะขอ เป็น เกือกทอง รองชุลี ไปกว่าชีวีจะวายปราณ"[๓]

๖.๓.๒.๒ การให้ความเคารพนับถือ เจ้านายอย่างสูงสุด

โดย เปรียบว่า เจ้านายมีพระคุณใหญ่หลวง เทียบ เท่าบุพการีผู้ให้กำเนิด

ดังปรากฏตอนที่พี่เลี้ยงทั้ง ๔ อาลัยรักอิเหนา และรำพันว่า

"โอ้ว่าพระทูลกระหม่อมเอย พระคุณ เคยปก เกล้า เกษา

ดังหนึ่งบิตุ เรศมารดา บำรุง เลี้ยงมาไม่มีไภย"[๔]

---

[๑] บทละคร เรื่องอุณรุท, หน้า ๔๔๐.

[๒] รายยาวมหา เวสสันดรชาดก, หน้า ๒๓๗.

[๓] บทละครนอกรวม ๖ เรื่อง, หน้า ๔๙๗.

[๔] อิเหนา, เล่ม ๑๕, หน้า ๔๓๐.

พี่เลี้ยงทั้ง ๔ ให้ความเคารพนับถืออิเหนาผู้เป็นเจ้านายเหนือหัวอย่างสูงสุด ยกย่องว่ามีพระคุณคุจบิดามารดา โดยจับเอาส่วนที่เป็นลักษณะร่วมระหว่างบิดามารดาและเจ้านายคือ "การบำรุงเลี้ยงดูผู้อยู่ในปกครอง" อันได้แก่บุตรธิดามาเป็นแนวเทียบพระคุณของเจ้านายว่าเปรียบได้กับพระคุณของบิดามารดาดังปรากฏในตัวอย่างข้างต้น

แนวคิดข้างต้นนี้ปรากฏในกวีนิพนธ์รุ่นหลังรวม ๒ เรื่องด้วยกัน ได้แก่ ลิลิต-นิทราชาคริต พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสามัคคีเสวก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะเห็นจากตัวอย่างต่อไปนี้

ลิลิตนิทราชาคริต

กล่าวถึงราชาผู้ครองนคร คืออารูนอาลราษจิต ว่ามีพระคุณคุจบิดาบังเกิดเกล้าของเหล่าชน

" เปรียบปานบิตุเรศเลี้ยง ดนัย นั่นแฮ
กอบกิจการุญไป ทั่วผู้
สอดส่องประสพใคร ดีชั่ว
ลงโทษโปรดยกกู้ ก่อให้สำราญฯ"[๑]

สามัคคีเสวก

"ประการหนึ่งพึงคิดในจิตมั่น ว่าทรงธรรม์เหมือนบิดาบังเกิดหัว
ควรเคารพยำเยงและเกรงกลัว ประโยชน์ตัวนึกน้อยหน่อยจะดี"[๒]

---

[๑] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ลิลิตนิทราชาคริต, (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, ๒๕๒๓), หน้า ๓.

[๒] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, สามัคคีเสวก (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๖), หน้า ๒๒๑.

๖.๓.๒.๓ การให้ความสำคัญแก่บุรุษมากกว่าสตรี

๖.๓.๒.๓.๑ ลูกชายมีความสำคัญยิ่งกว่าลูกสาว

สังคมไทยโบราณเป็นสังคมที่ยกย่องและให้ความสำคัญแก่บุรุษมากกว่าสตรี เพราะบุรุษอยู่ในฐานะผู้นำของครอบครัว คอยหาเลี้ยง ให้ความคุ้มครองสตรีเพศ ตลอดจนมีความสำคัญในฐานะเป็นผู้สืบตระกูล ค่านิยมดังกล่าวทำให้ผู้ชายอยู่ในฐานะที่เหนือผู้หญิงตลอดมาจนกลายเป็นความเคยชินต่อสภาพเช่นนั้น ค่านิยมที่ว่านี้จึงปรากฏออกมาทางบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ตอนที่ท้าวกุเรปันเปรียบโอรสว่าเป็นดาขวา ในขณะที่ชิดาเปรียบเสมือนดาซ้าย

"อันองค์อิเหนาเยาวเรศ รักดังดวงเนตรเบื้องขวา
อันอะหนะระเด่นวิยะดา เพียงดวงไยยนาเบื้องซ้าย" [๑]

ความเปรียบข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ผู้เป็นบิดาให้ความสำคัญแก่ลูกชายมากกว่าลูกสาว เพราะ "ฝ่ายขวา" ย่อมมีความสำคัญมากกว่า "ซ้าย" ตามที่รับรู้กันทั่วไป

๖.๓.๒.๓.๒ ภรรยาเคารพยกย่องสามีอย่างสูงสุด

ในสมัยโบราณสามีต้องเป็นผู้นำครอบครัว คอยหาเลี้ยงและให้ความคุ้มครองภรรยาของตน จึงถือว่าภรรยาเป็นเพียงบริวารหรือเครื่องประกอบเกียรติยศของสามีเท่านั้น ในขณะที่สามีเป็นเสมือนเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ หรือเป็นหลักสำคัญของชีวิตภรรยาเลยทีเดียว ภรรยาจึงให้ความยกย่องเทอดทูนสามีในฐานะปูชนียบุคคลที่พึงให้ความเคารพอย่างสูงสุด และเนื่องจากความสำนึกบุญคุณที่ภรรยารู้สึกต่อสามีนั้น เป็นเรื่องที่อาจจะลึกซึ้งเกินกว่าคนทั่วไปจะเข้าใจได้โดยง่าย บทพระราชนิพนธ์ทั้ง ๒ เรื่องจึงนำเอาความรู้สึกที่คนทั้งหลายมีต่อบุพการีหรือมีต่อพระมหากษัตริย์

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๔, หน้า ๑๐๖.

เจ้าชีวิตมา เปรียบเทียบให้เกิดความชัดเจน ทั้งนี้เพราะพระมหากรุณาธิคุณที่มีต่อพสกนิกรเป็นเรื่องที่ซาบซึ้งในจิตใจของคนไทยทุกผู้ แทนที่จะกล่าวถึงพระมหากษัตริย์อย่างตรงไปตรงมา บทละครก็เลี่ยงไปกล่าวถึง "ฉัตรแก้ว" หรือ "ร่มโพธิ์ทองที่คุ้มเกล้า" อันเป็นเครื่องหมายของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป และยังเปรียบต่อไปอีกว่า การสูญเสียสามีไปเปรียบได้กับการสูญสิ้นแสงเดือนแสงตะวันและแก้วมณีแสงรุ่งโรจน์ ทำให้ชีวิตมืดมนไร้ความหมาย

เช่นตอนที่นางมณโฑอาลัยรักทศกัณฐ์

"พระคุณของทรงฤทธิ์เหมือนบิดา กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงมาจนวันนี้"

หรือตอนที่นางมาหยารัศมีและสะการะวาตีคร่ำครวญอาลัยรักอิเหนา

"ได้พึ่งบาทบงสุ์พระทรงเดช ดังฉัตรแก้วกั้นเกษเกษี"[๒]

ในตอนที่อินทรชิตตาย นางสุวรรณกันยุมาได้ครวญว่า

"โอ้พระร่มโพธิ์ทองของน้องเอย มิควรเลยจะมาอาสัญ"[๓]

นางมณโฑครวญกับศพทศกัณฐ์ว่า

"ยกเอยตั้งแต่จะแลลับ ดังเดือนดับสิ้นแสงรัศมี"[๔]

"โอ้ว่าพระทูลกระหม่อมแก้ว มาคลาดแคล้วบรรลัยไปสวรรค์"

ดังเดือนดับลับแสงสุริยัน นับวันนับเดือนจะเลื่อนลับ"[๕]

---

๑ รามเกียรติ์, หน้า ๖๑๘.

๒ อิเหนา, เล่ม ๑๐, หน้า ๓๐๗.

๓ รามเกียรติ์, หน้า ๓๕๑.

๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑๘.

๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓๓.

นางสุวรรณกันยุมาครวญถึงอิบทรชิตว่า

"แม้นสิ้นบุญทูลกระหม่อมของเมียแล้ว ดังดวงแก้วมืดมิดทุกทิศา"[๑]

ค่านิยมเกี่ยวกับสามีที่ปรากฏในตัวอย่างข้างต้น ยังปรากฏในผลงานของกวีอื่น ได้แก่

บทละคร เรื่องอุณรุท

นางไวยกาฝากนางอุษาให้พระอุณรุทดูแล

"เห็นแต่พระองค์วงศ์เทวัญ ดังฉัตรแก้วกั้นเกศา"[๒]

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ทานกัณฑ์

ตอนพระนางมัทรีทูลพระเจ้ากรุงสัญชัยว่า

"...สามีมีอยู่แล้ว เหมือนหนึ่งฉัตรแก้วอันกั้นเกศ งามหน้างามเนตรทุกเวลา..."[๓]

๖.๓.๒.๔ การให้ความสำคัญต่อรูปลักษณะภายนอกของบุคคลเป็นสำคัญ

ในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ มีบทชมโฉมตัวละครอยู่เป็นจำนวนมาก สะท้อนค่านิยม สังคมไทยโบราณอย่างหนึ่งว่า ให้ความสำคัญสำหรับความงดงามของรูปกายภายนอกอย่างเห็นได้ชัด อย่างไรก็ดี มีข้อสังเกตว่าในการชมความงามของรูปกายเฉพาะส่วน กวีมักชมสตรีเป็นหลัก บุรุษเป็นรอง ดังจะเห็นได้ว่ามีบทชมความงามเฉพาะส่วนของบุรุษเพียงไม่กี่ตัวอย่างในขณะที่มีบทชมความงามเฉพาะส่วนของสตรีอยู่มากมาย จึงตั้งเป็นข้อสังเกตได้อย่างหนึ่งว่า กวีมักให้ความสำคัญต่อการชม

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๓๕๑.

[๒] ลทละคร เรื่องอุณรุท, หน้า ๔๑๔.

[๓] รายยาวมหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๗๒.

ความงามของตัวละครฝ่ายหญิงมากกว่าฝ่ายชาย ความงามของสตรีจึงได้รับการบรรยายอย่างละเอียดลออในทุกสัดส่วนที่ต้องตาบุรุษ ในขณะที่ความงามของบุรุษได้รับการบรรยายเป็นภาพรวม ๆ ไม่มีการเน้นสัดส่วนใดเป็นพิเศษ จะยกเว้นบ้างก็แต่เฉพาะตัวละครที่มีลักษณะผิดแปลกไปกว่าตัวละครอื่น เช่นชมวิหยาสะกำว่ามีฟันแดงราวกับทับทิม เป็นต้น

๖.๓.๒.๕ ความกตัญญูกตเวที เป็นสิ่งที่ได้รับการปลูกฝังในสังคมไทย จัดเป็นคติในการดำเนินชีวิตที่ได้รับการปลูกฝังในจิตใจของคนไทยทุกยุคทุกสมัย จนกลายเป็นค่านิยมในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากตอนที่ทศกัณฐ์เกลี้ยกล่อมให้นางเบญกายแปลงเป็นสีดาลวงให้พระรามเข้าใจผิดว่าสิ้นชีวิตจะได้ยกทัพกลับ

"อันอุบายครั้งนี้เห็นดีนัก หลานรักจงรับอาสา
เหมือนไว้ยศทดแทนคุณบิดา ให้กลับคืนลงกาชานี"[๑]

เช่นเดียวกับตอนที่ท้าวปันจะรากันและปักมาหงันรวมทั้งประไหมสุหรีทั้งสองปลอบนางมาหยารัศมีและสะการะวาตีให้ยินยอมเป็นบาทบริจาริกาของอิเหนา เพราะ

"ถ้าแม้นมิผ่อนผันฉันนี้ อันตรายจะมีไปเบื้องหน้า
อย่าชิงเคียดเคียดฉันเลยชวัญตา เหมือนแทนคุณบิดาช่วยดับร้อน"[๒]

และในตอนที่มัจฉานุไม่ยอมชี้บอกทางที่ไมยราพหนีไปให้หนุมานทราบ

"แม้นลูกนี้ชี้บอกหนทางให้ ก็เหมือนไม่รู้จักคุณยักษา"[๓]

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๙๘.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๕, หน้า ๑๔๑.

[๓] รามเกียรติ์, หน้า ๑๙๕.

หรือในตอนที่ทศกัณฐ์เห็นด้วยกับหนุมานที่ยกย่องสรรเสริญบิดาผู้มีพระคุณว่า

"ซึ่งถือได้ดังนี้ดีจริง ด้วยคุณใครไม่ยิ่งกว่าบิดา"[๑]

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นชี้ให้เห็นว่า บิดาเป็นผู้มีพระคุณในฐานะผู้ให้กำเนิดบุตรจึงควรตระหนักในพระคุณ และหาทางตอบแทนคุณเท่าที่สามารถจะทำได้ เพราะความกตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมที่ยอมรับนับถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในสังคมไทย

๖.๓.๓ ความเชื่อ

ความเชื่อเป็นมรดกทางความคิดที่ได้รับการสั่งสมมาแต่โบราณเป็นเวลาช้านานจนกลายเป็นสิ่งที่ยึดถือ หรือถือมั่นกันในสังคมไทยอย่างลึกซึ้งไม่เปลี่ยนแปลงไปโดยง่าย ความเปรียบในบทละคร เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์สะท้อนความเชื่อในหลายลักษณะคือ

๖.๓.๓.๑ ไสยศาสตร์

๖.๓.๓.๑.๑ การใช้เวทมนตร์

เข้าใจว่าในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังมีการใช้เวทมนตร์อย่างแพร่หลาย ดังจะเห็นจากความเปรียบที่เปรียบกิริยาอาการของม้ากับม้ายนต์ ซึ่งเป็นหุ่นพยนต์ที่เกิดขึ้นจากอำนาจเวทมนตร์ เป็นม้าที่มีฝีเท้าเร็วราวกับเครื่องยนต์ ในที่นี้เป็นสำนวนเปรียบกลาย ๆ ทำให้มองดูราวกับมีชีวิตชีวับเขยื้อนเคลื่อนไหวได้

"ม้าเอยม้าต้น เริงรณร่านร้อนคะนองเสียง
ยกคอย่อท้ายร่ายเรียง เผ่นโผนโจนเพียงม้ายนต์"[๒]

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๕๘๔.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๔, หน้า ๒๔๘.

๖.๓.๓.๑.๒ ผี

ไทยเราเชื่อกันว่า คนที่ตายไปนั้น ย่อมกลายเป็น "ผี" หรือวิญญาณที่ไร้ชีวิต ลักษณะของผีในความคิดของเรา มักมีหน้าตาซีดเซียวไร้สีสัน ดังจะเห็นได้จากตอนที่พระรามคลั่งรุกไล่นางกำนัล

"บ้างร้องหวาดหวีด หน้าซีดคือผี"[๑]

นอกจากนี้ผียังมีอิทธิฤทธิ์มาก สามารถทำให้คนนอนหลับรู้สึกอึดอัด เหมือนถูกทับด้วยอะไร อย่างหนึ่งซึ่งทำให้หายใจไม่ออก และนอนต่อไปไม่ได้ ลักษณะดังกล่าวเรียกว่า "ผีทับ" หรือ "ผีอำ" ดังปรากฏในตอนที่นักโทษของระตูมะงาคารายอาคมให้คนกาหลังหลับไหล

"บ้างฝันเห็นเคล้นเคล็มสมประดี พูดจาอู้อี้ดังผีอำ"[๒]

ยิ่งไปกว่านั้น "ผี" ยังสามารถแฝงอยู่ในร่างของคน ในลักษณะที่เรียกว่า "ผีสิง" ซึ่งสังเกตได้จากความเปรียบที่กล่าวถึงปันหยีและพรรคพวกเที่ยวทำร้ายชาวเมือง โดยกล่าวถึงความตระหนกตกสั่นของชาวเมืองไว้อย่างแจ่มชัดว่า

"บ้างบริกรรมทำปากบดบด ตัวสั่นดังแม่มดผีสิง"[๓]

ความเปรียบตัวอย่างหลังนี้ ยังชี้ให้เห็นว่า ในสมัยก่อนแม่มดหรือหญิงผู้มีอาคมมีบทบาทในสังคมไทยอยู่ไม่น้อย ในฐานะสื่อกลางในการติดต่อระหว่างคนกับผี เวลาที่ถูกผีเข้า แม่มดจะมีอาการสั่นเทิ้ม บทพระราชนิพนธ์จึงนำภาพดังกล่าวมาเปรียบเทียบกับกิริยาอาการชวัญหนีดีฝ่อของชาวเมือง

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๗๐๕.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๒๗, หน้า ๘๗๒.

[๓] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๘, หน้า ๕๘๑.

๖.๓.๓.๑.๓ โชคลาง

คนไทยเราเชื่อกันว่า เวลาจะเกิดเหตุร้ายอะไรขึ้น มักมีลางบอกเหตุเตือนให้รู้ตัวล่วงหน้าก่อนเสมอ ดังตอนที่อิเหนาเดินทางไปแก้สงสัยในเมืองดาหา บรรดาสัตว์ป่าทั้งหลายล้วนมีอาการวิปริตผิดประหลาดไป

"ฝูงเนื้อลืมถิ่นกินระบัด โคกระทิงวิ่งตัดมาน่าฉาน
เหมือนจะหลบช้างขัดทัดทาน พระเห็นเหตุเภทพาลก็หลากใจ"[๑]

เนื้อมีอะไรอยู่ในใจจึงไม่ยอมกินใบไม้อ่อนอย่างที่เคย มิหนำซ้ำโคกระทิงยังวิ่งตัดหน้าที่ประทับ เป็นกิริยาอาการที่ชวนให้สะดุดใจว่าจะได้พบกับเหตุร้ายหรือมีเหตุร้ายเกิดขึ้น เพราะสัตว์ดังกล่าวมีทีท่าเหมือนจะล่วงรู้เหตุร้ายที่จะเกิดขึ้นแก่อิเหนาและแสดงอาการให้อิเหนาระวังตัว เตรียมรับเหตุการณ์ จัดเป็นความเปรียบที่ใช้กิริยาอาการของสัตว์ สื่อถึงอารมณ์ของอิเหนาทางอ้อมว่า อิเหนานอกจากจะมีความหวั่นวิตกในการเผชิญหน้ากับทุกคนในเมืองดาหาแล้ว ยังมีความห่วงใยในตัวบุษบาอย่างไม่รู้สาเหตุอีกด้วย

หรือในตอนที่ทศกัณฐ์ลืม ก่อนที่จะออกเดินทาง เกิดความรู้สึกว่า ฉัตรธงที่เคยพลิ้วไหวยามต้องลม กลับแข็งทื่อราวกับหินน่าแปลกใจ

"ทั้งธงฉัตรสารพัดจะผิดตา ดังศิลาแท่งทาบไม่ปลาบปลิว"[๒]

เช่นเดียวกับตอนที่กุมภกรรณลืม กุมภกรรณได้ยินเสียงโห่ของไพร่พล เป็นเสียงร้องไห้คร่ำครวญ ก็ตระหนักดีว่าตนเองคงต้องตาย เพราะสงครามครั้งนี้

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๑๗, หน้า ๕๔๘.

[๒] รามเกียรติ์, หน้า ๖๒๔.

"เสียงโห่โยธาอยู่หน้าทัพ ฟังสำเนียงเสียงกลับเหมือนร้องไห้
ก็รู้ว่าชีวันจะบรรลัย แต่มานะหักใจไคลคลา"[๑]

และในตอนที่เสื้อเมืองลงกาตายด้วยฝีมือหนุมาน ลางร้ายก็ปรากฏแก่ทศกัณฐ์และชาวเมืองทั่วไป

"ครั้นเสื้อเมืองม้วยชีวันบรรลัย เผอิญให้เยือกเย็นทุกเส้นหญ้า"[๒]

๖.๓.๓.๑.๔ ความฝัน

นอกจากมีความเชื่อด้านโชคลางแล้ว คนไทยยังเชื่อว่าความฝันสามารถบอกให้รู้ถึงเหตุการณ์ภายหน้าได้ เช่นเดียวกับลาง แต่มักเป็นความฝันที่ต้องอาศัยการตีความ เพราะเป็นความฝันที่มีสิ่งต่าง ๆ เป็นสัญญลักษณ์แทนตัวบุคคลที่ผู้ฝันรู้จักดี เช่นคืนที่อิเหนาตัดสินใจไปแก้สงสัยในเมืองดาหา อิเหนาฝันว่า

"อันนกอินทรีมหิมา จะเปนจรกาอัปรลักษณ์
ไนยเนตรคือองค์นงลักษณ์ มันแค้นนักจะตามมาชิงไชย
อันในสุบินนิมิตรนี้ เหมือนจะชิงยาหยีพี่ไปได้"[๓]

ความฝันในครั้งนี้คอยรบกวนจิตใจของอิเหนาให้หวาดหวั่นอยู่ตลอดเวลา ดังปรากฏในตอนที่อิเหนารำลานางบุษบาไปแก้สงสัยในเมือง ได้รำพันว่า

---

๑ รามเกียรติ์, หน้า ๒๔๔.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

๓ อิเหนา, เล่ม ๑๗, หน้า ๕๓๓.

"โอ้ว่าโฉมเฉลา เยาวลักษณ์ น่าจะจริงประจักษ์เหมือนฝัน
พลางชมภักตราจาบัลย์ รับขวัญบังอรแล้วถอนใจ
ให้ประหวั่นพรั่นจิตรแสนทวี เหมือนจะชิงยาหยีพี่ไปได้"[๑]
"นึกคนึงถึงฝันยิ่งพรั่นใจ เหมือนจะไม่ได้คืนมาเห็นหน้า"[๒]

๖.๓.๓.๑.๕ ขวัญ

ในบทละคร เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ มีความเปรียบเกี่ยวกับ "ขวัญ" หลายตอนด้วยกัน เช่นการชมโฉมตัวละครว่ามีความงดงามราวกับเป็นสิ่งขวัญหรือสิริมงคลแก่ผู้พบเห็น โดยใช้สำนวนว่า "เพียงขวัญตา"

ดังตอนที่หนุมานเกี้ยวนางสุพรรณมัจฉาว่า

"เอวองค์ทรงลักษณ์วิไล พิศไหนสารพันเพียงขวัญตา"[๓]

หรือตอนที่ชมโฉมนางเกษหลงหนึ่งหรัด

"พิศทรงสารพันเพียงขวัญตา ทั้งในใต้หล้าจะหาไหน"[๔]

นอกจากนี้ยังใช้สำนวนว่า "เป็นขวัญตา" ซึ่งเป็นการพูดในทำนองแสดงความชื่นชมยินดีเมื่อนำมาพรรณนาถึงตัวละคร ทำให้มีความหมายว่า บุคคลผู้นั้นเป็นขวัญของตาผู้พบเห็น เพราะมีทั้งความงดงามและความเป็นมงคลอย่างสูง

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๑๗, หน้า ๕๓๗.

[๒] เรื่องเดียวกัน, เล่มเดียวกัน, หน้า ๕๔๖.

[๓] รามเกียรติ์, หน้า ๕๔๗.

[๔] อิเหนา, เล่ม ๒๖, หน้า ๘๖๔.

ดังตอนที่ชาวเมืองกาหลังชมโฉมปันหยีและอุณากรรณว่า

"ลางคนว่าบุญเราพ้นไป จึงได้มาเห็นเปนขวัญตา"[๑]

ความเปรียบที่ยกมานี้สะท้อนถึงความเชื่อของคนไทยโบราณที่ว่า "ขวัญ" เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน ซึ่งมีประจำอยู่ในตัวคนมาแต่กำเนิด ถ้าขวัญยังอยู่กับตัว จะทำให้คนผู้นั้นอยู่เป็นสุขไม่ไข้ ไม่ทุกข์ และไม่ตาย

๖.๓.๓.๒ โหราศาสตร์

การทำนายทายทัก เข้าใจว่ามีอยู่ในสังคมไทยแต่เดิม ดังจะเห็นได้จากความเปรียบตอนที่บาหยันทูลนางจินตะหราว่า

"ปากข้าว่าแม่นเหมือนหมอดู โฉมตรูอย่ากริ้วโกรธา"[๒]

หมอดูเป็นผู้ให้คำทำนายอดีต ปัจจุบันและอนาคตสะท้อนถึงความเชื่อทางโหราศาสตร์ของคนไทยอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเชื่อกันมาแต่โบราณจวบจนปัจจุบัน

๖.๓.๓.๓ ศาสนศาสตร์

๖.๓.๓.๓.๑ พุทธศาสนา

สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นสังคมที่ยึดมั่นในพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า กล่าวคือ เชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมไปพร้อม ๆ กับความเชื่อทางไสยศาสตร์ ฉะนั้น การแสดงออกในบทละคร จึงสะท้อนให้เห็นภาพเหล่านี้อย่างชัดเจน เช่นการเวียนว่ายตายเกิดและกฎแห่งกรรม

ก. การเวียนว่ายตายเกิด

เราถือกันว่ากรรมที่กระทำมาย่อมส่งผลในชาตินี้หรือชาติหน้า ทั้งนี้เพราะปัจจุบันอนาคตล้วนเป็นผลสืบเนื่องมาจากอดีตทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จากตอนที่อิเหนารำพันกับนางบุษบาว่า

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๒๑, หน้า ๖๖๖.

[๒] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๓, หน้า ๖๘.

"เวรใดอย่าทำให้จำไกล เหมือนชาตินี้ที่ได้เวทนา"[๑]

ตัวอย่างที่ยกมานี้ชี้ให้เห็นว่าคนไทยเชื่อในวัฏสงสาร การเวียนว่ายตายเกิดจากชาตินี้ไปสู่ชาติหน้า เพราะอำนาจของผลกรรมที่กระทำมาอย่างเห็นได้ชัด

ข. สรวงสวรรค์ประกอบด้วยเทพบุตรและนางฟ้า

คนไทยทุกยุคสมัยเชื่อกันว่า สวรรค์เป็นสถานที่ซึ่งมีจริง สวรรค์ในความนึกคิดของเรา เป็นดินแดนที่งดงามเป็นเลิศ เพียบพร้อมด้วยความสุข เป็นดินแดนในอุดมคติของมนุษย์ที่พรั่งพร้อมสมบูรณ์แบบไร้ข้อบกพร่อง ความเชื่อเรื่องสวรรค์ฝังใจคนไทยมาช้านาน ดังปรากฏหลักฐานในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เรื่อง "ไตรภูมิพระร่วง" ซึ่งบรรยายภาพของสวรรค์ไว้อย่างละเอียดลออ

> "...ฝูงเทพยดาอยู่ในแผ่นดินนั้น เป็นแผ่นดินทองพรายุงามราบนักหนา ดังหน้ากลองแลออนดังฟูกผ้า แลแก้วนั้นเมื่อเหยียบลงออนสนอยแล้วก็เต็มขึ้นมา เลาบมิเห็นรอยตีนเลยฯ นอกนั้นมีน้ำใสกว่าแก้ว แลมีดอกบัวบาน ๕ สิงในสระน้ำนั้น หอมดังแสร้งอบ แลมีสรรพดอกไม้อันงามแลมีต้นไม้อันประเสริฐงามมีลูกอันประเสริฐ แลมีโอชารสอันยิ่ง แลไม้ฝูงนั้นเป็นดอกเป็นลูกทุกเมื่อแลบหอนจะรู้วายเลยฯ..."[๒]

บทละคร เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์นำเอาภาพของสวรรค์อันเป็นที่ปรารถนาของมนุษย์มาพรรณนาถึงความงดงามของสถานที่ ความดีใจของตัวละคร ตลอดจนนำภาพเทพบุตร นางฟ้ามาพรรณนาถึงความงดงามของตัวละคร ความเปรียบเหล่านี้สะท้อนถึงศรัทธาในศาสนาพุทธของชาวไทย ซึ่งถือกันมาช้านานว่า นรกสวรรค์มีจริง ความเปรียบในลักษณะที่ว่ามานี้จึงส่อถึงความนิยมเลื่อมใสและประสบการณ์ของกลุ่มชนโดยส่วนรวม

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๒๔, หน้า ๔๓๕.

[๒] พระยาลิไท, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๒๐๓.

๑. เปรียบความยินดีกับการได้ครอบครองสวรรค์ เช่นตอนที่ท้าวดาหาดีใจที่อิเหนายกทัพมาช่วยรบ ความรู้สึกในยามนั้น

"มีความเกษมสันต์หรรษา ดังได้ผ่านเมืองฟ้าราชี"[๑]

เช่นเดียวกับตอนที่ทศกัณฐ์ดีใจเป็นอย่างยิ่ง เมื่อนางมณโฑอาสาตั้งพิธีหุงน้ำทิพย์ชุบชีวิตไพร่พลที่ตายให้กลับคืนชีวิตมาอีกครั้งหนึ่ง บทละครได้กล่าวไว้ในลักษณะเดียวกันว่า

"ซึ่งจะช่วยตั้งกิจพิธี พี่ยินดีดังได้ผ่านพิมานแมน"[๒]

ความเปรียบข้างต้นชี้ให้เห็นว่า เมื่อนำภาพของสวรรค์อันเป็นที่ปรารถนาของมนุษย์มาพรรณนาถึงสภาวะจิตใจ ย่อมทำให้ตระหนักดีว่า ตัวละครดังกล่าวคงมีความสุขไม่มีที่เปรียบได้

นอกจากกล่าวถึงภาพรวม ๆ ของสวรรค์ทุกชั้นแล้ว ในบทละครเรื่องอิเหนายังนำเอาภาพของสวรรค์ ๖ ชั้น (ฉกามาพจร) อาทิสวรรค์ชั้นดุสิตและชั้นนิมมานรดีมากล่าวไว้ในตอนที่อิเหนาได้นางบุษบาในถ้ำทอง และตอนที่อิเหนาสึกนางบุษบา ซึ่งบวชเป็นชีได้สำเร็จ

"สององค์ปรีดิ์เปรมเกษมสันต์ ดังได้เสวยสวรรค์ชั้นดุสิต"[๓]

"อุ้มองค์นงลักษณ์ใส่ตักไว้ แสนสำราญดุไทยเป็นพ้นคิด
ดังได้ชื่นเชยเสวยสวรรค์ ชอชั้นนิมมานรดิต"[๔]

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๑๐, หน้า ๓๑๗.

[๒] รามเกียรติ์, หน้า ๕๒๒.

[๓] อิเหนา, เล่ม ๑๖, หน้า ๕๒๒.

[๔] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๒๕, หน้า ๔๓๔.

ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงของพระยาลิไท กล่าวถึงสวรรค์ชั้นดุสิตและนิมมานรดีว่า

"...แต่ชั้นฟ้าอันชื่อว่า ยามานี้ขึ้นไปเบื้องบนสูงได้ ๑,๓๔๔,๐๐๐,๐๐๐ วา ผิจะคณนาด้วยโยชน์ได้ ๑๖๘,๐๐๐ โยชน์ จึงถึงชั้นอันชื่อดุสิตาสวรรค์นั้น ๆ มีปราสาทแก้วปราสาทเงินปราสาททอง เป็นวิมาน แลมีกำแพงแก้วล้อมรอบโดยกว้างโดยสูงโดยงามนั้นยิ่งกว่าปราสาทของเทพยดาทั้งหลายอันอยู่ชั้นยามานั้น แลมีบุรรณาการทุกสิ่งคือสระแลสวนดุจกับชั้นฟ้าทั้งหลายแลฯ อันว่าเทพยดาอันเป็นพระญาแก่เทพยดาทั้งหลายในชั้นนั้นแล ๖ ชื่อว่า สันดุสิตเทพยราชแลหมู่เทวดาทั้งหลายอันอยู่ในดุสิตานั้น รู้บุญรู้ธรรมทั้งพระโพธิสัตว์เจ้าผู้สร้างสมภารอันจะลงมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้าไส้ เทียรยอมสถิตย์ในชั้นฟ้านั้นแลฯ บัดนี้พระศรีอาริยเมตไตรย์เจ้าผู้จะได้ลงมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้าภายหน้าในภัทกัลป์นี้ก็เสด็จสถิตย์ในที่นั้น และยอมตรัสเทศนาธรรม์ให้เทพยดาทั้งหลายฟังอยู่ทุกเมื่อมิขาดแลฯ แลว่าอายุไส้ได้ ๔๐๐๐ ปี ทิพยได้ ๕๗๖,๐๐๐,๐๐๐ ปีในมนุษย์นี้แลฯ..."[๑]

"...แต่ชั้นฟ้าอันชื่อว่าดุสิตานั้นขึ้นไปเบื้องบนได้ ๒,๖๘๘,๐๐๐,๐๐๐ วา ผิแลจะคณนาด้วยโยชน์ได้ ๓๓๖,๐๐๐ โยชน์จึง เถิงชั้นฟ้าอันชื่อว่านิมมานรดีนั้น ๆ เทียรยอมมีปราสาทแก้วแลปราสาทเงินปราสาททอง เป็นวิมาน แลมีกำแพงแก้ว กำแพงทองล้อมรอบ แลมีแผ่นดินทองรานเพียง เสมอกันงามทุกแห่ง แลมีสระน้ำอันบริบูรณ์ด้วยสรรพทุกสิ่งทุกอัน แลมีสวนแก้วเหมือนกันดังชั้นอันชื่อว่าดุสิตสวรรค์นั้น แต่ว่ายังงามยิ่งดีขึ้นไปกว่าแลฯ ฝูงเทพยดาที่อยู่ในชั้นนั้น ถ้าแลว่ามีใจปรารถนาจะใครหากันใด ๆ ก็ดี เขาหากบริบูรณ์ให้เป็นเองโดยใจรักเขาไส้ได้ทุกประการแลฯ เขาเลนด้วยหมู่นางฟ้าทั้งหลายโดยใจเขานั้นแล จึงเรียกชื่อว่า นิมมานรดี เพื่อดังนั้นแลฯ ฝูงเทพยดาอันอยู่ในชั้นฟ้านั้นอายุยืนได้ ๘๐๐๐ ปีทิพย์ ผิจะคณนาปีในมนุษย์โลกได้ ๒,๓๐๔,๐๐๐,๐๐๐ ปีแลฯ..."[๒]

จากคำอธิบายที่ยกมานี้ ชี้ให้เห็นว่า ชื่อของสวรรค์ชั้นนิมมานรดีมีความหมายว่าเป็นสวรรค์ของเทพผู้มีอำนาจเนรมิตทุกสิ่งได้ตามปรารถนา การที่ใช้สำนวนแสดงความรู้สึกว่ายินดีราวกับได้ขึ้นสวรรค์ชั้นนี้ เข้าใจว่าน่าจะเป็นเพราะความหมายของชื่อสวรรค์ดังกล่าวเป็นแรงบันดาลใจ

---

[๑] พระยาลิไท, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๒๓๐.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

๒. เปรียบความงดงามของ เวียงวังปราสาทกับความงามของ เมืองสวรรค์

ดังตอนที่หนุมานแสร้งลวงพระฤษีโคบุตรว่า

"ได้ยิน เขา เล่า เรื่อง เมืองลงกา อุปมา เหมือนสวรรค์ชั้นวิมาน"[๑]

และกล่าวถึงนครปาหยังว่า

"อันปราสาทราชฐานเวียงวัง สนุกดัง เมืองสวรรค์ชั้นฟ้า"[๒]

เช่นเดียวกับในตอนที่หนุมานลวงพระฤษีนารถ ก็บรรยายไว้ในลักษณะเดียวกันว่า

"แสนสนุกสุโขมโหฬาร นิเวศน์วังดังวิมานเมืองฟ้า"[๓]

๓. เปรียบความงดงามของตัวละครกับความงามของเทพบุตรและนางฟ้า

เทพบุตรและนางฟ้า เป็นผู้มีความงามพร้อมในด้านรูปลักษณ์ เมื่อต้องการพรรณนาความงามของตัวละครให้แจ่มชัด จึงนำภาพของเทวดาและนางฟ้ามา เปรียบเทียบเช่น

ตอนที่หนุมานชมโฉมนางสีดาในสวนขวัญ

"จะพิศไหนไม่เสียแต่สักอย่าง งามสรรพสรรพางค์ดังนางสวรรค์"[๔]

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๒๑.

[๒] อิเหนา, เล่ม ๙, หน้า ๒๔๕.

[๓] รามเกียรติ์, หน้า ๓๒.

[๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

และตอนที่ชมนางเกินหลงหนึ่งหรัด

"แรกรุ่นจำเริญตายาใจ ดังนางในฟากฟ้ากระยาหงัน"[๑]

เช่นเดียวกับตอนที่หนุมานแปลงกายเป็นมานพรูปงามเข้าห้องนางวานรินทร์

"รูปร่างอย่างไทเทวบุตร ใส่มงกุฎทรงเครื่องเรืองฉาย"[๒]

๖.๓.๓.๓.๒ ลัทธิพราหมณ์

ความเปรียบในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์มีเนื้อหาเกี่ยวพันกับความเชื่อในศาสนาฮินดูอย่างแน่นแฟ้น เช่นเดียวกับวรรณคดีไทยแทบทุกเรื่อง ความเปรียบดังกล่าวมีเนื้อหาสัมพันธ์กับภูมิศาสตร์โลกสัณฐานและเทพปกรณัม ซึ่งได้แก่พระผู้เป็นเจ้าในศาสนาฮินดู อาทิพระศิวะหรืออิศวร พระนารายณ์และพระพรหม เป็นต้น เช่น

ก. พระผู้เป็นเจ้าสำคัญ ๓ องค์

๑. พระนารายณ์

ดังตอนที่กล่าวถึงพระรามพระลักษณ์ว่ามีอานุภาพพราวกับพระนารายณ์

"อันพระพี่น้องสององค์ ฤทธิรงค์ดังนารายณ์รังสรรค์"[๓]

"พระนารายณ์" เป็นพระเป็นเจ้าสำคัญยิ่งองค์หนึ่งในพระเป็นเจ้าทั้งสามที่มีคนเคารพนับถือมาก และเกรงกลัวที่สุด ด้วยถือว่าเป็นผู้บริหารและดูแลโลก จึงได้นามว่า "พระหริ" แปลว่าผู้บริหารโลก มีนามเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "พระวิษณุ" หรือ "วิษณุนารายณ์" เป็นพระผู้เป็นเจ้าผู้ทรงไว้ซึ่งฤทธานุภาพยิ่งกว่าพระผู้เป็นเจ้าองค์ใด เพราะต้องคอยปราบ

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๒๐, หน้า ๘๕๔.

[๒] รามเกียรติ์, หน้า ๔๖๐.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๔.

ศัตรูร้ายที่บ่อนทำลายความสงบสุขของมนุษย์ การเสด็จปราบยุคเข็ญจะมีเป็นครั้งคราว เรียกว่าการอวตาร หมายถึงการแบ่งภาคส่วนหนึ่งลงมาเกิดในโลก หลังจากปราบยุคเข็ญสิ้นแล้ว ภาคที่แบ่งอวตารลงมานั้นจะกลับเข้ารวมกับองค์เดิม

เนื่องจากพระนารายณ์มีชื่อเสียงในทางฤทธิ์อำนาจที่ไม่มีใครต้านทานได้ บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ จึงมักนำมาเป็นภาพเปรียบเทียบ เมื่อต้องการกล่าวถึงตัวละครที่มีอานุภาพมาก ทำให้เกิดภาพพจน์อย่างแจ่มชัดว่าตัวละครนั้นมีอานุภาพมากมายเพียงไร

๒. พระพรหม

ดังตอนที่พรรณนาถึงที่อยู่ของท้าวมาลีวราช

"ราบรื่นพื้นศิลาหน้าพระลาน มีวิมานเหมือนบรมพรหมา"[๑]

พระพรหมเป็นพระผู้เป็นเจ้าองค์หนึ่งในพระผู้เป็นเจ้าทั้งสามของพราหมณ์ ถือกันว่าเป็นผู้สร้างโลกตลอดจนสรรพสิ่งทุกชนิดที่มีในโลก พระพรหมประทับอยู่ในวิมานเช่นเดียวกับเทพยดาทั้งหลาย ปกติวิมานของพรหมธรรมดาก็นับว่าสวยงามชวนให้ปรารถนาเป็นเจ้าของอยู่แล้ว การที่เปรียบว่าราวกับวิมานของพรหมชั้นสูงสุด ยิ่งเป็นการเน้นถึงความงดงามวิจิตรบรรจงชวนหลงใหลมากขึ้นเป็นสองเท่า ด้วยเหตุนี้ภาพของวิมานท้าวมาลีวราชที่ปรากฏในความคิดของผู้อ่านจึงงดงามประณีตพ้นที่จะพรรณนา

๓. พระศิวะ

ดังตอนที่พรรณนาธรรมชาติชายฝั่งขณะที่ไมยราพประพาสป่า บทพระราชนิพนธ์ได้เปรียบภูเขาทรายที่ราววับกับมรกตและนิลที่ดำเหมือนศอพระศิวะ

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๔๓๑.

"บ้าง เขียว เขียวขำน้ำใสสด ดังมรกตนิล เนียรกัณฐี"[๑]

คำว่า "นิล เนียรกัณฐี" หมายถึงพระศิวะผู้มีพระศอ เป็นสีนิล ซึ่ง เป็นพระผู้เป็นเจ้าองค์สำคัญในลัทธิพราหมณ์ ซึ่งคนไทยรู้จักคุ้นเคย เป็นอย่างดี ในฐานะพระผู้ถนอมโลก ยอมดื่มน้ำอมฤตป้องกันโลกมิให้พินาศด้วยพิษของน้ำนั้น ทำให้พระศอกลายเป็นสีดำ จึงได้นามว่า "นิลกัณฐ์" ซึ่งแปลว่าคอดำ

ข. ความเชื่อเกี่ยวกับความตาย

คนไทยโบราณเชื่อกันว่าพระกาล เป็นเทพเจ้าแห่งความตาย มีฐานะ เป็นเทพชั้นรองซึ่งมักจะกล่าวรวมกันไปกับพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง บางทีเรียกว่าพระกาลชัยศรี (เขียนเป็นพระกาฬ แปลว่าพระผู้ดำมืดก็มี) พระกาลมีสี่กรทรงนกแสก เป็นพาหนะ ในเทวรูปไม่ปรากฏชัดว่าทรงถืออะไร แต่ได้ความว่าทรงบ่วงบาศก์เช่นเดียวกับพระยมเทพเจ้าแห่งความตายตามคติพราหมณ์ เชื่อกันว่าเวลาที่มีการตาย เกิดขึ้น พระกาลจะเอาบ่วงบาศก์มาคล้องวิญญาณของคนตายไป

ความเชื่อเกี่ยวกับพระกาลนี้ ไทยได้รับอิทธิพลมาจากเทพปกรณัมของพราหมณ์ ทั้งนี้เพราะเรารับเอาคติเกี่ยวกับเทพเจ้ามาพร้อมกับศาสนาพุทธจนไม่อาจแยกจากกันได้ แม้ว่าเราจะนับถือพระรัตนตรัย แต่เราก็ยังนับถือเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ควบคู่กันไป แสดงถึงอิทธิพลลัทธิพราหมณ์ที่ปรากฏชัดในสังคมไทย

บทละคร เรื่องอิเหนาได้นำเอาความเชื่อดังกล่าวมาแทรกไว้ในการเปรียบเทียบความรู้สึกของตัวละครว่ามีความรู้สึกคืนตระหนกราวกับพระกาลมาเอาชีวิตไปจากร่าง ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงตระหนักดีว่า คนเรานั้นรักและหวงแหนชีวิตของตนเป็นอย่างยิ่ง ความกลัวที่สุดของมนุษย์ก็คือความกลัวตาย กลัวที่จะสูญเสีย

---

[๑] รามเกียรติ์, หน้า ๑๓๘.

ชีวิตของตนเองไป ด้วยเหตุนี้ บทละคร เรื่องอิเหนาจึงถ่ายทอดธรรมชาติอันแท้จริง ของมนุษย์ออกมาในรูปของการเปรียบเทียบความรู้สึกหวาดกลัวของตัวละครกับการสิ้น ชีวิตดังตอนที่นางพี่เลี้ยงของนางบุษบาเข้าใจว่าอิเหนาจะทอดทิ้งนางบุษบากับตนไว้ในป่า แต่ลำพังก็มีความรู้สึก

"..... ให้อาวรณ์หวาดหวั่นพันทวี
ดังพระกาลมาผลาญเอาชีวาตม์ ให้สองนางวินาศลงกับที่"[๑]

หรือในตอนที่จรการู้ข่าวว่านางบุษบาถูกลักพาไป ก็มีความตื่นตระหนก

"เพียงองค์พระกาลชาญฤทธิ์ มาเด็ดดวงชีวิตไปได้"[๒]

ความเปรียบที่ยกมาในบทนี้ ส่วนใหญ่สะท้อนให้เห็นว่าไทยมีความสัมพันธ์กับ อินเดียมาแต่โบราณ จึงได้รับการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะ อย่างยิ่งทางด้านศาสนา วัฒนธรรมดังกล่าว ผสมผสานกลมกลืนกับวัฒนธรรมไทยจนแยก ไม่ออก เรียกได้ว่า ความรู้สึกนึกคิดส่วนหนึ่งของคนไทยได้รับการกล่อมเกลาด้วยความ เชื่อในลัทธิพราหมณ์ ด้วยเหตุนี้ สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงเป็นสังคมที่ยังยึด มั่นอยู่ในพุทธศาสนา เชื่อในเรื่องของเวรกรรม การทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว การเวียนว่าย ตายเกิด ขณะเดียวกันก็ยังยึดถือคติทางลัทธิพราหมณ์ เชื่อเรื่องภูติผีปีศาจ เทพเจ้า และอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเปรียบข้างต้นจึงสะท้อนภาพดังกล่าวอย่างชัดเจน

---

[๑] อิเหนา, เล่ม ๑๖, หน้า ๕๑๗.

[๒] เรื่องเดียวกัน, เล่ม ๑๗, หน้า ๕๓๐.

กล่าวได้ว่าบทละคร เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์นำเอาสิ่งที่พบเห็นทั่วไปในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมาแทรกไว้ในความเปรียบอย่างแนบเนียน กลมกลืนกับเนื้อหาตั้งแต่ต้นจนจบ ทำให้บทละครทั้งสอง เปรียบเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนภาพของสังคมไทยสมัยนั้นไว้อย่างละเอียดลออ ทั้งในด้านความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา ความเชื่อและค่านิยมของคนในสังคมยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งเป็นค่านิยมที่สืบทอดมาแต่โบราณ ด้วยเหตุนี้ บทละครดังกล่าวจึงมิได้ให้แต่ความเพลิดเพลินเพียงอย่างเดียว หากยังทำให้ผู้อ่านมีโอกาสเรียนรู้และเข้าใจแนวทางการดำเนินชีวิต ทัศนคติ ตลอดจนความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษอย่างแจ่มชัด ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้วรรณคดีบทละครทั้งสองเรื่องมีความเป็นอมตะสืบทอดเป็นมรดกทางวรรณกรรมมาเป็นเวลายาวนานตั้งแต่อดีตราบจนถึงปัจจุบัน